

Ad-duktūr 'Abd al-Muhsin Tāhā Badr, *Taṭawwur ar-riwāya al-ara-biyya al-ḥadīṭa fī Miṣr (1870—1938)*. Maktaba ad-dirāsāt al-adabiyya, Dar al-ma'ārif, al-Qāhira, 1963. str. 483, 8°

Kao umetnička književna vrsta roman se u arapskoj književnosti pojavio pod uticajem evropske literature. Međutim, poznato je da se neki elementi romana mogu naći već i u zborniku narodnih priča *Hiljadu i jednoj noći* (u *Povesti o caru Omar Ibn an-Nu'manu*) kao i u životopisima pojedinih arapskih junaka (Antare, na primer) koji su bili veoma popularni u narodu, ali koji baš zato što su bili narodne tvorevine nisu mogli imati nikakvog uticaja na umetničku književnost jer su ih učeni ljudi smatrali literaturom drugog reda i a priori ih odbacivali. Tek uspostavljanjem dođira sa Evropom, odnosno odlaskom pojedinih Arapa na studije u Francusku za vreme Muḥammad 'Alīja arapski svet se upoznaje sa novim književnim vrstama: pripovetkom, romanom i dramom. S obzirom na to da i roman, kao što smo napomenuli, predstavlja novinu u arapskoj književnosti, njegovi počeci i njegov razvojni put privlačili su, već odavno, pažnju evropskih i arapskih književnih istoričara i kritičara. Delo koje prikazujemo, iako ograničeno na period do 1938. godine, zasluhuje zato našu pažnju, jer predstavlja prvu opširnu i obuhvatnu studiju o ovome predmetu.

U kraćem predgovoru (str. 5—10) pisac je, posle pregleda dosadašnjih radova iz ove oblasti, izložio svoj pristup ovom problemu ističući da mu je prvobitna namera bila da ra-

zvoj romana prati od početka XX veka do izbijanja drugog svetskog rata, ali da mu se tokom istraživanja polazna tačka učinila neprirrodnom s obzirom na to da dela koja su nastala početkom XX veka predstavljaju prirodni nastavak pokušaja koji su se javili u drugoj polovini XIX veka, te da je, zbog toga, polaznu godinu u svom istraživanju pomerio u XIX vek.

U dužem uvodu (str. 14—48) autor je izložio političke, društvene i kulturne prilike u kojima se roman pojavio, napominjući da je utiranje puta pojavi ove književne vrste započeo još 1876. godine Rifā'a Rāfi' aṭ-Ṭaḥṭāwī prvi Egipćanin koji se školovao u Evropi, svojim prevodom sa francuskog i ujedno preradom romana *Waqā'i' Talīmāk*. Međutim, od tada, pa do pojave prvog pravog romana, u evropskom smislu reči, 1914. god. (*Zaynab* od Husayn Haykala) proteklo je skoro pola veka. Ipak, autor smatra da ovaj period zasluhuje da mu se pokloni pažnja, jer je za nj vezano upoznavanje sa evropskim romanima i njihovo prevođenje na arapski jezik, a, zatim, i pojava prvih pokušaja stvaranja samostalnih dela po ugledu na njih, pa je svoju studiju podelio na dva dela, i to na:

1. Didaktički roman i roman za zabavu i razonodu (str. 49—184)

2. Umetnički roman (str. 185—184).

Podelom prvog dela na didaktički roman (str. 49—115) i na roman za zabavu i razonodu (str. 116—184), pisac je istakao njegov prvobitno didaktički karakter. Posebnu pažnju u ovom poglavlju posvetio je pomenutom adaptiranom romanu aṭ-Ṭaḥṭāwīja, kao delu koje označava

prvi dodir sa jednom novom kulturom, sa drugom religijom i, najzad, prvi pokušaj da se književni stil učini pristupačnijim i lakšim. Krajem XIX veka, primećuje autor, oseća se izvestan napredak i na idejnom planu; pored kritike društva, nailazi se postepeno i na zahteve za društvenom reformom. Pored toga, javlja se težnja za oživljavanjem stare arapske tradicije i njenim usklađivanjem sa novim prilikama. U vezi sa ovim tendencijama pisac komentariše ulogu i važnost dela 'Alī Mubāraka, Muwayliḥija, kao i pesnika Ḥāfiẓ Ibrāhīma u čijem se proznom delu oseća veliki uticaj stare arapske *maqāme*.

Istaknuto mesto u ovom periodu pripada Sirijcu Ġirġi Zaydānu, koji se početkom XX veka nalazio na čelu grupe Sirijaca emigranata okupljenih oko egipatskih dnevnih listova i časopisa, a koji je samo u periodu od 1893—1907. godine objavio dvadesetak romana ljubavno-istorijsko-zabavnog karaktera, za koje je siže uzimao iz arapske prošlosti. Romani ovog obrazovanog Sirijca koji mnogo podsećaju na romane Waltera Scotta imali su velikog uspeha među čitaocima a nalaze se negde na sredini između didaktičkog romana i romana za zabavu i razonodu.

Nasuprot didaktičkom romanu, čiji je cilj bio da pruži obrazovanom Egipćaninu novu kulturu i da dovede do društvene reforme putem kritike, cilj romana za zabavu i razonodu bio je samo da udovolji ukusu čitalačkih masa. Tražeći razloge ovoj pojavi, autor napominje da bi odgovor, možda, trebalo tražiti u srazmerno malom broju visoko obrazovanih ljudi, s jedne strane, i kudikamo većem broju onih koji su upravo takvu literaturu tražili, s druge strane. Zbog toga, s pravom ističe autor, dela ove vrste nisu ostavila nekog vidljivog traga. ona zaslužuju da se pomenu samo kao fenomen, a ne kao faktor u daljem razvoju romana. Zato je posebno obradio Muṣṭafu Luṭfī al-Manfalūḥija, čiji se uticaj na kasniju generaciju pisaca može jasno uočiti.

Drugi deo svoje knjige pisac je podelio na tri poglavlja, i to na:

1. Osobine umetničkog romana i razlozi njegovog nastanka (str. 185—210).
2. Analitički roman (str. 211—277).
3. Autobiografski roman (str. 278—399).

U prvom poglavlju, uz kraći osvrt na osnovne karakteristike evropskog romana i okolnosti koje su uticale na njegovo formiranje, pisac prati razvoj egipatskog društva od feudalnog do građanskog, uočavajući promene koje su novi uslovi stvarali u mentalitetu ljudi, prikazuje radanje srednje klase koja postaje nosilac napretka, novih ideja nacionalizma i revolucije 1919. god., i dovodi čitav taj proces u tesnu vezu sa pojavom umetničkog romana. Na prvom mestu uočava težnju pisca za neposredno suočavanje sa stvarnošću i želju da svoja lična zapažanja, osećanja i doživljavanja opiše u svojim delima. Međutim, ne baš tako stabilan položaj srednje klase u Egiptu s jedne strane, i slepo potčinjavanje evropskom romanu, s druge strane, predstavljali su veliku prepreku pokušajima da se svori tipičan savremeni egipatski roman. Ispitujući mogućnosti koje su se pružale piscima posle revolucije 1919. god., autor pominje i teškoće na koje su nailazili. Stara arapska tradicija i politički pritisak kome su bili izloženi izolovali su pisca od društva, što se odrazilo i na njegovo delo. Ovako sputan, on je pokušavao da svoje sposobnosti izrazi analizom neke ličnosti ili svoje sopstvene; tako je došlo i do podela na analitički i autobiografski roman. U vezi sa prvim, pisac je analizom dela istakao ulogu trojice pisaca: Maḥmūda Taymūra, Isā 'Ubayda i Ṭāhira Lāšīna.

Autobiografskom romanu pisac je posvetio 120 stranica i posebno obradio dela najistaknutijih njegovih predstavnika: *al-Ayyām* Ṭāha Ḥusayna, Zaynab Ḥusayna Haykala, *Ibrāhīm al-Kātib* od al-Māzinija, *Sāra* od al-'Aqqāda, *Awdat ar-Rūḥ* od Tawfiq al-Ḥakīma. Uz analizu svakog dela posebno je istakao njihove najbitnije karakteristike kao i ulogu njihovih autora u procesu formiranja romana.

U nedostatku uzora u arapskoj književnosti za ovu vrstu književno-

istorijskih studija, pisac se, kako sam kaže, služio evropskim metodom i, ugledajući se na studije iz engleske književnosti, veoma ozbiljno pristupio ovom poslu. Pored iscrpnih podataka o piscima i delima, autor je na kraju knjige dao obimnu bibliografiju knjiga i časopisa kojima se služio, na arapskom i engleskom jeziku, a zatim i bibliografiju romana objavljenih u Egiptu do 1938. godine. Apstrahujući izvesna ponavljanja na koja se tu i tamo nailazi, kao i mestimičnu preopširnost u izlaganju, delo je, van svake sumnje, vredno pa se kao takvo, s pravom, našlo u ediciji Maktaba ad-dirāsāt al-adabiyya, u kojoj se objavljuju najbolji radovi iz istorije arapske književnosti.

Nevena Krstić

Anthologie de la littérature arabe contemporaine, Les essais. Choix, présentation, traduction et introduction par Anouar Abdel — Malek Éditions du Seuil, Paris; 1965, str. 464.

Anouar Abdel-Malek je rođen u Kairu 1924. godine u porodici koja je tijesno vezana sa nacionalnom renesansom u Egiptu. 1954. godine diplomirao je filozofiju na univerzitetu Ain Šams u Kairu. Kao profesor filozofije i pisac, uzima značajnog učešća u nacionalnom pokretu i kulturnoj obnovi Egipta. U Francuskoj, gdje živi od 1959, bavi se istraživanjima u Nacionalnom centru za naučno istraživanje (C. N. R. S.). Nakon sticanja doktorata iz sociologije, nastavlja s radovima o savremenom egipatskom društvu i misli. Njegovo sadašnje djelo je posvećeno teorijskoj obradi problema nacionalne renesanse »triju zaboravljenih kontinenata« i izučavanju transformacija koje je ona prouzrokovala u društvenim naukama i humanizmu našeg vremena. Sadrži devedeset tekstova posredstvom kojih su predstavljena osamdeset četiri mislioca i književnika iz Egipta, Sirije, Palestine, Iraka, Sudana, Tunisa, Alžira, Maroka, Saudijske Arabije i Jemena. Njihov je cilj da odgovore na sljedeće pitanje: Kakva je

sadržina ideja savremene arapske misli?

Da se u obilju prikupljenog materijala ne bi izgubio u vlastitom ukusu i samovolji, autor je sebi postavio tri glavna kriterija pri odabiranju tekstova: reprezentativnost autora unutar datog intelektualnog toka, uticaj koji su oni vršili na socijalnu sredinu kojoj su pripadali i, najzad, originalnost ideja i izraza. Na početku (str. 9—37) kao uvod daje vlastitu studiju o savremenoj arapskoj misli pod naslovom »Uvod u savremenu arapsku misao«, koja sadrži sljedeća poglavlja: O nacionalno-kulturnom jedinstvu arapskog svijeta; Dvije etape nacionalnog pokreta; Islamski fundamentalizam; Liberalni modernizam; Socijalno-ideološki teren u mijenjanju; Šta je nacionalitarna (Izraz nacionalitaran (nationalitaire) autor je upotrijebio da bi ukazao na razliku između nacionalizma u negativnom smislu i nacionalnog pokreta u arapskim zemljama) etapa? Modernizam i modernost; O arapskom jedinstvu: nacija ima dva stupnja; Filozofi i borci; Primat socijalnog; O sticanju identiteta; Dva načina pristupa univerzalnosti; O slobodi kao istorijskoj neophodnosti. Ovakav uvod ne predstavlja ni bilans ni stanje odabranih tekstova, nego, kako sam autor ističe, teži da iz predstavljenih tekstova izvuče glavne crte savremene arapske misli i da bar, donekle, doprinese rasvjetljavanju problema koje oni tretiraju. Na 37. strani je dat rječnik arapskih termina koji se najčešće upotrebljavaju.

Odabranim tekstovima prethodi tekst *Preteče* na strani 41—43. Između velikih imena koja najavljuju savremenu obnovu, Hayr al-Din-a, Fares al-Šadyaq-a, Butros al-Bustani-a, Rifa'a Rifa' al-Tahtawi-a, autor je odabrao ovog posljednjeg koji je od skromnog muslimanskog kuttaba u svom rodnom gradu dospio do autorstva racionalističke vizije obojene socijalizmom. Uz pomoć radikalne misli i kritike nacionalnog nasljeđa i stranih nanosa sa njim počinje nova era, era sticanja identiteta u nacionalnim okvirima.

Tekstovi su podijeljeni na dva velika dijela koji odgovaraju dvje-

ma etapama arapskog nacionalnog pokreta, o kojima autor govori u uvodnom dijelu. Unutar svakog dijela su dva tipa podjela: prema tendencijama (islamski fundamentalizam: moderni liberalizam) i prema domenama (politička i društvena misao; religija i filozofija; estetika i kultura).

Autori su citirani prema redosljedu pojavljivanja onoga što predstavlja bit njihovog djela, a ne prema datumu rođenja ili pripadnosti ovoj ili onoj zemlji. Uz svaki tekst dolazi bilješka o piscu sa kratkim biografskim podacima, zatim su nabrojana njegova glavna djela i u glavnim crtama bit njegovih ideja.

Prva etapa (str. 47—145) obuhvata period od početka XIX vijeka do drugog svjetskog rata, u kome se pojavljuju autohtone društvene klase i grupe koje pod različitim modalitetima prelaze od feudalizma orijentalnog tipa do zakašnjelog tipa kolonijalnog kapitalizma. Glavna je borba bila usmjerena protiv imperijalističke okupacije koju je u početku vodila autohtona buržoazija, ali kada su došli u pitanje njeni interesi i privilegije, povezuje se s okupatorom i postaje njegov instrument. Borbu koju je započela, a kasnije izdala domaća buržoazija, prihvatile su narodne mase. U ovoj etapi moguće je govoriti o dva velika toka misli koji se nastavljaju i u drugoj etapi.

Prvi je islamski fundamentalizam, djelo Gamal al-Din al-Afganije i Muhammada Abduhu, u kome je polazna tačka ideja islamske inspiracije. Njegova se suština sastoji u vraćanju izvorima vjere, očišćene od svih primjesa koje su bile rezultat vijekova dekadence.

U drugom toku — liberalno-modernističkom — polazna tačka je renesansa zapadne civilizacije. Akcentat je stavljen na naučni duh, filozofski racionalizam i politički liberalizam. Cilj je stvaranje modernog društva, sličnog evropskom društvu koje teži naprijed, koje je otvoreno prema progresu, čuvajući tradicije i etiku prošlosti. Lepeza se pruža od konzervativnog liberalizma koji predstavlja buržoazija do marksizma čiji upliv raste među inteligencijom i radničkom kla-

som, a u manjoj mjeri prodire i u selo.

Od dvadeset šest tekstova iz ove etape najveći je broj onih koji tretiraju pitanja društvene i političke misli, religije, filozofije, četiri su iz oblasti estetike i kulture, a iz lijepe književnosti nema nijednog predstavnika.

Druga etapa nacionalnog pokreta (str. 145—457) zahvata period od drugog svjetskog rata do danas. Nakon 1945, pojava više socijalističkih država u Evropi koju je slijedila pobjeda narodne revolucije u Kini i stvaranje novih socijalističkih država u Aziji — jednom riječju, napredak svjetske socijalističke revolucije pod zastavom marksizma, uspostavljanje bloka socijalističkih država u svijetu — sve je to imalo odjeka u arapskom svijetu koji je i sam bio pun promjena. To je vrijeme stvaranja nacionalno-nezavisnih država u čijem se okrilju različitim društvenim klasama nastoji osigurati pristup kulturnim i materijalnim izvorima, a u perspektivi upravljanje državom. To znači da je postavljen problem socijalizma. U ovakvim prilikama i u književnosti dolazi do znatnih promjena. Oslobođajući se okova i ustaljenih formi, ona sve više dobiva revolucionarni i socijalni karakter.

Među tekstovima koji su nam predstavljeni u ovoj antologiji, pored predstavnika islamskog fundamentalizma kao Abbas Mahmud al-Aqqad, Malak Bannabi, Muhammad Yusef Musa, Allal al-Fasi i dr., nalazimo i nekoliko markantnih figura arapskog marksizma. To su u prvom redu Sallama Musa, osnivač egipatskog socijalizma, pored Si-mayyila i F. Antuna, čija je knjiga o socijalizmu prvo arapsko doktrinarno djelo u kome je zadržana bit Marksovih analiza, zatim Ra'if Huri, Libanac, Haled Bakdaš, generalni sekretar Komunističke partije Sirije, Šuhdi Atta al-Šafa'i, jedan od stvaralaca egipatskog komunističkog pokreta i marksističke štampe i dr.

Iz domena estetike i kulture zanimljivi su članci Muhamed Mandur-a »O impresionizmu kao metodu u književnoj kritici«, zatim Mahmud Taymur-a »Angažovana i realistička književnost«, što nikako ne zna-

či da su drugi članci manje zanimljivi, ali bismo otišli suviše daleko ako bismo ovdje davali ocjene i sadržaj svakog od njih.

Na kraju, na str. 451—456 data je opšta selektivna bibliografija koja se sastoji iz tri dijela, i to:

1. Glavne bibliografske zbirke (na arapskom i evropskim jezicima);

2. Periodike (na arapskom ili su tekstovi objavljeni na arapskom jeziku) i

3. Monografije (na arapskom ili evropskim jezicima).

Alfabetški indeks i sadržaj su na strani 457—458.

Aiša Đulizarević

Tāhā Husein. Instituto universitario orientale. Napoli 1964, pp. VII—XI + 309, 8°.

Povodom 65-godišnjice rođenja Taha Husejna, »stuba arapske književnosti« i dopisnog člana Accademia dei Lincei, italijanski arabisti su mu posvetili zbornik radova, čiji su redaktori profesori Umberto Rizzitano, Roberto Rubinacci i Vecchia Vaglieri. Zbornik se sastoji iz tri dela (izuzimajući kraću posvetu, imena saradnika i bio-bibliografske beleške o Taha Husejnu¹). Prvi deo obuhvata radove istraživačkog karaktera u vezi sa Taha Husejnom, u drugom su dati duži prikazi nekih njegovih radova, a u trećem su prevedeni odlomci iz pojedinih njegovih dela. Ali, podimo redom.

Giorgio Levi della Vida u radu *L'opera storica di Taha Husein* (Istorijsko delo Taha Husejna — str. 3—10), analizira njegova dela *al-Fitna al-kubrā* i *'Alā hāmiš as-Sira*. Posebno su interesantna njegova upoređenja između metoda Taha Husejna i metoda pojedinih evropskih orijentalista (Gaetani, Lamens). Za delo *'Alā hāmiš as-Sira*

(Na marginama Muhamedove biografije) Levi della Vida kaže da ono više liči na seriju kraćih istorijskih romana, nego na jednu romansiranu istoriju.

F. Gabrieli analizira rad Taha Husejna na polju kritike (str. 11—26), prati njegovu evoluciju od azharovca koji se razvijao pod uticajem svog profesora Sayyid ibn 'Alī al-Marsafija (npr. u delu *Ḍikrā Abī l-'Alā*), pa sve do kritičara evropskog formata odlično poznatog sa delima Sainte Beuve-a, Taine-a, Jules Lemaitre-a i drugih vodećih francuskih kritičara. Poseban značaj Gabrieli pridaje njegovim radovima iz oblasti kritike sakupljenim u *Ḥadīṭ al-arba'a*² i studiji o al-Mutanabbiju. Na kraju članka Gabrieli daje i nekoliko vrlo interesantnih zapažanja o jeziku Taha Husejna.

Umberto Rizzitano piše o Taha Husejnu kao pripovedaču i roman-sijeru (str. 27—57) zadržavajući se uglavnom na delu *al-Ayyām* (Dani), *Adīb* (Pisac), *Šaġarat al-bu's* (Drvo bede), *Du'ā al-Karawān* (Zov čuka) i *al-Ḥubb ad-dā'i* (Izgubljena ljubav), od kojih su *al-Ayyām* i *Adīb* uglavnom autobiografskog karaktera, dok su u ostalim izneti pogledi Taha Husejna o mnogim pitanjima egipatskog društva. Tako nije ulazio u dublju analizu ovih dela, autor je pružio niz interesantnih zapažanja, istina više impresionističkog karaktera².

Poznata italijanska arabistkinja Maria Nallino daje vrlo interesantne podatke o odnosima između Taha Husejna i Italije. Taha Husejn se upoznao sa Italijanima pre nego sa Italijom: sa Ignazio Guidijem čija je predavanja slušao na Kairskom univerzitetu 1908—1909, sa Carlo Alfonso Nallinom, Davidom Santilanom i Gerardo Melonijem, koji su takođe predavali u Kairu 1911. g. Taha Husejn će ih često pominjati u svojim

¹ Biografija i bibliografija su date prema knjizi *Ilā Taha Husain fi 'id mlādihi as-sab'īn. Dirasāt muḥadat min ašdiqāih wa talāmīdih* (Vidi prikaz u POF XII—XIII/1962—63 str. 375—378).

² U. Rizzitano i P. Minganti se već godinama bave savremenom arapskom književnošću. Tako je Rizzitano još 1946 g. objavio jedan vrlo lep članak pod naslovom »Il simbolismo nelle opere teatrali di Taufik al-Hakim« u *Oriente Moderno* XXVI (1946).

delima, npr. u III delu *al-Ayyām*, objavljenom u »*Āhir Sā'a*« od 30. marta do 7. septembra 1955. g., zatim u predgovoru *Ḍikrā Abi l-'Alā*, gde ističe razliku u predavanjima između Arapa i Evropljana. Kasnije je Taha Husejn često navraćao u Italiju, npr. 1935. na Kongres orijentalista, 1946. kada je održao predavanje »Italijanski orijentalisti u Egiptu«, 1950. kao gost vlade kada je dobio titulu počasnog doktora Univerziteta u Rimu. U svojim putopisima, npr. *Rihlat ar-rabl wa s-šayf* on posvećuje čitave strane Italiji.

Martino Mario Morano u svome članku *Taha Husejn i islam* (str. 67—79) analizira stav Taha Husejna prema islamu kroz dela *Mir'āt al-Islām* čije su osnovne misli već ranije iznete u '*Alā hāmiš as-Sira* i kaže da se može okvalifikovati kao »umetnička religiozna proza«. Po Moranu, Taha Husejn voli islam zato što štiti robove, slavi skromne, ne pravi razlike među klasama; *al-Wa'd al-Ḥaqq* je, u stvari, jedna epopeja o skromnim i poniznim.

Paolo Minganti piše o odnosu Taha Husejna prema Azharu (str. 81—90). Taha Husejn je u više navrata napadao Azhar zbog njegovog konzervativizma, anarhije u pogledu nastave i sistema školovanja, što se naročito jasno oseća u njegovim radovima *Mustaqbal at-ṭaqāfa fi Miṣr* i u *al-Ayyām*. Jedan od poslednjih napada na Azhar bila je izjava objavljena u listu »al-Ġumhuriya« od 21. X. 1955. gde je tražio reformu Azhara³.

Time se završava I deo ovog zbornika. Drugi deo čine duži prikazi dela *al-Qaṣr al-mahḥūr* (Carobni dvorac) koje je napisao Taha Husejn zajedno sa Tawfiq al-Hakimom, *Adīb* (Pisac) i *Šağara l-bu's*. Prikaze su napisali Laura Veccia Vaglieri i Roberto Rubinacci. Clelia Sarnelli Cerqua i Giuseppe Belfiore.

U trećem delu koji su sastavljali nazvali »*Scelta Antologia*« (Izabrana antologija) dati su prevodi iz *Hadīṣ al-arba'ā'*, *al-Ayyām* I i II,

³ Gotovo ceo broj *Mağallat al-Azhar* (fasc. IV, vol. 27) posvećen je odgovoru i napadima na Taha Husejna povodom ove njegove izjave.

Mir'āt ad-ḍamīr al-hadīṣ (Ogledalo moderne savesti — Bejrut 1961), *Min lagw as-šayf* (Bejrut 1959), *Bayna bayna* (3 izd. Bejrut 1956), *al-Fitna al-kubrā* I, aš-Šay ḥān (Kairo 1961) dva odlomka, *al-Fitna al-kubrā* II dva odlomka.

Na kraju se nalazi indeks ličnih imena, naslova dela i arapskih termina.

Hasan Kalešić

Arabsko-ruskij i Russko-arabskij voennyj slovar' Sostaviteli I. S. Danilov, V. I. Ryžkov, M. T. Anisimov pod redakcijev I. S. Danilova Voennoe izdatel'stvo Ministarstva obrony SSSR, Moskva — 1965, str. 704.

Kako se iz naslova vidi, rječnik se sastoji od dva dijela: prvi je glavni arapsko-ruski dio (str. 7—566) sa oko 20.000 termina i izraza, dok drugi rusko-arapski dio, koji je sastavio I. S. Danilov, (str. 595—704) sadrži samo oko četiri hiljade riječi. Između ta dva dijela (str. 567—594) nalazi se spisak skraćenica koje se upotrebljavaju u vojnoj literaturi na arapskom jeziku.

Tumačeni arapski termini potpuno su vokalizirani, ali u složenim izrazima vokalne oznake ima samo prva riječ (natuknica), dok ostale ostaju bez njih, što smatramo nedostatkom, kao i to da su arapske riječi u rusko-arapskom dijelu rječnika ostale potpuno bez vokalizacije (što slabi praktičnu upotrebu, premda se te riječi mogu naći vokalizirane u prvom dijelu).

Treba zamjeriti i to što autori nisu objasnili način na koji su došli do ovog značajnog broja termina, nisu istakli njihovu valjanost, raširenost njihove upotrebe ili pak njenu ograničenost na određena područja niti su razdvojili strane izraze od domaćih, a trebalo je da bar naведу postojeću literaturu iz ove oblasti kojom su se po svoji prilici i poslužili pri izradi svog rječnika.

Ne ulazeći u vojno-stručnu stranu ovoga djela, možemo samo pozdraviti njegovo izlaženje čime je dat prilog arapskoj savremenoj leksikografiji, a naročito u domenu razrade niene naučne i tehničke terminologije.

Dictionnaire des parlers arabes de Syrie, Liban et Palestine. (Supplément au Dictionnaire arabe-français, dialectes de Syrie: Alep, Damas, Liban, Jérusalem, 5 fascicules, Paris 1935—1954.

Kako se ukazuje u podnaslovu, ovaj rječnik predstavlja dopunu velikom rječniku: A. Barthélemy, *Dictionnaire arabe-français, dialectes de Syrie: Alep, Damas, Liban, Jérusalem*, 5 fascicules, Paris 1935—1954.

U ovom dopunskom dijelu date su samo riječi i izrazi koji se nalaze u rječniku A. Barthélemya, iz koga je preuzeta ovdje upotrijebljena transkripcija arapskih riječi (latiničom), a kojoj su prilagođeni svi načini pisanja tih riječi u djelima, izvornim ili stručnim, koja se odnose na spomenuto dijalektalno područje.

Riječi su grupisane i objašnjene uz odgovarajuće korijene poredane alfabetski. Ti korijeni, odn. pojedine arapske matuknice, pisani su arapskim slovima, a sve druge riječi izvedene iz njih ili u složenim sintagmama i izrazima doneseni su u latiničkoj transkripciji. Uza svaku riječ ili izraz, navodi se (kraticom), odakle su uzeti na osnovu spiska upotrijebljene literature (str. XI—XIII).

Ovim djelom dat je dalji prilog poznavanju arapskih dijalekata Sirije, Libana i Palestine (prvenstveno u njihovim glavnim gradovima), a stvorena je i solidna baza za njihovo detaljnije znanstveno ispitivanje.

Introduction à la littérature arabe
par Gaston Wiet. Paris 1966. str. 337.

U svome predgovoru (str. 9—13), Wiet, nakon što je bacio opći pogled na arapsku književnost, ističe da će on obratiti pažnju prvenstveno na djela trajne vrijednosti i kvalitete pisce i mislioce koji su se odlikovali novim idejama ili ličnim stilom, a sa ciljem da u opću kulturu unese spoznaju o literarnim dostignućima koja su dosada ostajala poznata samo uskom krugu erudita.

Autor se pri klasifikaciji držao uobičajene kronološke podjele arapske literature tako da je dobio ovu periodizaciju: 1. predislamski period,

2. umejevička literatura, 3. abasovičko zlatno doba, 4. raspadanje kilafeta, 5. novije razdoblje opadanja (XIII—XVIII vijek) i 6. najnoviji period (XIX—XX vijek) koji dijeli na tri odsjeka: Preporod. Razdoblje između dva rata i Savremene tendencije.

Transkripcija arapskih i sl. imena i naslova data je bez diakritičkih znakova, većina naslova arapskih djela donesena je samo u francuskom prijevodu, a datumi su navođeni samo prema našoj eri računanja, što se sve skupa može smatrati izvjesnim nedostatkom ovog djela, iako je ono namijenjeno široj i nestručnoj javnosti čitalaca na Zapadu.

U bibliografiji (str. 15—19) navedena su samo najvažnija zapadna djela, dok se za ispuštena arapska i ruska djela upućuje na časopis *Abstracta Islamica*. Uzgred spomenuto, ovdje su se potkrale izvjesne pravopisne i gramatičke greške u nekim naslovima djela ili ustanova.

Od str. 21—306 dat je pregled arapske književnosti, u osnovnim crtama, jer se drukčije ne bi moglo ni učiniti s obzirom na skučen obim ovoga djela. Pored najvažnijih podataka o životu i djelima istaknutih pisaca i mislilaca, autor je prikazao osnovne i karakteristične književne vrste arapske literature (neke od njih i u posebnim poglavljima) prvenstvenu pažnju posvetivši pri tom samoj beletristici, tj. književnosti u užem smislu. Pored toga se osvrtao i na najvažnije ličnosti i pojave i iz drugih područja literature te kulturnog i političkog života (kao što su historija, geografija, filozofija, religija, filologija i dr.).

Na str. 307—310 dat je osvrt na odnos klasičnog arapskog jezika prema narodnim govorima u vezi s književnim stvaranjem. Na kraju knjige je opći indeks (311—333) ličnih imena, naslova djela, toponima i dr. Na str. 335—337 dat je sadržaj knjige.

Pojedinim odsjecima starijeg razdoblja arapske književnosti, srazmjerno njegovoj važnosti posvećena je odgovarajuća pažnja. Međutim, može se reći da je najnovijem periodu (XIX—XX vijek, obrađenom u tri poglavlja, str. 271—306) s obzirom na njegovu aktuelnost i zamah

književnog stvaranja, dato manje prostora nego što stvarno zasluuje.

Iako sam autor ističe da ne pre-
tenduje na neku originalnost, ipak
on ima korisnih vlastitih zapažanja
koja daje prikazujući ličnost poje-
dinih pisaca ili njihova djela ili
osvrćući se na pojedine književne
vrste ili pak razdoblja povezujući u
uzročnu vezu književno stvaranje
toga vremena sa općim političkim i
društvenim zbivanjima u njemu. To
i daje posebnu vrijednost ovom dje-
lu i izdvaja ga od mnogih drugih
pokušaja prikazivanja arapske knji-
ževnosti koja su se ograničavala na
činjenice bibliografskih podataka ne
ulazeći mnogo u estetsku analizu sa-
moga djela niti u psihološku ili so-
ciološku povezanost pisca sa savre-
menim zbivanjima, te sa sredinom
iz koje je iznikao, dok se ta zamjer-
ka uglavnom ne može učiniti autoru
ovog djela.

S obzirom na te i druge pozitiv-
ne kvalitete, šteta je što je ovo dje-
lo, u zavisnosti od svoga ograniče-
nog obima, nije ni moglo biti nešto
drugo nego jedan uvod u arapsku
književnost pa bi bilo poželjno da
u doledno vrijeme preraste u jedan
detaljniji i kompletniji pregled knji-
ževnog stvaranja na cjelokupnom
području arapskih zemalja.

Teufik Muftić

Русско-арабский учебный словарь
16 000 слов. Составил Г. Ш. Шар-
батов с приложением очерка мор-
фологии и фонетики русского языка
Издательство «Советская Энци-
клопедия». — Москва, 1964. формат
70 × 108/16. Печатных листов 74, 75
(102,4).

U Sovjetskom Savezu se već du-
že vreme osećala potreba za jednim
rusko-arapskim rečnikom s obzirom
na to da rečnik obrnutog smera (to
je rečnik H. K. Baranova) već odav-
no postoji. Očekivanja je delimično
i konačno ispunio poznati sovjetski
arabista G. Š. Šarbatov, koji nam
se posle svoga obimnog udžbenika
arapskog jezika iz 1960. godine, kao
i još nekih drugih dela i radova sa

područja arabistike¹, sada predsta-
vio ovim rusko-arapskim školskim
rečnikom. Reč »delimično« valja
upotrebiti već zbog toga što Šarba-
tovljev rečnik nije namenjen građa-
nima vlastite zemlje nego u prvom
redu Arapima, koji izučavaju ruski
jezik. On, doduše, može — kako
sâm autor u predgovoru kaže — »bi-
ti koristan i ruskom čitaocu, osobito
studentima koji u prvoj godini uče
arapski jezik«, ali je ovo, u stvari,
njegova drugostepena namena. Pre-
ma tome, rečnik treba da posluži
uglavnom kao sredstvo koje će omo-
gućiti približavanje ruskog jezika —
a time i raznih sovjetskih dostignuća
— arapskom građaninu.

Arapin je zaista u mogućnosti da
nabavi praktičan rečnik vrlo impo-
zantnih dimenzija (ukupno 1196 stra-
na formata 26 × 16,5), ali u kome
nema više od šesnaest hiljada odred-
nica. Zastupljene su u prvom redu
reči iz uže svakidašnje tematike, pos-
le čega su nesumnjivo najbrojniji
društveno-politički, ekonomski i voj-
ni pojmovi. Tu su i oni najčešće upo-
trebljavani geografski nazivi (drža-
va, gradova, reka i sl.) kao i pozna-
tije geografske skraćenice, koji, me-
đutim, nisu svrstani u poseban abe-
cedarium priključen rečniku nego
su integrisani u sâm rečnik zajedno
sa ostalim pojmovima. Jednom reči,
njegov leksički izbor najpodjedniji je

¹) — А. А. Ковачев, Г. Ш. Шар-
батов: Учебник арабского языка.
Издательство литературы на ино-
странных языках. Москва, 1960.
формат 60 × 92 1/16. 686 стр.

— Г. Ш. Шарбатов: Арабистика
в СССР (1917—1959. филология).
Москва, АН СССР, 1959; 127 стр; 8°
(sa bibliografijom).

— Г. Ш. Шарбатов: Современ-
ный арабский язык. Москва, АН
СССР, 1961; 112 стр.; 8°.

— Г. Ш. Шарбатов: Проблема
соотношения арабского литератур-
ного языка и современных араб-
ских диалектов. Сборник »Семит-
ские языки«. Выпуск 2 (4. 1). Ма-
териалы Первой конференции по
семитским языкам 26—28 октября
1964. г. Изд. 2-е исправ. и допол.
Издательство »Наука«, Главна ре-
дакция восточной литературы.
Москва 1965, стр. 55—66. (litograf.
izdanje).

otprilike za poslove prevodenja članaka iz dnevne štampe ili drugih tekstova toga žanra i nivoa. Ovakav izbor još jednom potvrđuje Šarbatovljevi izraziti smisao za praktičnost i angažovanost, kakva se u njegovoj zemlji traži. Pored šesnaest hiljada odrednica, čitalac nalazi i oko dvadeset hiljada raznih kombinacija reči (u stvari sintagmi), izraza, poslovice i izreka pomoću kojih autor svestranije objašnjava pojedine odrednice. Ta frazeološka strana neosporno predstavlja najvredniji deo rečnika i donekle objašnjava relativno maleni broj odrednica.

Pri izradi rečnika — imajući u vidu njegovu prvenstvenu namenu Arapima — pred autora se postavio vrlo delikatan i težak zadatak. Naime, kako uvesti arapskog čitaoca u pravilno čitanje i naglašavanje ruskih reči s obzirom na to da većina arapskih konusmenata nije u mogućnosti da čuje živu rusku reč. Pa čak i onaj kome se takva mogućnost ukaze, nije u stanju da lako prebrodi ove poteškoće, zato što između arapskih i ruskih glasova postoji znatna razlika i zato što se u arapskom jeziku vokali karakterišu prvenstveno dužinom i kratkoćom, a ne naglašenošću i nenaglašenošću. Autor je problem rešio tako što je uz svaku rusku reč dao njenu arapsku transkripciju (na pr. *Топлив* || *اَطْرِبْلِف*) stavljajući iznad pojedinih arapskih konsonanata i po dva vokala. Rešenje je u svakom slučaju originalno (traženje originalnih rešenja je jedna od najboljih Šarbatovljevih osobina), mada se opravdano postavlja pitanje da li je transkribovanje postiglo svrhu zbog malo ranije navedenih velikih razlika između fonetskih struktura dvaju jezika. Posle transkripcije svake odrednice, autor je u vidu skraćena dao potrebna morfološka objašnjenja za istu odrednicu a zatim se čitalac u zagradi upućuje na gramatički deo rečnika da tamo nađe podrobnije podatke o obliku dotične ruske reči, o njenoj deklinaciji, odnosno konjugaciji i dr.

Neleksički deo rečnika ili »specijalni deo«, kako ga autor naziva, napisan je na arapskom jeziku i relativno je obiman, jer zauzima celih

150 strana (prema ukupno 1196 strana to čini gotovo 13% cele knjige). U njemu se nalazi uvod, uputstvo za upotrebu rečnika, objašnjenje skraćena upotrebljenih u delu i gramatika ruskog jezika. U gramatici su dati osnovi ruske fonetike i morfologije na takav način da se ovaj rečnik, objektivno gledano, može upotrebljavati jednovremeno i kao solidan udžbenik gramatike ruskog jezika na arapskom jeziku. U poglavlju o ruskoj fonetici Šarbatov, između ostaloga, objašnjava razliku između ruskih i arapskih glasova i upućuje čitaoca u tajne svoje transkripcije u kojoj je ruske glasove predstavio odgovarajućim ili približnim glasovima u arapskom jeziku. U poglavlju o morfologiji prikazane su sve vrste reči zajedno sa deklinacijama i konjugacijama koje postoje u ruskom jeziku. Konačno, dat je informativan pregled o savremenom ruskom jeziku, u kome se, između ostaloga, navodi da je ruski jezik »jezik velikog ruskog naroda«, da »ima ulogu opšteg jezika naroda mnogonacionalnog Sovjetskog Saveza, u kome osim ruskog postoje još dve stotine jezika raznih naroda i narodnosti«. Dodaje se da je ruski jezik postao jedan od najvažnijih svetskih jezika i da predstavlja jedan od leksički najbogatijih jezika na svetu. U posebnom poglavlju koje nosi naslov »Mesto ruskog jezika među slovenskim jezicima« navodi se tradicionalna podela slovenskih jezika na severno, zapadno i južnoslovenske jezike. Predstavljajući arapskom čitaocu južnoslovenske jezike, Šarbatov u njih ubraja »bugarski i srpski, hrvatski i slovenački«, pri čemu ne spominje makedonski jezik. On, dakle, ne samo što dezinformiše u ovom pogledu arapsku kulturnu javnost nego i olako prelazi preko nepobitne društvene i naučne činjenice da makedonski jezik već dvadeset godina egzistira kao priznat, izgrađen i samostalan jezik istoimenog dvomilionskog naroda. Povrh toga, on srpsko-hrvatski jezik predstavlja kao dva jezika.

Ukratko, rečnik je napisan u poznatom Šarbatovljevom laganom i praktičarskom stilu, bez mnogo udublivanja i bez mnogo smisla za štednju vremena i prostora. No, on će,

bez sumnje, dobro poslužiti svakome ko se bavi ili je u prilici da se bavi praktičnim prevodilaštvom na arapski jezik. Tu se, svakako, podrazumeva da i neki naši orijentalisti neće moći da se liše korišćenja ovoga rečnika s obzirom na to da sličan rečnik na srpskohrvatskom jeziku još ne postoji.

Pri formiranju rečnika autoru su bili na pomoći Abdulwahhāb al-Bayāl i dr Šalāh Hālaš. Redakciju je izvršio profesor Muḥammad al-Ma'asārānī. Od bibliografskih dela navodi se već pomenuti rečnik H. K. Baranova, zatim al-Munḡid, XIV izdanje, Bejrut 1956, rečnik ruskog jezika od Ožegova, kao i više ruskih i arapskih gramatika.

Milan Adamović

A. A. Ковалев, Г. III. Шарбагов, Учебник арабского языка. Издательство литературы на иностранных языках Москва, 1960.

Poslije poznatog arapsko-ruskog rječnika profesora Baranova, ovaj udžbenik, bez sumnje, predstavlja nov dokaz odučne namjere sovjetskih arabista da prevaziđu dosadašnje okvire nastave arapskog jezika, koja se bazirala isključivo na klasičnom jeziku. Tako se i nastava arapskog jezika konačno počinje usklađivati i prilagođavati savremenim potrebama. Nastojanja autora da udžbenik udovolji svim zahtjevima savremene nastave stranih jezika uglavnom su urodila plodom.

U udžbeniku je obrađena fonetika detaljno, što, uglavnom, nije bio slučaj u dosadašnjoj praksi pri pisanju ove vrste udžbenika; obrađena su pravila arapske gramatike, sa odgovarajućim primjerima i dovoljnim brojem vježbi; učinjen je pokušaj da se omoguću da studenti kroz konverzacije i prevod tekstova s ruskog na arapski steknu aktivno znanje; doneseno je nekoliko tekstova iz arapske štampe, jedno poglavlje iz literature i izvjestan broj poslovice i zagonetki; pored glosara uz pojedine lekcije, na kraju udžbenika dat je i jedan opširniji arapsko-ruski i rusko-arapski glosar.

Ovakav sadržaj je, bez sumnje, opravdan za jedan moderan udžbenik.

No, i pored toga ne možemo preći preko nekih njegovih manjkavosti. Na izvjesnim mjestima, naročito u prvim lekcijama, prevladuje ruska transkripcija arapskih riječi, što, po našem mišljenju, može da se negativno odrazi na brže savlađivanje arapskog alfabeta. Čini nam se da je neobično da ruska transkripcija u udžbeniku prestaje tek na strani 84!

Obrada gramatičkog roda u arapskom prikazana je toliko sumarno da postoji bojazan da studenti već na početku neće biti na čistu sa ovim dosta važnim pitanjem u arapskoj gramatici. Uz to, gotovo svi primjeri dati su samo u transkripciji! Mišljenja smo da je vrlo neuputno makar i ukazati na ovom mjestu u udžbeniku, na one malobrojne izuzetke kad imenice koje imaju na kraju slovo »ō« koje označavaju imenice muškog roda, kao i na druge primjere kad imenice bez ovakvog završetka ipak pokazuju ženski rod, kad je ovoj gramatičkoj materiji posvećeno svega 22 redka, zajedno s primjerima.

Smatramo da je metodološki pogrešno što su autori tek na 61. strani obradili nunaciju i određeni član, što je trebalo, po našem mišljenju, obraditi na samom početku izlaganja gramatičkih pravila.

Pri obradi upotrebe određenog člana 'al, ukazano je da se on u arapskom upotrebljava u zajedničkim imenicama, da ne dolazi uz lične i pokazne zamjenice, ni uz vlastite imenice. Čini nam se da je ovakva definicija upotrebe određenog člana u arapskom vrlo neprecizna, jer postoji čitava skupina riječi u arapskom, koje nisu imenice, ali ipak, mogu dobiti određeni član. On dolazi uz određene pridjeve, opisne, prisvojne i gradivne, uz brojeve, glavne i redne, uz particepe, aktivne i pasivne, kao i uz izvjesne druge oblike izvedene iz glagola. Ne može se reći da određeni član »al« ne dolazi uz vlastite imenice, jer je opće poznato da postoji, ne mali broj i ovih imenica uz koje dolazi određeni član. Među njima je jedna skupina naziva gradova koji se, tako reći, i ne upotrebljava-

ju bez određenog člana, kao što su *al-Madīna al-Gazāir, al-Qāhira*. Takođe ima i izvjestan broj naziva zemalja uz koje dolazi određeni član, kao što su *al-'Iraḡ, as-Sūdān al-Ġaza'ir* kao i naziva rijeka *an-Nīl, al-Furāt*. Pa čak i uz neka imena ljudi, određeni član se može upotrijebiti a i ne upotrijebiti kao što su *al-Hasan* i *al-Husayn*, a još je češća pojava da taj član dolazi uz prezimena i nadimke, kao na primjer: *at-Taḥṭāwī, al-Bustānī, az-Zirkīlī*.

Autori su propustili, kad su obrađivali deklinaciju, što nisu naveli i arapske nazive za pojedine padeže (str. 69), a to je, u svakom slučaju, potrebno studentima arapskog jezika. Tabela padežnih nastavaka i deklinacija imenice *fallāḥ* data je isključivo u ruskoj transkripciji, arapski alfabet uopće nije upotrijebljen.

Prijedlog »bi«, kao prvi prijedlog upotrijebljen u udžbeniku, dat je već na strani 73, dok se o prijedlozima govori tek na strani 151! U svakom slučaju i jedno i drugo prikazano je sa velikim zakašnjenjem.

Vrlo je nezgodno što su upotrijebljeni oblici nepravilne množine *aqlām* (str. 83), *ḡullāb* (str. 111) i *tamārīn* (str. 101, 110, 114), a materija o nepravilnoj množini obrađena je kasnije (str. 118). Sličan slučaj se ponovio kad je na strani 83 upotrijebljen pridjev, a obrada tek na strani 90.

Smatramo da nije bilo nikakve potrebe da se na strani 85, prilikom obrade opisnih pridjeva, ukazuje na to da se pojedini pridjevi izvode od glagola, kao, na primjer, pridjev *kabīr* od korijena *kabura* dok sama obrada glagola uopće slijedi tek na strani 131.

Mišljenja smo da je materija o prijedlozima koja spada među najznačajnije i istovremeno najteže partije u arapskom jeziku, koja je data na strani 151, nedovoljno obrađena, što predstavlja u svakom slučaju prilično velik nedostatak udžbenika.

Čini nam se da autori nisu baš precizni kad tvrde da »u arapskom jeziku nema specijalnog glagola »imati«. Mi bi tome dodali, da se ovaj pojam u arapskom izražava,

pored ostalog, i pomoću raznih formi nekih glagola, kao što nam na primjer ukazuje Baranov kad kaže: *imtalaka* = *владеѣь, обладаѣь, имѣѣь*.

Ovo bi bile samo neke naše primjedbe u vezi sa metodološkom obradom i rasporedom pojedinih gramatičkih partija.

Željeli bismo posebno da se osvrnemo na kompoziciju lekcija, na tekstove i glosar dat u udžbeniku.

Udžbenik je podijeljen na 29 lekcija, koje su namijenjene studentima I. i II. godine studija arapskog jezika. Već na prvi pogled pada u oči izvjestan nesklad između broja lekcija i trajanja studija. Naime, čini nam se da je predviđeno da se obradi 14 lekcija za jednu školsku godinu. Da li je to malo?! Vjerovatno da jest, ali ostavimo to. Možda je bitnije ukazati na sadržinu samih lekcija. Lekcije u prosjeku zauzimaju 18—19 stranica sa vrlo raznovrsnom sadržinom (gramatičke regule, arapski tekstovi za primjenu obrađenih pravila, glosar, fraze, vježbe, konverzacija, izreke i drugo). Ovakva sadržina neosporno pruža mogućnost studentu da svestrano savlada materiju koja je data u lekciji. Međutim, istovremeno nameće se pitanje da li je i u kolikoj je mjeri svrsishodno i pedagoški opravdano davati ovakve lekcije, koje imaju svoju opravdanost, s čisto formalno-nastavne strane, a, s druge, možda i nemaju. Naime, da li ovakva razvučenost jedne te iste materije, u ovom ili u onom vidu, i njeno ponavljanje, (vidi lekciju 24, tekst II) ne nosi sobom i jedan negativan element, to jest monotoniju, pa i nezainteresiranost studenta za određenu partiju gramatičkog, leksičkog i konverzionog gradiva, koje se ponavlja na nekoliko časova nastave? Mislimo da ovako pretrpane lekcije ne mogu biti garancija za solidno savlađivanje gradiva.

U vezi sa datim tekstovima autori se na izvjesnim mjestima nisu pridržavali utvrđenog redoslijeda riječi u arapskoj rečenici, što predstavlja jednu od osnovnih značajki arapske sintakse u odnosu, na, recimo, slavenske jezike. Opće je poznato da predikat i subjekat u arap-

skoj rečenici, redovno dolaze na prvom mjestu, iako se baš u svim slučajevima ne bi moglo striktno odrediti koji od njih stoji na prvom mjestu. Navešćemo nekoliko slučajeva u kojima su autori odstupili od ovog jasno utvrđenog pravila.

(1) كدت مراراً أختق (str. 520)

Mišljenja smo da bi rečenica trebala glasiti:

كدت أختق هرأراً (str. 430)

(2) و أثرت في الحاضرين تأثيراً كبيراً احدى الراقصات

Rečenica bi trebala glasiti ovako:
و أثرت احدى الراقصات في الحاضرين تأثيراً كبيراً

(3) أقيم بين الثاني و السادس عشر من شهر آب سنة ١٩٥٣ في بوخارست المهرجان العالمى (str. 347)

Po našem mišljenju rečenica bi trebala glasiti ovako:

أقيم المهرجان العالمى في مدينة بوخارست في فترة ما بين الثاني و السادس عشر من شهر آب سنة ١٩٥٣

Objekat u sintaksi arapske rečenice po pravilu treba stajati neposredno iza glavnih dijelova rečenice, osim u izuzetnim slučajevima. Otuda je u arapskom nedopustiva upotreba objekata prije glagola u jednom običnom načinu izražavanja. Za ilustraciju navodimo samo ova dva slučaja gdje su se autori ogriješili o ovo pravilo.

(1) و قد اتخذ الاتحاد السوفياتى دائماً في جميع القضايا العربية موقفاً يتفق تمام الإلتاق والمصالح الوطنية للشعوب العربية (str. 386)

Smatramo da bi ova rečenica trebala da glasi:

و كان الاتحاد السوفياتى يتخذ موقفاً يتفق تمام الإلتاق والمصالح الوطنية للشعوب العربية من جميع القضايا العربية

(2) كون العمال و الفلاحون في نتيجة هذه الثورة دولتهم الشعبية (str. 242)

Mišljenja smo da bi rečenica trebala da glasi ovako:

كون العمال و الفلاحون دولتهم الشعبية عقب هذه الثورة

Kako prijedlozi u arapskom predstavljaju jednu od značajnijih partija u gramatici, u nastavi je potrebno stalno ukazivati na njihov značaj i istovremeno nastojati da učenici obraćaju pažnju na njihovu upotrebu. Kako upotreba prijedloga u arapskom nije adekvatna upotrebi prijedloga u slavenskim jezicima, otud ona predstavlja posebnu poteškoću za ljude kojima su to maternji jezici. I u ovom pogledu napravljene su tu i tamo izvjesne omaške:

1) str. 188, يقع بيتنا بعيداً من الجامعة
umjesto يقع بيتنا بعيداً عن الجامعة

2) str. 195, جلس ورا طاوله
umjesto جلس الى الطاولة؛

3) str. 529, توفى في ١٩٢١ شاباً في
التاسعة عشر من عمره

umjesto توفى في ١٩٢١ شاباً عن التاسعة عشر

4) str. 419, يستخرج النفط بكميات
و افره حول مدينة كركوك

umjesto يستخرج النفط بكميات و افرة
بالقرب من مدينة كركوك؛

Poznato je da prilog *ğiddan* u arapskom jeziku dolazi jedino u opisne pridjeve i priloge za količinu u značenju *vrló*. U ovom udžbeniku, među tim, on je na više mjesta upotrijebljen uz glagole, što nije u skladu sa upotrebom u književnom jeziku, u kojem se inače upotrebljava riječ *kađīran* u značenju *mnogo*. Da navedemo samo neke slučajeve:

احب جدا السباحة str. 269, كان يحب
حدا ان يشتغل في البستان str. 514,

Izvjesta mjesta u tekstovima nisu u skladu sa duhom arapskog jezika. Evo nekoliko karakterističnih slučajeva uočljivijeg odstupanja od arapskog načina izražavanja:

- 1) str. 207, اما الشتاء الروسي فهو مشهور بأيامه الباردة

Po našem mišljenju trebalo bi reći:

اما الشتاء في روسيا فهو يتميز بالبرد الفارس

- 2) str. 349, هل تعرف كم بلد مشترك في هذا المهرجان

Ovu rečenicu bi trebalo ovako reći:

هل تعرف عدد البلاد التي اشتركت في هذا المهرجان.

- 3) str. 529, نم، بقلمه عشرات المجموعات القصصية

Mišljenja smo da bi trebalo ovako reći:

نم، ألف عشرات من المجموعات القصصية

Autori su napravili nekoliko krupnijih grešaka i u leksici koja je upotrijebljena u ovom udžbeniku. Da se to vidi dovoljno je konsultovati rječnik Baranova.

Tako se na pr. na str. 584. navodi riječ *mu'arrib* što znači »onaj koji izražava«. Međutim, istu riječ nalazimo na strani 626. u značenju: arabizirati, prevoditi na arapski. Postavlja se pitanje koje je od ova dva značenja ispravno: Da li glagolska forma '*arraba* faktički znači »izraziti«, odnosno »arabizirati« i prevesti na arapski«. Jedno je moguće, i to da označava ovo posljednje.

Na str. 628. donesena je izraz *at-ṭabaqa al-āmila* u značenju »radnička klasa«. Smatramo da taj izraz nije adekvatan za ono što se želi time izraziti nego da on znači »klasa koja radi«. Baranov za taj pojam ima izraz *ṭabaqat al-ummāl* i to je ispravno. U savremenom arapskom svijetu upotrebljava se u tom smislu i izraz *at-ṭabaqa al-ummāliyya*.

Na str. 636. nalazi se riječ *kitā-bijjan* u značenju »pismeno«. Prem-

da Baranov ne navodi tu formu ona se ne bi mogla u cijelosti negirati ali smatramo da bi u tom značenju bila bolja upotreba riječi *ki-tābatan*.

Na str. 638. donesena je riječ *kūbah* — *kuwab* — pl. *kūbāt* u značenju »čaša«. Kod Baranova ima samo plural *akvab* a ne i *kūbāt*.

Na str. 205 nalazi se ova rečenica:

قرأتُ الجرائد الجديدة وسمعت الراديو

Prvu rečenicu bi Arap iskazao ovako:

قرأت صحائف صباح اليوم.

Na ovaj način Arap izražava precizno da je riječ o najnovijem izdanju novina dok to navedeni izraz ni u kom slučaju ne može označavati, nego znači jedino novine koje su tek pokrenute.

Druga rečenica bi trebalo da glasi: *واستمعت الي الراديو* što bi značilo:

Na str. 521. ima rečenica:

عندما تقربت باخرتنا من الميناء

Glagolska forma *taqarraba* znači stvarno približiti se ili bolje reći postati blizak nekome i upotrebljava se s prijedlogom »ila«. Zato mislim, da je na ovome mjestu jedino moguće upotrijebiti formu *iqtaraba*, pa bi tekst glasio:

عندما افتربت باخرتنا من الميناء

Na str. 547, kao i na još nekim mjestima čudno je upotrijebljena riječ *tafaḍḍala*. Da bi se mogao shvatiti pravi smisao te riječi, potrebno je donijeti u kontekstu:

ما فهمت معنى هذه الجملة فسرته لي من جديد
تفضل

Po duhu arapskog izražavanja, jasno je da je u drugoj rečenici poenta na riječi koja izražava molbu. Zato je upotreba riječi *tafaḍḍala* na ovom mjestu neobična. Umjesto nje trebalo bi upotrijebiti frazu *min faḍlik* u značenju »molim te«. Tako bi cio tekst glasio:

ما فهمت معنى هذه الجملة فمن فضلك فسر لي من جديد

Na str. 396. ponavlja se nekoliko puta izraz *الكوكب الاصطاعى* u značenju *vještački satelit*. Koliko nam je poznato, u arapskim zemljama se u tom smislu upotrebljava termin *qamar šinā'iyū*, što je po našem mišljenju vrlo dobar termin. Nije nam jasno otkud su autori uzeli ovaj izraz kad na str. 635. kažu da riječ *qamar* i po njihovom mišljenju može da znači *sputnik*. Prema Baranovu, riječ *šinā'iyū* i *išfinā'iyū* imaju isto značenje *искусственный* pa bukvalno uzevši, mogli su na ovom mjestu upotrijebiti i jednu i drugu riječ u značenju »vještački«. Međutim, kako je Baranov upotrebu ove druge riječi ukazao na nekoliko primjera, to je, ako ne, možda, jedino ispravno, ipak svrsishodnije, na ovom mjestu upotrijebiti riječ *šinā'ijjun*.

Na str. 179. pri objašnjavanju upotrebe riječi *sinnun* u značenju »dob, starost«, autor je donio i primjer *sinnuhū kabīrah*. Takav izraz koliko nam je poznato, u arapskom se ne upotrebljava. Kad Arap želi da kaže »stariji čovjek«, on to obično izražava sintagmom: *kabira s-sinn*.

Na str. 326, dva puta je upotrijebljen izraz »*almuwağğah*, čini nam se, u neobičnoj formi. Tako se u tekstu kaže:

الشعب السوفياتى يستحسن سياسة
حكومة الداخلية الموجهة الي رفع رفاهيته
باستمرار .
تعرف (الجمامير) ان هذه القرارات
موجهة الي رفع مستوى حياتها المستمر .

Iz ovih rečeničnih sastava moglo bi se shvatiti da se u prvoj rečenici želi reći da sovjetski narod odobrava unutrašnju politiku svoje vlade, koja teži da se stalno podiže njegov prosperitet. Smisao druge rečenice bi trebao biti da je masama poznato da je cilj vladinih odluka da (teže za tim) da se stalno podiže njihov životni standard.

Postavlja se pitanje da li izraz *muwağğah*, koji je upotrijebljen na navedenim mjestima sadrži napisana značenja. Autori, koliko smo mo-

gli vidjeti, nisu donijeli ni na jednom mjestu posebno značenje forme *muwağğah*. Jedino se na str. 645. objašnjava značenje, glagolske forme *wağğaha* ovako: направлять, обрацать (взор, внимание) što znači: upućivati, obratiti (pogled, pažnju). Ovakvom objašnjenju se nema šta prigovoriti. Smatramo da se navedena riječ u gornjim tekstovima ne može ni u kom slučaju uzeti u onom značenju koje zahtjeva navedeni smisao rečenice, što se jasno da uočiti iz sljedećeg:

Ako od forme *wağğaha* izvedemo particip perfekta *muwağğah* kako je to učinjeno u navedenim tekstovima, onda dosljedno gore iznesenim značenjima, spomenuta forma treba da znači: upućen, usmjeren (od nekoga). Jasno je da takvo značenje ne podnosi smisao datog arapskog teksta. Preostaje da se pronađe adekvatan arapski izraz za navedeni smisao rečenice. Po našem mišljenju mjesto navedenog izraza *muwağğaha* trebalo bi da bude u prvom slučaju *al-muttağīha* odnosno *al-ramiya*; *al-murtamiya*; *al-sā'iya*; *al-hādifa*.

Pod očiglednim uticajem ruskog jezika autori griješe u upotrebi izraza *godišnjica* kad kažu *الذكري السنوية* الثلاثية (str. 354), odnosno *الذكري السنوية*

الاربعين . Naime, u arapskom jeziku prilikom izražavanja našeg, a i ruskog pojma »godišnjica«, upotrebljava se riječ *dikra* sa odgovarajućim rednim brojem kojim se želi označiti koja je godišnjica. Tako se »tristogodišnjica« izražava sastavom *الذكري الثلاثية*. Potvrdu ovoj konstataciji nalazimo i kod Baranova.

Na str. 365. nalazi se ova rečenica *safara fallāhun šajjun min qarjatin ba'idātin ilā*. Očigledno je da je autor želio izraziti da je jedan stari seljak oputovao iz jednog udaljenog sela. Međutim, riječ *šajū* na ovom mjestu, po našem mišljenju, nije upotrijebljena pravilno. Prema Baranovu, a i samim autorima (str. 621) navedena riječ pored drugih dosta brojnih značenja znači *starac* i *čiča*. Iz gornjeg sastava jasno se vidi da se željelo reći *jedan stari*

seljak, znači riječ je o pridjevu *stari*, a ne o imenici. To se arapski izražava sa *fallāh 'aġūz*.

Poznato je da priloška oznaka »jednom« i »jednog dana« u arapskom ima poseban vid izražavanja pomoću riječi *ġat* što u svakom slučaju predstavlja izvjestan fenomen u sintaksi arapskog jezika, čemu stranci moraju da obrate pažnju. Čini se da su i sami autori previdjeli ovaj momenat kad su na str. 329 rekli: *جاء مرة امي طويل القامة*, a na

str. 376. rekli: *إنسان مرة حمل جزيرة حطب*. Izraz *marratan* upotrebljava se kad se želi reći da je nešto bilo, odnosno učinjeno *jedanput*. Međutim, jasno je iz konteksta da se želi reći u prvoj rečenici da je *došao jednom, jednog dana* a u drugoj rečenici da je *ponio jednom, jedanput, jedared*. Zato bi trebalo reći: *جاء*

حمل ذات مرة i *ذات مرة*.

Posebna poenta u nastavi arapskog jezika trebalo bi da bude nastojanje da se studentima omogućiti da u prve dvije godine studija savladaju solidan kvantum riječi koji bi im olakšao dalji, brži napredak u jeziku. Uz ovaj udžbenik na kraju knjige donesen je rječnik sa oko 3.700 riječi, od čega je 2.100 u arapsko-ruskom, a 1.600 u rusko-arapskom glosaru. Na osnovu uspoređivanja ova dva glosara dobiva se utisak da je u drugom glosaru upotrijebljen gotovo najveći dio riječi, ako ne i sve koje su sadržane u prvom glosaru, što znači da je broj riječi upotrijebljenih u udžbeniku mnogo manji od ukupnog gornjeg broja. Ako uzmemo da je u udžbeniku sadržano oko 2.500 riječi, postavlja se pitanje da li je to dovoljan fond jednom studentu koji stiče osnove u arapskom jeziku, da li mu dovoljan broj savladanih riječi omogućava dalji, brži napredak u jeziku? Po našem mišljenju, ovo bi bio minimum znanja ispod kojeg se ne bi ni u kom slučaju smjelo ići. Ako se ima u vidu da je udžbenik namijenjen mladim ljudima,

studentima, kojima je arapski glavni predmet studija, i koji sedmično u prosjeku imaju 8 predavanja, smatramo da bi u ovakvim udžbenicima trebalo ići na mnogo veći broj riječi. Mišljenja smo da je prihvatljivo ako se pretpostavi da za vrijeme nastave student u prosjeku usvaja sedmično 20 riječi, što ni u kom slučaju ne bi bilo prekomjerno da mu se samo u toku jedne školske godine od 8 mjeseci omogući da u nastavi savlada oko 3.200 riječi tako da bi, ako se uzme četvorogodišnji studij, ovim tempom, poslije završenog studija trebalo da vlada sa oko 15.000 riječi. Ova primjedba je na svom mjestu samo u slučaju ako se u prve dvije godine, za koje je namijenjen rječnik, nastava ograniči jedino na ovaj udžbenik, a ne bude i drugih forma rada kroz koje bi se obogaćivao fond riječi studenata.

Posebno pitanje pri izradi ovakvih priručnika predstavlja pitanje odabiranja tekstova, bolje reći, riječi koje treba da dobiju mjesta u vježbama i drugim tekstovima. Razumljivo je da se ovdje misli u prvom redu na one najobičnije, svakodnevnne riječi iz raznih oblasti života. U ovom pogledu izvjesnu orijentaciju daje vrlo interesantan rad Moshe Brilla pod naslovom: *The basic word list of the arabic daily newspaper, Jerusalem, 1940*.

Autor je na osnovu pregledane štampe iz Egipta, Palestine, Libana, i Iraka dao listu najviše zastupljenih riječi u tadašnjoj štampi s ciljem da to »pomogne nastavnicima i piscima udžbenika (iz jezika) za odabiranje onih riječi koje su najviše zastupljene u upotrebi i da doprinese da učenici budu u stalnom kontaktu sa živim riječima, s kojima se susreću prilikom čitanja dnevnne štampe, te prema tome da se osposobe da čitaju i razumiju«.

U listi riječi datih u spomenutom djelu navedeno je oko 3.000 riječi koje predstavljaju najraširenije pojmove od 136.089 evidentiranih riječi. Mi ćemo na ovom mjestu ukazati samo na neke od ovih najzastupljenijih riječi s naznakom koliko puta su upotrijebljene u štampi, a koje uopće nisu dobile mjesta u udžbeniku koji prikazujemo na ovom

mjestu. Tako su ispuštene ove riječi:

93 *dawair*, 91 *hafla*, 50 *dār*, 88 *mauqif*, 82 *hīlāl*, 80 *taşrīh*, 77 *hāliyy*, 73 *şahş*, 73 *dī-āja*, 69 *dāma*, 51 *furşa*, 64 *afrād*, 230 *āhar*, 205 *lakinna*, 198 *law*, 189 *maşriyy*, 182 *şuħuf*, 143 *malik*, 124 *markaz*, 115 *şu'un*, 113 *hudūd*, 108 *tanfīd*, 105 *şa'n*, 105 *intażara*, 101 *'adā'a*, 100 *maħkama*, 96 *'uħrā*.

Iako podaci koje daje Brill o upotrebi pojedinih riječi u svakodnevnom književnom arapskom jeziku ne moraju biti posve tačni, bar što se tiče poslijeratne upotrebe, ipak je sigurno da su sve navedene riječi i danas u isto tolikoj, ako ne i u još većoj mjeri u upotrebi. Duboko smo uvjereni da se lista riječi, koje su u svakodnevnoj upotrebi, vrlo mnogo proširila izrazima koje nameće svakodnevni život i snažna kretanja kojima su u poslijeratnom periodu izložene arapske zemlje.

Na kraju bi željeli napomenuti, da autori ovog udžbenika nisu pokušali da kroz ovo djelo uvedu studenta u ambijent u kojem se govori arapski, a koji nosi izvjesne svoje specifičnosti, koje tako upečatljivo djeluju na jezik i njegovu frazeologiju. Umjesto toga, na svakom mjestu u udžbeniku susrećemo se sa stvarnošću sovjetskih ljudi.

Muhamed A. Mujić

Prof. dr Fuad Köprülü: *Edebiyat Araştırmaları. Türk Tarih Kurumu, VII seri, sayı 47, Ankara, 1966. pp. 472.*

Tursko historijsko društvo u Ankaru poduzelo je da izda u četiri toma odabrane rasprave, studije i članke najvećeg turskog historičara književnosti dra Fuada Köprülüa. U prvoj knjizi koja se pojavila 1966. godine sadržano je jedanaest studija i članaka koje je izabrao sam autor. Neki od ovih članaka objavljeni su još u početku plodne aktivnosti ovog istaknutog profesora, a neki u posljednjim godinama njegova života, ali ih je on skupio u jednoj knjizi jer pretežno imaju zajedničku tematiku, a to je stara turska narodna poezija.

U prvoj studiji (s. 3—47) koja nosi naslov *Türk Edebiyatı Tarihinde Usul* pisac raspravlja o metodu u filozofiji, u egzaktnim naukama, a naročito o metodu u općoj historiji i historiji književnosti.

Ova studija je objavljena prvi put u *Bilgi Mecmuası*, I, no 1, Teşrinisânî, 1339 (Novembar 1923).

Druga studija, *Türk Edebiyatının Menşei* (Počeci turske književnosti), posvećena je pitanju nastanka poezije u prvim društvenim zajednicama i njenim odnosima sa drugim umjetnostima. Poezija, kao i ostale umjetnosti, usko je vezana sa religijom i dugo je zadržala vjerski karakter. I kako su intelektualne aktivnosti čovjeka prelazile u oblike koji nisu imali vjerski karakter, tako su i vjerske ceremonije dobile karakter igara koje nisu bile povezane s religijom. Kod Turaka poezija je postojala mnogo prije pisma, i to u formi narodne usmene predaje. Širenjem pisma razvoj književnosti je nastavljen, pogotovo ulaskom Turaka u krugove raznih razvijenijih civilizacija. I nakon što su Turci prihvatili islam koji je na njih izvršio najveći utjecaj, u turskoj poeziji mogu se susresti tragovi idolopoklonstva. Tokom vremena i pod utjecajem raznih civilizacija mijenjala se i turska poezija, a uporedo s tim i uloga pjesnika. Najstariji turski pjesnici koji su ujedno bili vračevi, plesači, mudraci i muzičari, bili su veoma cijenjeni u svojim plemenima. Koliko su bili cijenjeni pjesnici na vjerskim svečanostima starih Turaka, može se vidjeti proučavanjem života starih Turaka u vrijeme održavanja svetkovina *şeylan* (şeylan), *sigir* (sigir) i *jug* (yûg).

Şeylan je svetkovina prinošenja žrtava kod oguskih plemena. Ritual svečanosti obavljao je pjesnik-svećenik. U vrijeme Oguza priredivana je ova svečanost za narod nakon ustoličenja vladara ili nakon svečanosti općeg lova, odnosno uz svetkovinu posvećenu prvom lovu jednog od vladarovih sinova. Svečanost *şeylan* održavala se i u Anadoliji za vrijeme Seldžuka, pa čak i u vrijeme Osmanlija.

Tragove ovih svečanosti vidimo i kod Džengizove dinastije, koja je prihvatila i njeagovala mnoge turske

tradicije. Ovakvu vrstu svečanosti oni su nazivali češn (češn).

Sigir je zajednički lov, tradicija Ujgura, koja se nastavila njegovati i za vrijeme Džengiza. Pjesnici-svećenici koji su prije obavljali ceremonije, sada, u novoj vjeri, imali su drugu ulogu: čitali su epske pjesme koje su opisivale događaje o poznatim junacima u prošlosti ili o junaštvima vladara koji priređuje svečanost.

Jedna od starih turskih religioznih ceremonija, poznata još kod Hjung-nua (preteča Turaka), jeste ceremonija *jug*, ceremonija opće žalosti. Taj posmrtni obred izvodio bi se tako što bi umrli vladar ili član njegove porodice bio postavljen u šator, a pred šatorom bi se prinosile žrtve. Nakon prinošenja žrtava i sahrane mrtvaca, pjevane su pjesme »*sđgû*«, neka vrsta tužbalica. Obred s pjevanjem tužbalica zadržao se u raznim oblicima do najnovijih dana kod Kirgiz-Kazaka i Turkmena.

U najčešće spominjane i najrasprostranjenije instrumente kod Turaka uz koje su *baksi-ozani* (narodni pjevač) pjevali *sđgû* i *destane* (epske pjesme) spadaju dva instrumenta: *kopuz* i *baksi*. Naročito je bio zaključipljen kopuz, gudački instrument, najslabiji arapskom udu, koji se spominje u starijim turskim spomenicima kao i u *Divânu Lugâti t-Türku*. *Baksi* je vrsta violine (poput contrabassa) koja je bila u upotrebi kod Samanida. Velika je tri do tri i po stope, a nazivana je u nekim krajevima i kopuz. Bilo je više vrsta kopuza i bili su veoma omiljeni.

Prema autoru, najstarije forme turske muzike treba tražiti u melodijama vračeva koje su izvodili *baksi-ozani* uz kopuz. Ples koji je u ranijim fazama izvođen zajedno uz pjesmu i muziku izdvojio se, ali pjesma i muzika vijekovima nastavlja da žive zajedno. Tako su se, zaključuje autor, i kod Turaka kao i kod drugih naroda pjevač i svirač (*ozan* i *kopuzen*) razdvojili mnogo kasnije. Pjesnik-svirač je kod Turaka, kao i kod drugih naroda, na vjerskim ili poluvjerskim svečanostima uz kopuz hvalio i slavio božanstvo, recitirao pjesme koje su

veličale vladara ili priče koje govore o starih junačkim događajima. Mjesto koje je u društvu zauzimao stari turski pjesnik-svirač nije teško oživjeti ako se upoznaju razni poslovi koje *baksi* čine uz kopuz kod današnjih altajskih Turaka, zaključuje autor. Prema podacima koje nam pruža *Hodža Abdul Kâdir Merâđî* u svojim djelima, može se zaključiti da su Turci do XV st. imali svoju nacionalnu muziku koja je bila potpuno različita od arapske i perzijske. Instrumentalna pratnja, koja se izvodila na turskim i mongolskim instrumentima, nazivala se *kök* dok se vokalni dio melodije nazivao *ır* ili *dola*. Broj *kökova* bio je 366 prema broju dana u godini, pa se u prisustvu sultana svakog dana izvodio drugi *kök*. Međutim, bilo je devet *kökova* pod nazivom *bisûn kök* koji su se izvodili svaki dan. Neke od ovih melodija imale su vjerski karakter i njihova se svetost poštovala na taj način što su izvođene svaki dan u isto vrijeme.

Prema mjestu koje su turski pjesnici zauzimali i dužnostima koje su obavljali, jasno se može zaključiti kakva je bila tematika njihovih pjesama. Od te najranije poezije nije se gotovo ništa sačuvalo. O tim najstarijim turskim nacionalnim tekovinama znamo samo iz *Kâşgârîjeva Davânu Lugâti 't-Türka* koji ima izuzetnu vrijednost ne samo za tursku književnost iz XI stoljeća nego i za onu iz predislamskog perioda.

Na najranijim skupovima pjesnika-svećenika to jest na šejlanima, sigirima i jugovima uglavnom su izvođene dvije vrste pjesama: junačke pjesme i tužbalice, ali tokom vremena postepeno se širilo krug tema turske narodne poezije. Veoma izražena narodna književnost postojala je još prije pojave islama, o čemu možemo naći potvrdu u spomenutom *Divânu Lugâti 't-Türku*. Autor nas obavještava da su Turci u poeziji postigli visok stupanj i prije nego su ušli u kulturni krug islama.

Ušavši u krug islamske civilizacije, Turci su prihvatili mnoge elemente koji su bili zajednički svim islamskim narodima. Tako su prihvatili poetske elemente, dotada

strane njihovoj poeziji, *vezin* (metar, stopa stiha) i *šekil* (sam oblik stiha). Nova vjera prouzrokovala je velike promjene u sferi umjetničke svijesti i u svim oblicima prosperiteta. Alijansa »ümmeti islamiyye«, koja je okupljala u sferi okrilju razne narode koji su posjedovali razna nasljedna, uspjela je da stvori izvjesno jedinstvo pogleda i djelatnosti.

Prvi poetski oblici u turskoj književnosti bili su *kuşak* i *sâgû*. *Kuşak* je poema koja je po sadržaju najviše sličila kasnijoj *kasidi*, a po obliku mesnevijski. *Sâgû* je i po obliku i po sadržaju bio vrsta elegije (*merstiye*).

Ova studija o počecima turske književnosti štampana je prvi put u časopisu *Millî Tettebbûlar Mecmuası*, c, II, no IV, 1331 (1951).

Slijedeća rasprava (s. 131—144) je posvećena malo poznatom književnom terminu *ozan* (pjesnik-muzičar) koji se u tom značenju spominje još u »Pričama o Dede Korkutu«. Značenje ove riječi nije niko temeljitije obrađivao pa je čak sporna i njena ortografija.

Rezimirajući svoja naučna istraživanja o značenju ove riječi, pisac kaže da je ona kod Oguza značila pjesnik-muzičar, u Azerbejdžanu znači muzički instrument kopuz, a u nekim krajevima Azerbejdžana i u Anadoliji ovu riječ u značenju pjesnika-muzičara zamjenjuje riječ *aşik* (’aşık).

Ova je rasprava preštampana iz knjige *Türk Dili ve Edebiyatı hakında Araştırmalar*, Istanbul, Kanaat kitabevi, 1934 (s. 273—292).

U četvrtoj studiji pod naslovom *Bahsi* (pjesnik-svećenik) (s. 145—156) autor proučava značenje te riječi koja se ne pojavljuje samo u turskim nego i u drugim altajskim jezicima. Daskora se smatralo da ta riječ potječe od sandskriptske riječi *bhikṣu* (budistički svećenik). S obzirom na to da u kirgisko-kazačkim jezicima ova riječ ima oblike *bakṣt*, *bakṣi* i *bakṣa*, Radloff je tvrdio da je nastala iz turskog korijena *bak*.

Počevši od XIV stoljeća, u islamsko-mongolskoj državi ova riječ ima značenje pisac, književnik, pa ponekad i sudac. Među zakaspijskim Turkmenima *bağşı* znači čovjeka ko-

ji svira na tamburu sa dvije žice i pjeva pjesme.

Ako ova riječ ne potječe od korijena *bak*, kako pretpostavlja Radloff, trebalo bi je tražiti u sanskritskom ili kineskom jeziku; u tom slučaju Mongoli i Turci su je usvojili nešto kasnije, pa pošto se odo-maćila i kod Kirgiz-Kazaka, dobila je napokon oblik *bakṣi*. Autor se opredjeljuje za ovu varijantu i kaže da je vrlo vjerovatno da ona potječe od riječi *baḥṣi* (odnosno *bhikṣu* = budistički svećenik). Ovi svećenici su proganjani od islamsko-mongolske vlasti, bježali među nomadske Kirgiz-Kazake, koji su se još držali stare šamanijske vjere i među njima odigrali važnu ulogu u vjersko-društvenom pogledu.

Riječ *baḥṣi* koja u raznim krajevima turskog svijeta ima različita značenja nije raširena u Azerbejdžanu i Anadoliji. Ono što je u drugim krajevima uglavnom značila riječ *baḥṣi*, to je ovdje značila riječ *ozan*, a kasnije *aşik*.

Na kraju ovog članka štampanog prvi put u *Islam Anskilopedisi*, c. II, (s. 233—238) pisac daje opširnu bibliografiju u ovom terminu.

U studiji V—XVI *Asrîlarda Türk Şairleri* (Turski pjesnici od V do XVI stoljeća) (157—164) dat je pregled turske narodne poezije i pjesnika od V do XVI stoljeća. Još kod Huna, Tu-kjua i Ujgura postojala je vojna muzika pa se može pretpostaviti da su postojali i narodni pjevači-muzičari i da su imali značajnu ulogu u raznim ceremonijama.

Iz mnogih historijskih izvora vidi se da su narodni pjesnici postojali u Anadoliji u XV i XVI stoljeću. Naročito su bili cijenjeni u vojsci. Isto tako veliki ugled uživali su i kod egipatskih Mameluka, te kod znamenite dinastije Dželalija, koja predstavlja jednu turciziranu mongolsku porodicu. U XV stoljeću djelovali su u Anadoliji i dervisi — pjesnici koji su uz saz pjevali pobožne pjesme, a to je vjerovatno vezano za starije običaje. Svoj značaj zadržali su i kasnije za vrijeme Osmanlija. Ovaj rad prvi put je objavljen pod naslovom: *XVI Asr sonuna kadar Türk Şairleri ait Metinler ve Tedkikler*, u *Türkiyat Enstitüsü Neşsiyatı*, Istanbul, 1930.

Sazşairleri dün ve bugün (Pjesnici saza — nekad i sad) (165—193). Istaknuto mjesto u turskoj književnosti sve do polovine XIX stoljeća imali su pjesnici-svirai koji su uz saz pjevali svoje ili tuđe pjesme na sajmovima, syadbama i u kafanama. Od Tanzimata počinje naglo slabiti interes za njihovu poeziju i pjesmu jer se tursko društvo od tada okreće prema Zapadu i poprima nova shvatanja o životu i umjetnosti. Bilo je pokušaja da se ova poezija nekako sačuva, ali je ona u sukobu sa novom književnošću definitivno iščezla i dobila karakter klasične književnosti. Za pjesnika i pjevača uz saz (sazşaira) popularno je ime *aşik*. Mnoge legende koje kruže u narodu govore da su to ljudi koji su se iznad materijalne i tjelesne, uzdigli do apstraktne, duhovne ljubavi i koji sviraju i pjevaju pjesme zahvaljujući nekoj višoj duhovnoj inspiraciji. Iz toga se vidi da su oni čvrsto vezani za mističke redove, naročito za bektašije. Otuda je njihov položaj u društvu bio veoma cijenjen u masama. Prema autoru, prosvijećeni sloj društva uopće nije cijenio ni poštovao *ašike*. Taj sloj koji se po shvatanju i ukusu potpuno razlikovao od prostog naroda prihvatao je u školama visoke rezultate islamske znanosti i arapske i perzijske književnosti. Tako su još u XI stoljeću, po uzoru na iransku književnost, počeli da stvaraju klasičnu književnost koja dostiže vrhunac u XVI i XVII stoljeću. Ni književnici Tanzimata, koji su bili pod utjecajem ideja francuske revolucije i kojima nije bila strana ideja o »narodnom jeziku i narodnoj književnosti«, nisu uopće cijenili *ašike* i njihovu književnost.

Po mišljenju samih *ašika*, pjesnici su se dijelili u dvije skupine: *kalem şairleri* tj. klasični pjesnici koji pišu poeziju specijalno za visoku klasu i *meydan şairleri* tj. pjesnici koji improviziraju i uz saz pjevaju pjesme na narodnim skupovima.

Narodni, pučki pjesnici su sebe držali značajnijim od klasičnih, školovanih pjesnika iz više razloga. Jedan od glavnih je što su u svako vrijeme, na svaku temu i na svaku rimu mogli otpočeti svoju jednostavnu pjesmu. Istina, pjesnici-klasični su priznavali njihovu prednost,

ali samo kad se tiče sposobnosti improvizacije, jer to je dosta teško, mada *ašici* nisu strogo vodili računa o rimi.

Sasvim je prirodno, smatra autor, da je postojala velika razlika između *ašika*, koji su živjeli ili barem privremeno boravili po gradovima, i onih koji su živjeli po selima i među nomadskim ili polunomadskim plemenima. Ovi drugi su bili daleko od klasične poezije i njihova poezija nije imala nikakvog dodira sa ustaljenim metričkim normama arapsko-iranske poezije. Ipak, zahvaljujući ekonomskim vezama sela i grada i dodirima gradskog stanovništva sa seoskim, i gradski *ašici* su povremeno kontaktirali sa seoskim pa su ovi posljednji ponekad potpadali pod utjecaj gradskih *ašika*. Učestali kontakti gradskih i seoskih *ašika* kao i sasvim male razlike u pogledu na mističke redove kojima su pripadali, utjecali su da su *ašici* sela i grada stvorili u XVII stoljeću svoj žanr, svoju poeziju za koju bi se moglo reći da predstavlja neku vrstu njihova klasičizma.

Govoreći o žanru poezije *ašika*, autor kaže da je to, bar u doba Osmanskog carstva bio posebno bogat poetski žanr, koji je imao posebna pravila, forme i ideologiju. S obzirom na to da se ova književna forma razvila kako u gradu tako i u najzabačenijim selima, i da su *ašici* osigurali za svoju književnost i muziku slušaoce iz svih slojeva, po tekijama, dvorovima, vojnim kasarnama, kafanama, karavansarajima i u tvrđavama, njenu društvenu ulogu nije teško shvatiti. S obzirom na to da to nije samo književno nego i muzičko stvaralaštvo, autor ovaj žanr s pravom naziva novom umjetničkom formom. Ovaj rad je preštampan iz *Millî Kültür Yayınları*, Ankara 1962 (9—49).

VII. *Türk Edebiyatında Aşık Tarzının Menşee ve Tekâmülü* (Postanak i razvoj poezije *ašika* u turskoj književnosti) (195—238).

Početak i razvoj ovog pjesničkog žanra, prema F. Köprülüju, imao je svoje duboke korijene u društvenim prilikama tadašnjeg Osmanskog carstva. Ovaj oblik poezije razvio

se iz narodne književnosti i ostao kao književnost drugog reda, ali se ipak održavao, imao svoju publiku, a često se prožimao sa »pravom« klasičnom književnošću i na nju utjecao. Nasuprot ignoriranju ove literature od strane onih kojima je bila uzor perzijska literatura, narod je sa svoje strane sve više interesa pokazivao za poeziju ašika. Upravo zahvaljujući tom ogromnom interesu, i mnogi klasični pjesnici primali su dosta elemenata ove poezije onda kad je ona bila na svom vrhuncu.

Ova studija preštampana je iz *Milli Tettebular Mecmuası*, c. I., no. I, 1331/1915 (5—46).

VIII. *Türk Edebiyatının Ermeni Edebiyatı üzerindeki Tesirleri* (Utjecaji turske književnosti na ermenšku književnost) (239—269).

Ovaj članak je imao polemički karakter. Povod za polemiku dao je autoru ermenski pisac Arşak Çobanyan koji je u svom radu *Les Trouveres Arméniens* (1906) iznio mnoge pogrešne tvrdnje o međusobnim dodirima i utjecajima turske i ermenske književnosti što je prihvatio i De Morgan u djelu *Histoire du peuple armenien*, (Paris 1919).

Pozivajući se na historijske i literarne podatke, autor zaključuje da Ermeni ili bilo koji drugi kršćani nisu nikada utjecali na književnost ašika. Nasuprot tome, djela ermenskih trubadura (ašuga) bila su pisana potpuno po turskom ukusu. Samo ime ermenskih ašika (ašug) kao i instrumenti už koje su pratili pjesme, preuzeti su od Turaka. Autor smatra da su Turci bili na višem kulturnom nivou i da su se Ermeni koristili njihovim kulturnim nasljedom. Najveći dokaz za to je veliki broj Ermena, koji su izrasli kao turski ašici i što su kao i većina turskih ašika pripadali baktašijskom i alevijskom redu. U stvari, baktašijski red bio je pravi turski mistički red. Istina, Ermeni su kao i Turci imali od davnina svoju originalnu narodnu poeziju, ali od X—XI stoljeća oni sve više potpadaju pod utjecaj turskih ašika tako da u izvjesnim fazama postaju njihovi imitatori. Prva verzija ovog rada je štampana u Edebiyat Fa-

kültesi Mecmuası, c. II no. 1, Mart 1338 1922 (1—30).

IX. *Milli Edebiyat Cereyanının ilk Mübeşşirleri* (Prvi vjesnici nacionalne književnosti) (271—317).

Predmet ove studije, kaže autor, jeste da objasni općenito kakvo se shvatanje bilo o turskom jeziku u odnosu na arapski i perzijski nakon što je procvatla klasična turska književnost, koliko je cijenjen narodni jezik, kako su kasnije generacije reagirale protiv sve većeg arapskog i perzijskog utjecaja na turski jezik i tursku književnost, te da i po mogućnosti objasni uzroke i posljedice tih odnosa. Osim narodnih i tekijskih pjesnika koji su stvorili neku vrstu narodne mističke poezije u Anadoliji, počeli su se još u doba Seldžuka javljati i dvorski pjesnici koji su prihvatili model perzijske poezije. Jedan od njih je Hodža Delhani, koji je inače napisao na perzijskom *Şahnamu* seldžučke dinastije. On je, kako tvrdi F. Köprülü, najstariji i najbolji dvorski pjesnik. Zahvaljujući mnogim djelima napisanim ili prevedenim još kasnije, u XIV stoljeću, ova književnost je u raznim anadolskim centrima snažno kročila naprijed. Pjesnici koji su pisali turski priznavali su da je turski jezik grublji i s manje izražajnih mogućnosti u odnosu na arapski i perzijski, ali da ne treba gledati na te njegove nedostatke jer su primorani da pišu turskim pošto narod ne zna ni arapski ni perzijski. Među ove pjesnike autor navodi Sultan Veleda, Aşikpašu i Mesüd b. Ahmeda. Podređen položaj turskog jezika u književnosti ostao je i u XIV st. Pa ipak, u to vrijeme se piše na stotine knjiga na turskom jeziku u koji, istina, ulazi sve više i više arapskih i perzijskih riječi i konstrukcija. Sve više epitafa, vakufnama i drugih službenih pisama pišu se na turskom jeziku. No, oni koji su davali, u stvari, najveći otpor turskom jeziku bili su prosvijećeni ljudi koji jednostavno nisu htjeli razumjeti ljupotu i mogućnost turskog jezika. Najveći turski pjesnik koji je pjevao na čagatajskom dijalektu, Neva'i, govori o ljepotama turskog jezika, žaleći što mu se ne pridaje veća važnost, a

nešto kasnije i Fuzûlî, najveći turski pjesnik uopće, ponavlja to isto u predgovoru *Hadîkatu-s-Süadâ*. Ovakvo stanje se nastavlja još i kasnije, a onda Mahremî i Nazmî pišu poeziju po metričkim pravilima (kao u perzijskoj poeziji), ali čistim turskim jezikom, sa što je moguće manje stranih riječi i konstrukcija. Ove svoje divane nazvali su *türki-i-basî*. Prvi put vidimo ideju o pisanju türk-i-basîta kod Mahremlija. Pišući biografiju Mahremlija, Aşik Çelebi uzgred dodaje u nekoliko ređaka da je Mahremî napisao *Basîtnâmu* u kojoj nema arapskih i perzijskih izraza. Nazvao ju je Basîtnamom zato što je napisano jednostavno i čistim turskim jezikom. Latîfî, Ali i Hasan Çelebi uopće ne govore o njoj što, možda, znači da je ne smatraju važnim djelom.

XVI stoljeće je doba punog procvata turske književnosti. Pored perzijskog klasicizma, procvao je i turski klasicizam. Ovo vrijeme je dalo najveće turske pjesnike, a s druge strane književnost Irana više nije imala tako sjajne predstavnike kao prije pa se počelo vjerovati da iranska književnost sama po sebi nije kvalitetnija od turske, odnosno da turska književnost može dostići isti stupanj koji je već ranije dostigla iranska književnost. U XVII st. turska književnost je napokon premašila vrijednost svoga uzora, suvremene perzijske književnosti. Velika era perzijske književnosti završava se sa Džamijem, a turska počinje sa Bakijem, Fuzulijem, Nevajjem i doživljava svoju potpunu zrelost u generaciji Nevi-zade Atayia, Tadžizade Džafer Çelebi Tašli-džali Jahja Bega, Ganî-zade Nadi-rija. Mada među njima ima ljudi koji su pisali i na perzijskom, svi su ovi bili zagovornici čiste turske književnosti pisane na turskom jeziku.

U isto vrijeme i proza na turskom jeziku ima nekoliko značajnih predstavnika, kao što je putopisac Evliya Çelebi, a nešto kasnije i Na'ima. Vrijedno je spomenuti da i narodni pjesnici u to vrijeme postaju sve više cijenjeni pa samim tim i brojniji, čak su poželjni i na dvoru. Ipak jak utjecaj perzijske književnosti i njen dominantan položaj zadržan je

sve do XVIII st. kada počinju prodirati evropske ideje o nacionalnosti i književnosti. Napokon Turci počinju cijeniti vlastitu književnost i pridavati još veći značaj nego perzijskoj književnosti. Od ovog vremena bili su rijetki pjesnici koji su pjevali na perzijskom jeziku, a od značajnijih autor spominje Ševketa, Saiba i Bidila.

Ova studija je prvi put objavljena u knjizi *Millî Edebiyat Cereyanının ilk Mubeyirleri ve Divanı-Türki-i-Basit*. Istanbul, 1928 (s. 9—48).

X. Aruz (Metrika) (s. 317—360). Nakon kraćeg uvoda o vezama i uzajamnim utjecajima naroda islamske civilizacije uopće, F. Köprülü prelazi na izlaganje o metrici za koju kaže da se i tu desilo isto što i u drugim znanstveno-kulturnim tekovinama islamskih naroda tj. arapsko-perzijsku metriku prihvatili su i Turci, Indijci, Kurdi, Afganci pa čak djelomično i Španjolci što se održava u njihovoj narodnoj književnosti. Autor opširno raspravlja o perzijskoj poeziji i posebno metrici *acem aruzu* koja se znatno ukorijenila u tursku poeziju, tako da se osjeća njen jak utjecaj sve do početka XX st., pa i kasnije, usprkos utjecajima zapadne literature i pokreta »Novoturske književnosti«. Perzijska metrika, koja je svoj uzor imala u arapskoj metrici, ali koja se ipak prilično od nje razlikovala, bila je kasnije uzor turskoj, indijskoj (urdu), kurdskoj i afganskoj. Na kraju izlaganja o perzijskoj metrici pisac navodi 26 metara koji su se razvili iz šesnaest arapskih donoseći njihove uzorke. Ovaj dio je popraćen opširnom bibliografijom radova o perzijskoj metrici.

Drugo poglavlje rasprave o metrici govori o turskoj metrici kao produktu različitih utjecaja, a ponajviše perzijske metrike. Uporedo sa perzijskom metrikom, u turskoj narodnoj poeziji njegovana je stara turska metrika tj. slogovni metar *hece vezni* kod turskih plemena koja su zadržavajući staru religiju čuvala i svoju tradiciju. Ali turska metrika produžava svoj vijek i u turskoj islamskoj poeziji, koja je pod utjecajem islamsko-iranske literature tek kasnije pri-

mala neke elemente islamsko-iranske metrike. Prema turskoj metrici, svaki stih se sastojao od dva polustiha, a između stihova postojala je povezanost polu-rimom (*yarım kâfiye*). U X i XI stoljeću pjesnici pjevaju na perzijskom jeziku preuzimajući perzijsku metriku i time doprinose razvoju perzijske poezije, kao što su Perzijanci ranije pjevali juči na arapskom, dali nekoliko velikih imena arapskoj poeziji (Abū Nuwās, Ibnu 'l-Muqaffā i dr.) i prihvatili arapsku metriku. Kao rezultat toga pojavljuje se u XI stoljeću djelo *Kutaḡgubillig*, pisano u stilu mesneviye, metrom mutekarib. Djelo koje sadrži oko 7.000 stihova napisao je u Kašgaru 462 (1069—1070) Yūsuf Ḥaṣṣ Ḥāgib. To je najstariji sačuvani turski literarni spomenik te vrste. Od XI do XIV stoljeća vidimo dalji prodor arapsko-perzijske metrike u tursku poeziju, ali se u to vrijeme još zadržava djelomično stari turski način pjevanja sa primenom nove metrike (173 stiha *Kutaḡgubilliga*, 'Aybatu 'l-ḥaḡāiq i još neke pjesme pisane su arapsko-perzijskim metrom, ali sa slogovnim osobinama stila stare turske poezije). Jedino mistička poezija, da bi dropagirala tasavvuf-misticizam među narodom, stvara svoja djela pod utjecajem književne tradicije Ahmeda Yasevija, tj. služi se *hece veznom* — slogovnim metrom.

Kako usvojena metrika nije u potpunosti odgovarala građi turskog jezika, ona se postepeno prilagođavala turskoj poeziji, a u isto vrijeme u turski jezik je ulazilo sve više arapskih i perzijskih riječi i konstrukcija pa se i sama građa turskog jezika vremenom veoma izmijenila te je postala pogodna za jedan novi oblik metrike prilagođen turskoj poeziji. Tako su nastale nove pjesničke forme od kojih neke spominje veliki čagatajski pjesnik Ali Šir Nevai. To su: tuyūg, kosuk, türkū, müstezād, činge i azadvari.

Uz ovaj rad data je opširna bibliografija radova o ovoj temi u Turskoj kao i u Evropi.

Rad je prvi put objavljen u *İslam Ansiklopedisi*, C. 8, 9; Istanbul, 1942. (s. 634—653).

XI. *Türklerde Halk Hikayeciliğine ait bazı Maddeler: Meddahlar*

(Neka pitanja koja se odnose na narodnu pripovijetku kod Turaka: Traditori) (s. 361—412).

Narodne priče bile su popularne još u vrijeme kad su Turci živjeli u nomadskom poretku. Legende vezane za junačke podvige turskih junaka i razne druge tradicije prenosi se u narodu u obliku epskih pjesama, a to je bio posao ozana. Teme o kojima je pripovijedano obuhvaćene su u tri grupe:

1. Teme iz starih turskih tradicija

2. Religiozne teme iz islamskih tradicija

3. Teme iz iranskih tradicija, pretežno one koje nisu imale vjerski karakter i one koje su bile prividno obojene islamskom bojom.

Narodni traditori su nekad nazivani *kissahani*, a kasnije pretežno *meddah*. Posebno mjesto u prozi zauzimaju biografi (siyeraci) i putopisci (seyahatnameci). *Kissahan* — meddahi su naročito veliki ugled uživali počevši od XV stoljeća, kad su stjecali sve bolju naobrazbu i sve više primali perzijske utjecaje. Često su se nalazili i na dvoru u ulozi nedima (intimnog sultanovog prijatelja), zabavljača ili komičara (mudhik).

Najistaknutije mjesto *kissahani* — meddahi imali su u publici brojnih carigradskih kafana čiju ulogu spominje i Katib Čelebi i čuveni putopisac Evliya Čelebi. Od mnogobrojnih meddaha koje spominje F. Köprülü, od kojih su neki stekli vječnu slavu, dobar broj njih bili su u isto vrijeme i pjesnici. Zapravo najveću su slavu i stekli oni koji su bili vrsni pjesnici, što im je osiguralo dobar položaj na dvoru u svojstvu sultanovog intimnog prijatelja i zabavljača-nedima.

Autor iscrpno piše o ulozu koju su meddahi odigrali bilo na dvoru bilo u narodu. Isto tako iscrpno donosi izraze i bibliografiju koja se odnosi na ovo pitanje. Prvi put štampano u *Türkiyat Mecmuası*, c. I, Istanbul, 1925.

Ovaj prvi svezak, *Mekaleler külliyyati* — I, predstavlja izuzetan doprinos za proučavanje turske kulture, a posebno književnosti. Stoga se može pozdraviti namjera Turskog historijskog društva (Türk Tarih Kurumu) da postepeno izda kom-

pletna istraživanja ovog eminentnog književnog historičara i kritičara, a pogotovu ako bi pristupilo izdavanju cjelokupnih djela ovog velikog naučnika a u prvom redu onih koja su odavno nepristupačna.

Fehim Nametak

Bahaeddin Ögel, *İslâmiyetten önce Türk Kültür Tarihi*. Orta Asva Kaynak ve Buluntularına Göre T T K yayınlarından VII seri — No 42 T T K basimevi, Ankara 1962., 403 štrane formata 27 × 24 cm

Ögel očigledno pravi razliku između pojma kulture i civilizacije čim je u svoju knjigu uvrstio samo one podatke za koje se sa sigurnošću može reći da spadaju u područje kulturne istorije jednog naroda u užem smislu. Kako je ovde reč o opisu kulturne istorije Turaka starije više od hiljadu godina, razumljivo je što je pažnja duž cele knjige koncentrisana na iskopine i nalaze sakupljene širom Azije i Evrope, a pretežno današnjeg Sovjetskog Saveza.

Knjiga je podeljena na 19 poglavlja od kojih svako obuhvata ili jedno određeno geografsko područje ili jedan određeni vremenski period. No, ima i takvih poglavlja koja čine celinu istovremeno i u geografskom i hronološkom pogledu. U svakom poglavlju data je prvo kratka deskripcija socijalnih i političkoistorijskih zbivanja datog regiona u predislamskom periodu, a zatim je izvršen opis nađenih predmeta koji svedoče o kulturnom nivou područja o kome je reč.

I Predhunski period

Za ovaj period iskopine su neminovno jedini izvor podataka. One kazuju da je odmah severno od planina Tanri u centralnoj Aziji egzistirala jedna vidna kultura, koja je bila u vezi s jedne strane s kulturom područja još severnije od ovih planina (južni Sibir i sliv Jeniseja), a s druge strane sa kulturom južno od planina Tanri. Ova tzv. altajska kultura predstavljala je još od mla-

deg kamenog doba najizrazitiju kulturu u centralnoj Aziji. Čak je zračila i na susedna područja: sliv Irtiša i Orhona i oblast mongolskih pusti. Nosioci ove altajske kulture bili su pradedovi Turaka.¹⁾ Najstariji nalazi altajske kulture potiču iz 2. milenijuma p. n. e. U ovom milenijumu primećuje se mongoloidiziranje južnog Sibira, ali se zato bela rasa iz centralne Azije (Turci) polako šire na jug (Pamir i južni predeo Amudarje) na štetu jedne rase slične mediteranskoj. Između Amudarje i Sirdarje već tada se uobličava druga bela rasa — budući Sogdi. Zapadno od bele rase u centralnoj Aziji (Turaka) tj. na Uralu, živeli su Ugro-Finci. Kulturu na Altajskim planinama u bronzano doba autor ocenjuje kao visoku. Prema tome, autor u beloj centralno-azijskoj rasi vidi Turke kao jednu relativno homogenu rasu. A unutar te bele rase moguće je diferencirati samo Kirgize. Njihov životni prostor bio je u centralnoj zoni južnog Sibira. Često su provaljivali u Kinu preko Mongolije i pustinje Gobi.

II—III Hunski period

Ako su podaci za predhunski period globalni i oskudni, o hunskom periodu se može nešto više i određenije reći. Ovo je zapravo doba trajanja tzv. Hunskog carstva (3. v. p. n. e. — 3 v.) čijim izučavanjem se bavi opšta istorija. Mada ga zovemo »Carstvo«, ovo je bila ustvari konfederacija različitih plemena prvi put okupljenih pod jednom zastavom političkog i kulturnog jedinstva. Osnivač Carstva je Mao Dun. Kineski izvori kažu da plemena u ovoj konfederaciji nisu bila ravnopravna a da je dominirala mono-teistička religija sa nebeskim bo-

¹⁾ Pod terminima Türk Ögel ne podrazumeva samo stanovnike današnje Republike Turske nego i sve druge narode koji su Turcima iz Turske imaju zajedničko poreklo. On, dakle, i u sinhroničkom i dijahroničkom pogledu unotrebljava ove termine u njihovom širem značenju pogađajući na taj način ruski termin »tjoptk« i engleski »turc«.

žanstvom. Šef države je smatran za božjeg sina. U masi plemena iz hunske konfederacije mogu se, između ostaloga, zapaziti i turska plemena koja u ovom periodu pokazuju tendenciju širenja ka severu. Zna se da su istočni deo Carstva držali Tunguzi, da granica prema Kini nije bila jasna, ali da je kineski uticaj bio po celom Carstvu jak. U Carstvu se zapaža veći broj kulturnih krugova, a posebno se ističe Altajski kulturni krug. Pored helen-skog, budističkog, skitskog i ovde je zapažen kineski uticaj. Ne samo na Altajskim planinama nego i oko Altajskih planina živela su turska plemena. Glavno obeležje ovih plemena bio je nomadski život ali je i poljoprivreda bila poznata.

Sukob između vladara Ho Han Jeh-a i Chih Chih-a doveo je do toga da je istočni deo Carstva na čelu sa prvim priznao vlast Kineza, dok je drugi krenuo na Zapad potiskujući ondašnje narode i zadirući duboko u Evropu. Zapadni Huni dolaze u dodir s Iranom, Germanima, Gotima, Vizantijom. Posle Atiline smrti Zapadno Hunsko Carstvo se raspada a na njegovo mesto stižu Avari.

U ostacima hunske kulture moguće je utvrditi vezu sa kulturom u centralnoj Aziji gde su, kako je rečeno, živeli Turci. Podaci ovoga perioda potiču isključivo iz iskopina.

IV Avari

U objašnjavanju avarske kulture autor se služi hunskim, srednjoazijskim, sibirskim, iranskim i južno-ruskim izvorima. Kod Avara su najzapaženiji crteži sa biljnim motivima. Autor ne daje odgovor na pitanje kakva sličnost i veza postoje, po njegovom shvatanju, među Avarima i Turcima i između avarske i turske kulture.

V Gekturski period

Ovako je nazvan period 6—9 veka. Pod drevnim autonazivom »Gekturci« (»Gök-Türkler« ili »Göktürkler«²), koji se, uzgred budi rečeno,

² Najverniji prevod bi bio »Nebeski Turci«. Naravno, ukoliko se za reč »gök« nebi našlo i drugo značenje osim »nebo«.

u evropskoj nauci skoro i ne upotrebljava, podrazumeva se narod koji je vremenom polako izronio iz gore pomenute mase narodâ i plemena Azije. Ovaj narod se sastojao od pet grupacija plemena: Oguzi, Kar-luci, Dokuzoguzi i Kirgizi. Svi su oni zajedničkog porekla i pored toga što Kirgizi i Dokuzoguzi imaju pomalo isturene jagodice. Za razliku od hunskog perioda, gekturski spomenici su podzemni i nadzemni. U periodu Gekturaka autor razlikuje:

- 1) Orhonski kulturni krug
- 2) Bajkalski kulturni krug
- 3) Altajski kulturni krug — u kome su nađeni natpisi na gekturskom pismu (turskim runama), zatim kineski novci, ložišta za topljenje gvožđa i razni predmeti.
- 4) Kulturni krug planina Tanri — gde su nađene kineske tkanine, ogledala i neki predmeti sa tragovima uticaja iranske i vizantijske kulture.

5) Kazahstanski kulturni krug. Kazahstan je sačinjavao zapadni deo Gekturske države i u njemu se između 6. i 8. veka ogledalo dejstvo iranske kulture. U ovom krugu zapažaju se ostaci gradova Sarig (sa velikim kolonijama Sogda), Jakaliga i Sukuluka.

6) Kulturni krug Fergane i zapadnog Turkeстана. Fergana je do 659. godine bila naseljena nekim civilizovanim narodom, ali je posle toga počela uzimati maha turska kultura koja je konačno i prevladala u 8. veku. Potpunu turkizaciju Fergane sprečila je arapska okupacija u prvoj polovini osmog veka. U njoj se nalazi poznati sistem za navodnjavanje preostao još iz doba navedenog drevnog naroda.

Dok o postojanju poljoprivrede u hunskom periodu ima podataka, u gekturskom periodu ih je malo. Gekturci su bili nomadi. Zemljoradnjom se bavio samo jedan manji deo Gekturaka ali se i ovaj deo seljacao. Gekturci su imali između ostaloga, običaj da na grobove svojih predaka stavljaju statue rađene pod kineskim uticajem za koje, međutim, nije moguće utvrditi koga predstavljaju. Tvrdave su im bile građene po sogdijском uzoru i imale su oblik četverokutnika.

Za gradove u celoj centralnoj Aziji može se reći da su stajali pod sogdijskim uticajem, izuzev Penčikenta, koji svoj uticaj duguje Persijancima. Domovina Sogda je područje između Sirdarje i Amudarje. Sogdi su se bavili pretežno trgovinom, a živeli su rasejano u vidu kolonija po celoj centralnoj Aziji. Služili su, između ostaloga, kao savetnici gektorskim kaganima, a u ugarskom periodu izvršili su velik uticaj na Ujgure. Od njih je jedan deo Turaka prihvatio veru u vatru. Po ovoj veri, mrtvacima se odvajalo meso od kostiju a kosti se zatim sahranjivali u posudama zvanim stručno »ossuarium«.

Gekturci su imali svoje pismo, a pisali su na drvenim pločama koje se, naravno, nisu mogle sačuvati.

Autor govori takođe o Kurikanim, koji su stanovali zapadno od Bajkala. Smatra ih turskim narodom i nalazi da im je kultura istovetna sa turskom.

VI Kirgizi

U gektorskom periodu stanovali su oko Abakana i Minusinska. Istočno su im bili Kurikani a jugozapadno Karluci. Bavili su se poljoprivredom, stočarstvom i lovom a takođe su trgovali krznom sa Irancima i Arapima. U kirgizskoj zemlji postojale su, veli autor, tri rase: germanska (crvenokosa), mongoloidna i turska. Turci su, međutim, ovaj teritorij turkizirali posredstvom vladajuće klase neturskih rasa. Nađen je kineski novac iz razdoblja 554—1628. g. Pisali su gektorskim pismom. Oguzi i Turkmeni iz centralne Azije postepeno su kulturno nadvladali Kirgize i potčinili ih u kulturnom pogledu. Mada je u prvo vreme bila pod skitskim, kineskim i persijskim uticajem, kirgiska kultura je ostala najbliža gektorskoj kulturi.

VII Hazari

Hazarska država obrazovana je na Donu kao nastavak vlasti nad Onogurskim Bugarima, ostacima evropskih Huna. Hazarska kultura je mešavina kavkaske, iranske, islamske, pa, čak, i skandinavske kulture, ali su osnivači hazarske

države bili narodi iz centralne Azije. Upliv ove države dosegao je do Kavkaza.

VIII Povolški Bugari

Bugari vuku poreklo od starog naroda Kutriguri. U drugoj polovici VII v. oformili su uniju severozapadno od Kavkaza, ali se ta unija uskoro raspala na dva dela pod pritiskom Hazarske države. Jedan deo je potpao pod hazarsku vlast, a drugi je prešao u Besarabiju, odakle se preselio dalje do obala Dunava. Tako je nastala grupacija Povolških i Podunavskih Bugara. Na predmetima Povolških Bugara vide se snažni vikinški uticaji.

IX Podunavski Bugari

Pre dolaska u područje južno od Dunava u kome se danas nalaze, Podunavski Bugari su jednim delom već bili urbanizirani. Bavili su se zemljoradnjom, a u pogledu društvenih odnosa stajali su na višem nivou od domaćih Slovena. Sloveni, kako autor navodi, nisu imali organizacionih sposobnosti, pa su ih Bugari uputili u organizovan život. Autor odbacuje tvrdnje vizantijskih izvora da su Bugari bili divlji narod i u daljem zaključivanju nalazi na bugarskoj kulturi hazarski uticaj. Pre nego što su stigli u područje u kome se danas nalaze, Bugari su oružjem potisli vizantijsku vojsku ka jugu. Jedan natpis iz 9. v. govori da je bugarski jezik bi onajbliži današnjem čuvaškom. Postoje i veze u običajima sa turskim narodima.

X Pečenezi

Pečenezi su narod koji je živio u susedstvu Hazarske države. Predmeti nađeni u ovom području govore o vezi pečeneške kulture sa avarskom, ali se na njoj zapažaju isto tako i iranski uticaji primljeni preko Centralne Azije. Vlada uverenje da je ovo bilo područje preko koga su strujali vidni turski uticaji iz Centralne Azije na Slovene i Germane. U južnoj Rusiji Pečenezi su imali državu koja je obuhvatala i Poltavu.

XI Mađari

Pre dolaska u Mađarsku, Mađari su imali kulturne veze sa Normanima, a po dolasku u Mađarsku sa Povolškim Bugarima i Hazarima.

XII Kipčaci ili Kumani

Kipčaci su se pod svojim imenom prvi put pojavili na istorijskoj pozornici 1120/1121. godine. Bili su nomadi a stanovali su u stepama između Dnjepra i istočne obale Volge. Postepeno su od Hazara primili trgovinu. Bili su bele rase, a spadaju u kontekst one centralnoazijske kulture koja je dominirala južnom Rusijom do XIII v. Od mnogih turskih plemena koja su samo prošla kroz ovo područje i otišla u Evropu, Kumani su se jedini duže zadržali u južnoj Rusiji. Najveću pažnju privlače kumanski običaji za koje se nije lako opredeliti da li su bliži mongolskim ili turskim.

XIII Altaj 9—10 veka

Teško je odgovoriti na pitanje koji narodi su živeli na Altajskim planinama u ovo vreme. Najverovatnije su to Kirgizi za koje se zna da su govorili turskim jezikom. Nađeni su vizantijski novci i čitav niz drugih predmeta koji govore da su Turci krenuli prema islamu. Istovremeno se vidi da je kineski uticaj na Gekturke trajao do 10. v.

XIV Karluci

Turska plemena su u masama prihvatila islam, ali detaljnih podataka o širenju islama u Centralnoj Aziji nema. Karluci su turski narod najistureniji prema Iranu, odakle je islam i postrujao ka Turcima. Naseljavali su brda oko reke Ču. Zna se da su u gradu Talas živeli uporedo Turci i muslimani, i da je ovaj grad predstavljao krajnju tačku do koje su mogli ići muslimanski trgovci. U njemu se oseća jak iranski kulturni uticaj. Karluci su bili nomadi ali su živeli po selima i gradovima. Prema islamskim izvorima, karlučki gradovi su bili najrazvijenija mesta na turskom području. Turska nomadska i sogdijska

kultura dugo vremena su davale otpor islamizaciji, ali se postepeno uočava nestanak životinjskih i ljudskih figura a na njihovo mesto stupaju biljni motivi i geometrijske crte. Ukrasi na keramici koji su nosili sogdijski pečat i realistički motivi ujgurskog porekla nestaju u korist kitnjastog islamskog stila.

XV Počeci karahanske kulture

Autor karahansku kulturu uzima kao nastavak karlučke kulture, ali analizira samo njen nastanak pošto kasniji deo pripada islamskom periodu, a ovaj nije predmet djela.

XVI Karlučki gradovi

U dolini reke Ču u gektursko, pa i u karlučko doba živio je narod zvan Sogdak, koji je govorio sogdijskim jezikom i bavio se transportovanjem robe karavanima. Sogdaci su imali velik uticaj na Turke, pa se pretpostavlja da su oni uputili Turke na civilizovan život. U ovu dolinu zatim dolaze Karluci i počinju se urbanizirati. Kada su Karluci otišli, oblast je zapuštena. Nađeni su mnogi predmeti i ostaci gradskih zidova.

XVII Oguski gradovi

Autor pojedinačno navodi imena opis gradova koji su otkopani ili delom sačuvani: Otrar, Alfn-Tepe, Tokay-Tepe, Pıçakçı-Tepe, Bayır — Kum, Ak-Tepe, Öksüs. Kavgan-Ata, Servan, Şornak-Tepe, Çuvalın itd.

XVIII Kimeci i Čigili

Ovo su bili nomadski narodi u dolini Irtiša, koje je islam zahvatio veoma kasno. U iskopinama se vidi veza sa altajskom i kirgiskom kulturom, ali se za kimečko-čigilsku kulturu ne može reći da je postojala stvarno pre 15. v. Kimeci su živeli u dolini reke Nure i bili u jakim vezama sa Kirgizima, svojim južnim susedima. Čigili su ogranak Karluka, a živeli su kod jezera Isig sa blagom nijansom mongoloidne krvi u sebi.

XIX Ujguri

Počev od hunskog perioda između Aralskog jezera i reka Orhon i Selenga susrećemo jedno tursko pleme koje se u prvo vreme nazivalo Dokuzoguzi, a zatim Ujguri. Dokuzoguzi su 744. g. osnovali državu na obalama Orhona, gde su živeli do 840. g. nastojeći da se što više distanciraju od Gekturaka. Pisali su upravo gekturakim pismom. Pošto su bili u dodiru sa Kinom i istočnim Turkestanom u njihovoj kulturi nastale su promene. Preuzeli su maneheističku veru i počeli da se šire prema Kini. Na južnoj granici ove države bili su gradovi Turfan i Kuča, koji su posle više ratova s Tibetancima dospeli pod ujgursku vlast u 9. v. Maneheizam su primili 762. g. kao zvaničnu veru, ali je ta vera bila oprečna turskom načinu života tako da se nije mogla zadržati u širim slojevima naroda nego jedino u krugovima inteligencije, trgovačke kaste i kraljeva. Sačuvan je veći broj ruševina ujgurskih gradova na kojima se opaža uticaj kineske, indijske i iranske arhitekture. Pre nastanka autentične ujgurske kulture, u Istočnom Turkestanu se od ostataka ekspedicije Aleksandra Velikog i budističke kulture oformila tzv. grekobudistička kultura sa centrom u gradu Gandra u Avganistanu. Od ove kulture ostale su mnogobrojne freske. Ujgurska kultura nastala je posle greko-budističke, a prenesena je sa Orhona u oblast Turfana. Ujgurski stil nije stariji od 9. veka a u 10. 11. i 12. veku dostigao je kulminaciju. Ujguri su bili svestrano razvijen narod. Bavili su se stočarstvom, poljoprivredom i trgovinom.

Na kraju bi valjalo izneti neke od najbitnijih karakteristika ovog Ogelovog dela u celini.

Sama pojava jedne knjige u Turskoj koja govori o predislamskoj kulturi predstavlja napredak. Knjiga takve sadržine ne samo da baca više svetlosti na Turcima, još uvek nedovoljno poznat period njihove prošlosti, nego utiču i na formiranje jednog uravnoteženijeg gledišta

o odnosu islamske i predislamske kulture uopšte. Jer, ne sme se zaboraviti da je u ovoj zemlji još uvek snažno prisutno ono tradicionalno i uvreženo gledište po kome koreni turske kulture datiraju od vremena susreta Turaka sa islamom. Čitajući ovu knjigu stiže se utisak kao da njen autor nije ni težio za tim da ostavi iza sebe studiju ili istraživački rad nego da u vidu informativnog eseja obuhvati i prezentira svojim zemljacima dostignuća i zaključke do kojih su došli svetski naučnici na području orijentalne a posebno turske kulturne istorije^{*)}. Ona zato sadrži obilje materijala s područja kulturne istorije Turaka datog u prvom redu deskriptivno i faktografski. Za informativnošću teži i obimna bibliografija data uz svako poglavlje posebno, kao i detaljni opisi raznih pronađenih predmeta, otkopanih ruševina, običaja i sl., zatim crteži drevnih utvrđenja, nošnji, pribora i drugih predmeta.

Ogel je dak Wolframa Eberhardta i usvojio je njegov metod takozvanih kulturnih krugova. Za njih je Hunsko i Gektursko carstvo bilo sastavljeno od naroda različitog porekla od kojih je proistekla jedna ipak istovetna kultura formirana pod presudnim uticajem turske kulture. On doduše priznaje da su u Centralnoj Aziji postojali i takvi gradovi i oblasti u kojima je prevladavao tuđ uticaj, najčešće iranski i kineski, ali se, ipak, ne može govoriti o identifikaciji turske kulture sa datom stranom. Podela na kulturne krugove učinjena je tako da svaki krug odražava po jednu samostalnu ili po jednu mešovitu kulturu u zavisnosti od vrste uticaja. Pošto su turski narodi bili rase-

^{*)} Takav utisak može se između ostaloga steći iz sledećeg mesta u autorovom predgovoru: »Türk kültür tarifi üzerinde vaz'lim'ş bir kitap, memleketimizin her zümresi için artik bir ihtivaç haline gelmiştir. Bu ihtivaç karşllamak elbette bize düşünsen bir vazifedir«. ili iz reči »Orta-Asya'daki buluntuları bu kadar geniş olarak icine alan bir kitabın gerek Rus dilinde ve gerekse Avruoa' da nesredilmemis olmasl sebebile, bir ihtivaç karşllayabildigimizi de ümit ederiz«. (str. XIII).

jani po raznim kulturnim krugovima, autor je nastojao da pronađe zajedničke komponente u njihovim kulturama. Šta više, on je u ta razmatranja uključio takođe neke narode u istočnoj Evropi i, oslanjajući se na elemente sličnosti u kulturnom pogledu, izveo zaključak da su Mađari i Bugari narodi srodni Turcima. Oni, doduše, nisu živeli u Centralnoj Aziji ali, prema njegovom mišljenju, ispoljavaju zajedničke karakteristike sa srednjoazijskim kulturama.

Tokom celoga rada autor je ulagao napore da ne zanemari istorijske i arheološke činjenice a da u isto vreme ne optereći knjigu materijalom koji ne spada u usko polje kulture. On je to uglavnom uspeo, mada tu i tamo umesto opštih i čvrstih sudova o kulturi date sredine susrećemo more faktografskog materijala i opisa. Delo bi, uopšte, dobilo mnogo na ozbiljnosti i značaju da je u njemu nešto manje pažnje posvećeno tehnici nabiranja i opisa stvari na kojima se manifestuje određeni kulturni nivo, a više globalnim valorizacijama kulturnih vrednosti i kulturnim odnosima. S druge strane, ne stiže se utisak da se na kulturu gleda u smislu njene međuzavisnosti sa drugim kategorijama društvenog života. Svako poglavlje, doduše, sadrži podatke o seljenju plemena, ratnim pohodima smeni dinastija i sl. ali ovakvi podaci kolkogod da su verodostojni i nesumnjivi ipak se ne mogu smatrati dovoljno snažnim da objasne nastanak, razmah i eventualni prestanak kulturne ekspanzije. Oni najviše mogu svedočiti o dodirima naroda i prenošenju kulturnih vrednosti. Prisustvo analize društveno-ekonomskih odnosa, naprotiv, mnogo bi uspešnije dalo odgovor na ova pitanja, budući da je kultura kao društvena kategorija uslovljena pretežno baš navedenim odnosima.

Na velikom broju mesta autor se poziva na mišljenja poznatih istoričara i istoričara umetnosti specijalista za područje Azije navodeći naslove njihovih dela tako da pojedine stranice knjige liče na pedantno uređenu bibliografiju iako prava bibliografija postoji uz svako poglavlje. Među silom tuđih mišljenja nije uvek lako uočiti i autorovo mišlje-

nje. Njega zapažamo onda kada autor pokušava da opvrgne gledište nekog ruskog ili sovjetskog istraživača ili, pak, navode kineskih hronika, koji govore o stepenu kulture ili kulturnim vezama pojedinih regiona u kojima su živeli Turci i t. sl. U takvim replikama autor istupa često sa vidljivo emocionalno obojenim stavovima koji ga ne retko odvođe do postavljanja kategoričkih tvrdnji, ili zaključaka nedovoljno fundiranih dokazima. Prisutna je u svemu tome jedna nota nacionalnog romantizma neminovno praćenog odgovarajućim odsustvom kritičnosti prema dostignućima sopstvenog i tuđih naroda. Tako on gotovo kategorički tvrdi da je gektursko pismo originalno tursko pismo, čak i ne spominjući da je daleko rasprostranjenije gledište po kome u osnovi gekturskog pisma leži sogdijsko pismo, a ovo, opet, vuče poreklo od aramejskog.

Milan Adamović

Anthologie de la poésie turque, (XIII—XX siècle). Textes choisis, présentés et traduits par Nimet Arzik. Izdanje Gallimard, Paris-Mesnill-Ivry, 1968, 166 str.

Antologije turske poezije počele su se pojavljivati u Evropi još u XVIII stoljeću i danas ih ima na svim značajnijim evropskim jezicima. Pred nama je jedna od najnovijih, autora Nimeta Arzika. Teško je bilo sastaviti antologiju turske poezije koja obuhvata osam stoljeća i odabrati najbolje stihove najboljih pjesnika ovog širokog i pjesnički bogatog vremena. Sam autor u uvodu kaže da poezija, u stvari, gotovo isključivo i predstavlja tursku književnost ovog vremena, a da od proze vrijede po njegovom mišljenju jedino putopisi i sultanski fermani.

Turska poezija je tradicionalno podijeljena u dva glavna pravca: to su divanska poezija stvorena po uzoru na klasičnu arapsku i perzijsku poeziju, i druga koja je pisana narodnim jezikom i metrom i koja je smatrana nastavkom plemenske poezije. I autor ove antologije se držao ove podjele pa je, osim ove

dvije grane, dodao još dvije moderne: silabičnu i modernu poeziju. Predstavnik svake od ove četiri vrste poezije podijelio je u četiri poglavlja. Pjesme su prepjevane na francuski jezik.

Jednu četvrtinu knjige (5—44) autor posvećuje pjesnicima koji su pjevali narodnim jezikom i jednostavnim metrom čijeg prvog predstavnika, mistika Yunusa Emrea iz XIII stoljeća predstavljaju sa deset pjesama. Autor napominje da se narodna poezija ne može gledati kroz »akademsku lupu« jer je ona imala specifičan nastanak i cilj. Da bi se ova poezija shvatila, trebalo bi imati u vidu namjene lutajućeg pjesnika koji je u isto vrijeme bio i mudrac i »lutajuća parola«. On propagira svoje ideje unoseći u njih svoj revolt i nostalgiju, pjevajući svoje pjesme uz primitivni, praiskonski instrument saz. Muzika je pomagala da se pjesme sačuvaju i one su u narodnim nepisanim tradicijama sačuvane do našeg vremena.

Poslije Yunusa Emrea pisac vremenskim redoslijedom dalje predstavlja Pir Sultana Abdala, alevijskog pjesnika porijeklom iz Jemena, a rođenog u pokrajini Sivas. U knjizi je pogrešno uneseno za njega da potječe iz XIII, umjesto XVI stoljeća. Od narodnih pjesnika od XVII do XX st. u antologiji su predstavljeni Gevheri, pjesnik vječito pesimistički raspoložen, što karakterizira i njegovu poeziju, zatim pjesnik avanturista Karacaoglan, te legendarni Köroğlu, lutajući pjesnik koji je bio van zakona jer je nosio zastavu revolta protiv svog vladara.

Devetnaesto stoljeće zastupljeno je poezijom poznatog pjesnika Dadoğluta, koji je pripadao nomadskom plemenu Avšar. Zbog svoje »antidržavne aktivnosti« sultan je zabranio seljakanje tog plemena, ali njegov ferman nije imao nikakve važnosti u brdima iznad Čukurove. Izazvao je revolt pjesnika koji je dugo živio i borio se protiv više vladara.

S Veyselom počinje nova era narodne poezije. To je pjesnik dvadesetog stoljeća koji ide od grada do grada i uz saz pjeva svoje pjesme.

On je postao legendaran junak turske narodne poezije. Izvanredne su pjesme kojim je zastupljen u ovoj Antologiji »Moja usamljena, vjerna prijateljica«, »Moj saz« i »Poruka«.

Na kraju ovog poglavlja, autor Antologije stavlja Aşik Ihsanija, pjesnika rođenog 1930. koji stvara nov žanr narodne poezije ubacujući u nju i humor i satiru. Lutajući cijelom Turskom on uz saz pjeva isključivo svoje pjesme.

Klasična ili divanska poezija s pravom zauzima najveće prostora u knjizi (od 45—104. str.). To je ona poezija koja se isključivo i cijenila u Turskoj sve do ovog stoljeća.

Autor ove Antologije podijelio je divansku poeziju na tri perioda: pretklasičnu, do XV st., klasičnu XVI i XVII st. i postklasičnu XVIII i XIX st. kada ova poezija nema više tako snažnih ličnosti i doživljava svoju dekadencu. U XIX st. divanska poezija prelazi u poeziju tanzimata (reformsku poeziju) te se tada mijenja tematika, ali ne i forma stiha.

Prvi je među divanskim pjesnicima u Antologiji Fuzuli jedan od najboljih, a po mnogima i najbolji turski pjesnik uopće. Živio je u XVI st. u Bagdadu, spjevao je po jedan divan na turskom, arapskom i perzijskom jeziku. Najveći je ljubavni pjesnik među divanskim pjesnicima. Ovdje je zastupljen sa nekoliko odlomaka za koje moramo spomenuti da su izvanredno prevedeni na francuski.

»Kralj pjesnika« Baki živio je na dvoru Sulejmana Zakonodavca, kome je posvetio najveći dio svoje poezije. Otuda je njegova poezija odraz raskoši i sjaja njegova vremena, koje predstavlja vrijeme najvećeg prosperiteta Osmanskog carstva.

Od mnoštva pjesnika XVII i XVIII st. ovdje su dobili mjesto samo četvorica Nefi, Nabi, Nedim i Galib, ali, oni, u stvari, i jesu krem pjesnika toga perioda. Naravno bi se to moglo reći za Nedima, dvorskog pjesnika u vrijeme veoma raskošnog i raskalašenog života na dvoru u doba Ahmeda III, u »Periodu la-

la« čiji je inicijator i duhovni nosilac bio sultanov zet Nevşehirli Ibrahim Paša.

Ostali pjesnici svrstani u divansku književnost koji su ovdje zastupljeni sa po nekoliko pjesama spadaju u postdivansku ili tzv. tanzimatsku književnost, a to su pjesnici Ziya Paša, Namik Kemal, Abdulah Hamid, Tevfik Fikret, Cenab Şehabettin, Mehmed Akif, Yahya Kemal i Ahmed Haşim. Svi su oni školovani u Evropi i pod utjecajem evropske misli XIX st. stvarali su novu tursku poeziju koja je zadržala još samo staru formu. Neki od ovih pjesnika dali su i poneku pjesmu u slobodnom stihu, ali su svrstani u kategoriju divanske poezije jer su pretežno pisali ustaljenom metrikom.

Nekoliko pjesnika koji su pjevali silabičnim stihom su prelazna sporna između divanske poezije i pjesnika »slobodnog stiha«. Glavni predstavnici su Mehmed Emin, Riz za Tevfik, Ziya Gökalp, Orhan Seyfi Orhan, Faruk Nafiz, Necip Fazıl Kısakürek, Ahmed Mühip Dranas i Cahid Sitki Taranci, čija poezija je predstavljena na nekoliko stranica u isvrsnom prijevodu autora Antologije. Dostora u Turskoj potpuno ignoriran, Nazim Hikmet Ran, pionir turskog slobodnog stiha u ovoj Antologiji nalazi se na čelu onih koji predstavljaju najnoviji izdanak turske poezije. Školovan u Moskvi i zadojen komunističkim idejama, nije odgovarao turskom režimu koji mu zabranjuje povratak u domovinu. Tek poslije smrti doživljava izvjesnu rehabilitaciju u Turskoj gdje se počinju štampati njegove pjesme. Autor ove Antologije Nimet Arzik, uvrštava ga kao prvog pjesnika slobodnog stiha sa pjesmama: »Prvi vojnik je bio plav«; »Plavo-oki div« i »Rat za nezavisnost«. Pored Nazima Hikmeta kao pjesnici slobodnog stiha zastupljeni su Orhan Veli Kanik, Oktay Rifat, Melih Cevdet Anday, Fazıl Hüsnü Daglarca, kao pjesnik kome je posvećeno najviše prostora u Antologiji, zatim Cahit Külebi i još nekoliko mlađih pjesnika.

Fehim Nametak

Evgenij Eduardovič Berteljs: Izbranie trudi: *Istorija persidsko-tadžičkoj literaturi*, Moskva 1960, str. 555; *Nizami i Fuzuli*, Moskva 1962, str. 554; *Sufizam i sufijjskaja literatura*, Moskva 1965, str. 524; *Navai i Džami*, Moskva 1965, str. 498.

Autor ovih naučnih radova, koji su sakupljeni i izdati u navedena četiri toma spada u red najvećih naučnika na polju orijentalistike, posebno iranistike, ne samo u SSSR-u nego uopće u svijetu. O tome jasno govori ne samo njegova bogata naučna zaostavština (koja broji oko 300 studija, rasprava ili popularno pisanih članaka) nego i javna priznanja, nagrade i počasna zvanja koja je sticao za svoj rad. On se rodio u Peteburgu (Lenjingradu) 1890. godine. U ovom gradu je od 1918—1920. godine svršio pune tečajeve Fakulteta istočnih jezika (arapski, turski, perzijski). Ubrzo je postao plodan prosvjetni i naučni radnik, koji će cio svoj život posvetiti isključivo radu na nauci i podizanju i osposobljavanju ljudi za naučni rad. Njegov rad postaje ubrzo zapažen i cijenjen. Već 1938. godine dobija visoko zvanje univerzitetskog profesora, a 1939. godine biva izabran za dopisnog člana u najvećem naučnom tijelu SSSR-a, Akademiji nauka SSSR-a. Usljediła su i druga priznanja: izbor u zvanje zaslužnog naučnog radnika Uzbekske SSR (1944), a zatim Tađičke SSR (1946). Potom postaje počasni član Akademije nauka Turkmenske SSR (1951), a zatim i Akademije nauka Uzbekske SSR (1956). Još u doba rata, 1944. godine, izabran je za dopisnog člana Iranske akademije nauka u Teheranu, a 1955. godine postaje i dopisni član Arapske akademije nauka u Damasku.

Odmah poslije njegove smrti, 7. oktobra 1957. godine, Orijentalistički institut (Institut vostokovedenija) AN SSSR odlučio je da još jednom oda priznanje ovom vrijednom i zaslužnom naučniku na taj način što će u nekoliko knjiga sabrati i objaviti izbor njegovih najznačajnijih naučnih radova, bilo objavljenih ili onih koji su se zatekli u rukopisu.

Prema planu redakcione komisije kojoj na čelu stoji akademik N.

I. Konrad, ovaj posao treba da bude izveden u šest knjiga (tomova). Do sada su izašle četiri navedene knjige, a ostale dvije (Voprosi iranskoj filologiji i Voprosi tjurskoj filologiji) treba da se pojave u skoroj budućnosti. Mi ćemo ovdje ukratko prikazati filologiji i Voprositjurskoj filologiji) zati prve četiri objavljene knjige ovih izabranih radova.

Prva knjiga nosi naslo *Istorija persidsko-tadžičke literature*. Glavni životni zadatak pokojnog Berteljsa bio je i do kraja života ostao istorija perzijsko-tadžičke literature na osnovne vlastitog izučavanja bogatog rukopisnog materijala. Berteljs je smatrao da rad na izučavanju rukopisa treba da posluži kao baza za široke sinteze i zaključke pri pisanju ove istorije. Međutim, ovaj teški posao je zahtijevao mnogo vremena i napora, te je autor uspio da ga tek dopola izvede. Stoga ova prva knjiga istorije perzijsko-tadžičke literature vremenski seže tek do konca XII-og, odnosno do prvih decenija XIII-og vijeka. Ona sadrži deset glava u kojima su obuhvaćeni i obrađeni sljedeći književni periodi i teme: Književni spomenici najstarijeg perioda; Književnost istočno-iranskih naroda od V vijeka prije nove ere do IX vijeka nove ere; Arapsko zavojevanje i njegove posljedice u književnom životu naroda Srednje Azije i Irana; Rascvjet literature u X vijeku; Firdawsi; Sudbina herojskog eposa poslije Firdawsija; Literatura prve polovine XI v.; Literatura druge polovine XI v.; Književnost za vladavine Karahanida; Književnost u doba seldžučkog gospodstva.

Ostale tri knjige Berteljsovih izabranih radova predstavljaju opširne monografije koje osvjetljavaju pojedine kasnije periode u perzijskoj literaturi ili pružaju iscrpne studije o dobu i književnom djelovanju najeminentnijih književnih figura perzijske klasične (srednjo-vjekovne) literature.

Ometen relativno ranom smrću, autor nije uspio, kako je to zamislio, da sve te monografije i studije objedini u jednu cjelinu koja bi pružala potpunu sliku kretanja i razvoja perzijske literature i poslije XII. vijeka. Nije uspio, čini nam se, zato što je sve to izučavao veoma široko,

temeljito i ozbiljno, a takav posao je izvan moći i najjače ljudske energije i tražio je mnogo duži ljudski vijek.

Druga knjiga ovih izabranih radova je gotovo cijela posvećena azerbajdžanskom pjesniku Nizamiju iz XII vijeka. To je plod dugogodišnjeg autorova rada koga je Nizami posebno privlačio. Knjiga sadrži devet glava u kojima je autor, radeći oko 30 godina, svestrano i znalčki obradio i prikazao stvaralaštvo ovog velikog poete. Uz ovu kompletnu monografiju štampane su i pojedinačne rasprave koje se odnose na ovog pjesnika, kao i rasprave koje je autor pisao izučavajući pjesnika Fazulija i upoređujući njegova poetska ostvarenja sa Nizamijevom poezijom.

Treća knjiga. U periodu autorova stvaranja rad na ispitivanju perzijske literature i drugih pitanja koja su s tim u vezi nije bio daleko odmakao. Stoga je pred njim stajalo više ključnih problema koji su tražili odgovor. Na primjer, trebalo je proniknuti i razjasniti pitanje šta je to sufizm u biti i suštini svojoj, kakvo je to učenje i pogled na svijet, gdje su njegove osnove i začeci, kakav je uticaj imao ovaj filozofsko-mistični pravac na razvoj perzijske klasične literature, kako shvaćati značenje sufijskih termina u književnim djelima i niz drugih pitanja koje je bilo nužno objasniti, jer bez toga je nemoguće razumjeti perzijsku klasičnu literaturu koja je manje-više sva i po formi i po sadržini prožeta sufijskim duhom i nosi sufijsko obilježje.

S obzirom na tematiku, ova knjiga je posebno interesantna. U njoj su objedinjeni Berteljsovi radovi posvećeni sufizmu i najpoznatijim njegovim predstavnicima. Pored dva kraća predgovora, knjiga ima tri dijela: U prvom dijelu (str. 13—105) govori se o porijeklu sufizma i nastanku sufijske literature i drugim pitanjima u vezi s tim. Drugi dio (str. 109—178) sadrži raspravu o pjesničkoj sufijskoj terminologiji, a zatim se daje rječnik sufijskih termina na perzijskom jeziku pripremljen na osnovu rukopisnog djela Mir'ātu-l-ʿuššāq, čiji je autor anonimn. U trećem po obimu najvećem dijelu ovog (trećeg) toma (str. 181—490), na-

lazi se 26 naučnih rasprava i studija posvećenih najpoznatijim sufijskim autoritetima (Ibrāhīm b. Adham, Fuḍajl b. Iyāḍ, Ahmed b. Harb, Abū 'Abdurrahmān Sulamī, Abu-l-Ḥasan Ḥaraqānī, San'ā', Maḡduddīn Kubrā, Maḡduddīn Boḡdādī, 'Abdurrahmān Gāmlī, Mulla Muḡsin Fayḍī Kāšānī) i njihovim književnim tvorevinama.

Četvrta knjiga. Uporedo sa radom na izučavanju perzijsko-tadžičke literature, Berteljs se živo interesovao i izučavao kulturu i literaturu turskih naroda, posebno uzbečku i azerbajdžansku. Rezultat toga je i ova četvrta knjiga njegovih izabranih radova koja je posvećena velikom uzbečkom pjesniku 'Ali Šīr Nawālju, najeminentnijem predstavniku uzbečke duhovne kulture i njegovu učitelju i savremeniku 'Abdurrahmānu Gāmlju, velikom predstavniku perzijske klasične poezije XV vijeka. Donedavno je u nauci prevladavalo mišljenje da su uzbečka i druge srednjoazijske književnosti kom uzbečkom pjesniku 'Ali Šīr samo oponašale perzijsko-tadžičku i da u njima nema gotovo ništa originalno. Izučavajući i upoređujući perzijsko-tadžičku literaturu sa uzbečkom, autor je utvrdio uzajamne uticaje, ali isto tako je dokazao i originalnost ovih književnosti, njihovih glavnih predstavnika i njihovih književnih tvorevina.

Prva polovina ove knjige (str. 5—205) pruža iscrpnu monografiju posvećenu pjesniku Nawālju (1441—1501) i njegovu mnogostrukom političkom i kulturnom djelovanju i književnom stvaranju. Radi potpunjenja teme ukratko je dat i prikaz dinastije Timurida do Nawāljevog doba, kao i stanje književnosti u njihovoj epohi.

U drugom dijelu ove knjige data je prvo (str. 209—279) kraća studija o životu i književnom djelovanju 'Abdurrahmāna Gāmlja (1414—1492), posljednjeg od velikih klasičnih perzijskih pjesnika. Ova studija, mada je sažetija nego monografija o pjesniku Nawālju, dopunjava ovu monografiju, upravo stoga što su ta dva velika pjesnika bili savremenici, saradnici i prisni prijatelji.

Ostali dio ove knjige govori o Iskerdenamī, romanu o Aleksandru Makedonskom i njenim glavnim verzijama na Istoku do Nawāljevog doba tj. do kraja XV vijeka.

Salih Trako

Stanford J. Shaw: *Ottoman Egypt in the eighteenth century*, Cambridge, Harvard University Press, 1962; P 61 + 20; 8°. (Naporedna naslovna strana i arapski tekst: Nizāmnāme-i Miṣr of Cezzār Ahmed Pascha).

Postepena unutrašnja dezorganizacija Osmanskog Carstva koja je počela već u ranom XVI veku postala je očevidna onoga časa kada centralna vlast više nije bila u mogućnosti da suzbije pojavu posebnih interesa. Nigde ovo nije bilo tako očigledno kao u Egiptu, najbogatijoj i najudaljenijoj osmanskoj provinciji, gde je uzurpatorstvo lokalnih kuća Mamluka izazvalo ne samo zabrinutost i gnev nego i odlučnu akciju osmanske vlade. Pri takvom stanju Porta je htela da ima pred sobom realno procenjenu kako političku tako i ekonomsku situaciju Egipta, te je zbog toga uputila zahtev guverneru Sirije Džezzar Ahmed paši da u jednom detaljnom izveštaju opiše prilike u Egiptu, i da istovremeno, kao najbliži posmatrač te situacije, da i izvesne sugestije za reorganizaciju Egipta. Shvativši ozbiljno preporuku svoje vlade Džezzar Ahmed paša je na dvadeset pet rukopisnih listova pouzdano i značajki sastavio »Nizāmnāme-i Miṣr« (= »Statut Egipta«) tj. izveštaj koji danas predstavlja dragoceno svedočanstvo političke, ekonomske i socijalne organizacije osmanskog Egipta, a koji se nalazi pred nama zahvaljujući odličnom poznavocu Turske, američkom turkologu, vanrednom profesoru Harvardskog Univerziteta S. J. Shaw-u.

Knjiga profesora Shaw-a počinje Predgovorom (p. III i IV) koji sadrži dve glave: I. Beleške o transliteraciji u kojoj objašnjava da se u knjizi koristio principima naučne transliteracije Turskog društva bibliotekara za katalogiziranje knjiga i rukopisa (koja je zadržana i u ovom

referatu) i II. Beleške o izvorima napominjući da su objašnjenja u napomenama data na osnovu dokumentacije iz arhiva u Kairu i Istanbulu: Dâr ul-Mahfûzât, Baş Vekâlet Arşivi i Top Kapi Saray Arşivi.

Posle ovog sasvim praktičnog objašnjenja, pisac daje sadržaj Nižamâne, koja je po njegovim podnaslovima podeljena na XLVIII poglavlja. Naravno, originalni tekst koji je dat na kraju knjige (p. 1—20) sadrži samo broj rukopisnog lista, što je i inače običaj pri izdavanju ovakvih dela, ali su u prevodu dati podnaslovi koji, u stvari, predstavljaju i kratak rezime onoga o čemu se u tekstu govori. Ove vrlo korisne podnaslove koji u mnogome olakšavaju praćenje teksta pisac je dao i u sadržaju.

Tek onda prof. Shaw prelazi na »Uvod« (p. 1—8). Posle više ili manje sumarnog i opšteg pogleda na političke i ekonomske prilike osmanskog Egipta, koji inače spada u krug njegovog naučnog interesovanja prelazi na uzroke koji su neposredno uslovlili pisanje pomenute Nižamâne.

Odmah posle Selimovog osvojenja Mamlučkog Carstva 1517. godine, prvi izveštaji o egipatskim finansijama nisu davali nađe da će nova pobjeda obezbediti naročite prihode istanbulskoj blagajni (cf. C. Brockelmann: *Histoire des Peuples et des Etats Islamiques*; Paris 1949; p. 245). Ali već pod vladom Sulejmana I (1520—1566) i tokom sledeća dva veka Egiptat je bio jedna od najvažnijih jedinica u osmanskome sistemu, ističe profesor Shaw. Timarski sistem koji se primenjivao širom Osmanske Imperije nije našao primenu u Egiptu, kako objašnjava autor u jednoj opširnoj napomeni. Pre svega, osmanski vojnici koji su ostali u Egiptu trebalo je da uguše arapski i mamlučki otpor, te se nisu mogli upotrebljavati za poslove administracije koje je zahtevao timarski sistem. Zatim je postojala i opravdana bojazan da će u tako dalekoj i bogatoj zemlji relativna nezavisnost koju imaju timari voditi čestim odmetništvima od centralne vlasti. I, najzad, kao treći razlog, postojala je tendencija da se što više dobara sačuva za carske riznice,

umesto da ide feudima u timarskom sistemu. Zbog svega ovoga Egiptat je bi određen po sistemu zemljišnih taksa (= Itizâm). Izuzetno, timare u osmanskome Egiptu imali su admirali flote stacionirane u egipatskim lukama. Inače, celokupna provincija Egiptat bila je data guverneru, postavljenom iz Istanbula, kao zakupnina. On je od celog prikupljenog prihoda od taksa podmirivao plate koje je određivala osmanska blagajna u Egiptu, a višak dohotka slao u Istanbul.

Pored toga, žitni fond Egipta je hranio velike gradove Imperije, a šećer, pirinač, sočive i ostala roba koja je pristizala i kopnom i morem podmirivala je potrebe ne samo Istanbula nego i svih gradova Anadolije. Zlato za carsku kovnicu dolazilo je iz Sudana i Severne Afrike preko Egipta, a vojska osmanskog Egipta branila je pozicije Carstva na Istoku, od Jemena do Severne Afrike. Carskoj vojsci davao je Egiptat svake godine kontigent od deset hiljada dobro uvežbanih vojnika, izdržavao i branio svete gradove i štitió karavane hodočasnika.

Uprkos svim ovim ne malim koristima, tokom osamnaestog veka dezorganizovana centrala osmanska administracija dozvolila je da osmanski guverner i ostali službenici, poslati iz Istanbula, budu manje više ambasadori u savetu Mamluka i da se sačuva samo neka daleka ideja o osmanskome sizerenstvu.

Tokom najvećeg dela 18. veka vlast u Egiptu je bila uzurpirana naslednim pravom lokalnih kuća Mamluka, koji nisu bili direktni potomci Mamluka koje je pobedio Selim I u XVI veku, već regrutovani kao robovi, a vođa najmoćnijih od njih nazivan je Seyh ul-Beled (»zapovednik grada«). Pošiljke u novcu i naturi, za koje se pretpostavljalo da idu u Istanbul, punile su džepove vođa egipatskih Mamluka. Nekad probrani kontingenti vojnika za carsku vojsku bili su sada sastavljeni od lupeža i mangupa sa kairskih ulica. Jemen i Abisinija su bili izgubljeni, a osmanska flota na istoku stajala je bespomoćno ukotvljena u lukama. Karavane hodočasnika za Meku i Medinu napadala su arapska plemena, koja su zaposela i sveta mesta

i presekla normalno snabdevanje iz Egipta i Sirije. Sem toga, zbog samih trzavica i sukoba među mamlučkim strankama, veliki deo zemljišta se čak nije ni obrađivao. Pri takvom stanju predstavnici Porte uspevali su da sačuvaju izvesne pozicije u politici Egipta, balansirajući između raznih mamlučkih frakcija koje su se borile za prestiž, i grabeći dobra onih koji su gubili u tim trvenjima, uspevali su da sakupe »Ĥulvân« (= nasledne takse) koje su makar delimično nadoknađivale njihov gubitak kontrole nad redovnim administrativnim egipatskim sistemom.

Pod pritiskom periodičnih vojnih kriza, dezorganizacije feudalnog sistema i preteranih finansijskih naprezanja, sultani su već u XVII a naročito u XVIII veku pokušavali da izvedu izvesne reforme i spasu Imperijju, pa su se ovi napori za poboljšanje protezali katkada i na Egipt. U nekoliko mahova (1660, 1670, 1695, 1742, 1761 i 1764) slati su specijalni namesnici sa zadatkom da povrate finansijski i administrativni sistem Egipta u prethodno stanje, ali svaki put efekat je bio samo momentan. Čim bi se neposredna kriza okončala, situacija bi se vratila u staro stanje, tako da nijedan od ovih napora Porte nije doneo trajnije rezultate. Uglavnom posle svih ovih pokušaja, osmanska uprava je bila čak i voljna da prihvati situaciju u kojoj su stranke Mamluka kontrolisale osmanski administrativni i finansijski sistem Egipta sve dotle dok su »Ĥulvân« prihodi obilno zamenjivali iznos prihoda nekad stvaran za istanbulsku blagajnu redovnim putem.

Ali posle 1779. godine, kada je nova mamlučka kuća na čelu sa Mîrâd beg-om i Ibrahim beg-om monopolisala sva dobra Egipta za sebe i prekinula sve »Ĥulvân« pošiljke, Porta se rešila na odlučnu akciju. Šestog šabana 1199 (= 15 juna 1785) rešeno je na specijalnom sastanku kod velikog vezira Šahin Ali paše da se pripremi vojna ekspedicija, koja će zduženom akcijom sa kopna i mora primorati Mamluke na poslušnost i ispunjavanje obaveza prema Osmanlijama. U međuvremenu, poslaće se naročiti poklisar da učini poslednji napor da mir-

nim putem primora uzurpatore na ispunjavanje njihovih obaveza, a da istovremeno upozna i osmanskog guvernera sa odlukom Divan-a, kako bi on sa svoje strane vršio tajne pripreme i pomogao invazivnoj sili kada bude vreme. Kako se Turska, prema gore izloženom, nalazila u izuzetno složenim okolnostima da brani svoj suverenitet i svoje povlastice od uzurpatora, nije htela da propusti ništa u pripremanju akcije koja je trebala da joj povрати vlast nad Egiptom kakvu je imala u XVI i XVII veku. Zbog toga je pored svih priprema uputila i zahtev nekadašnjem Mamluku, a tadašnjem osmanskom guverneru Sirije Džezzâr Ahmed paši, kako je već istaknuto na početku ovog referata, da pošalje potpun izveštaj i svoje lično mišljenje o broju vojnika koji će biti potrebni za uspeh akcije.

Mesec dana kasnije, krajem meseca ramazana 1199 (= sredinom jula 1785) stigao je Džezzâr-ov izveštaj, kako beleži Ahmed Vâsif, zvanični hroničar toga doba.

Jedini primerak ovog izveštaja, koji je Vâsif opširno rezimirao u svome delu, pronađen je u biblioteci Top Kapu Saraja u Istanbulu i nosi naslov *Nizâmnâme-i Mısır*. Vršeći poredenja nadenog izveštaja sa onim što je o njemu napisao vakanuvus Vâsif, profesor Shaw smatra da je bez sumnje reč o jednom te istom izveštaju.

Na kraju svoga »Uvoda« profesor Shaw je u dugoj beležici opisao životni put sastavljača Nizâmnâme Džezzâr Ahmed paše, za koga ističe da je rodom iz Bosne, dok Safvet-beg Bašagić precizira i kaže da je rodom iz Fatnice u Hercegovini (cf. S. B. Bašagić: *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini*, Zagreb 1931, p. 5). Došavši u Egipat u pratnji Hekimoglu Ali paše, gotovo ceo život je proveo u njemu probijajući se kroz osmansku hijerarhiju dok nije 1780. godine dospao do položaja guvernera Sirije. Stolovao je obično u Gazi, gde je i napisao Nizâmnâmu, a vrlo često i u Akri, koju je hrabro branio od Napoleonove armije 1799. Umro je u Akri u dubokoj starosti 23. aprila 1804. godine.

Zahvaljujući godinama provedenim u ovim krajevima i svom dubokom poznavanju egipatskog mentaliteta, njegov izveštaj je, kako doslovno veli profesor Shaw, »jedini i neocenjivi dokument za pravo shvatanje stanja u Egiptu za vreme osmanske uprave, posebno važan za osvetljavanje dosadašnjih nejasnih aspekata socijalnog stanja i administrativne organizacije Egipta XVIII veka, kao i za tumačenje ranije ne-definisanih administrativnih termina.«

Na kraju, završavajući »Uvod« podacima o ishodu povelene ekspedicije, prema sugestijama koje im je pružao pomenuti Džezzarov izveštaj, profesor Shaw prelazi na prevod same Nizâmname.

Prvo, tj. uvodno poglavlje Nizâmname sadrži preporuke Džezzar Ahmed paše kako će se na najnepodljudniji način dovesti vojska u neposrednu blizinu Egipta. Pre svega, predlaže da se jedna ličnost iz Istanbula postavi za gubernera Sidona, i da joj se kroz nekoliko meseci dodeli i oblast Gaze. On će sa svoje strane potom podneti Porti zahtev da mu izda naredenje da kazni sinove Zâhîr-Omar-a (odmetnika Arapina, gubernera Palestine tokom poslednje polovine XVIII veka) koji su se učvrstili u tvrđavi Taharijje. To će biti povod da se uputi jače naoružanje kao i sedam janjičarskih pukova koji će, navodno, biti stationirani u pomenutoj tvrđavi posle njenog osvojenja. Tek tada će vezir skicirati carska naredenja koja su neophodna za reorganizaciju Egipta i tajno ih poslati u Istanbul, s tim da mu svi ovi dekreti budu uručeni pre polaska za Egipat. Ali tek kad se njegov kethudâ vrati sa dužnosti obezbeđenja hodočasnika, položaj gubernera Egipta otvoreno će biti dat veziru.

Da se ostvari ceo ovaj poduhvat, sastavljač izveštaja predlaže da se pošalje 1500 kesa u sitnom novcu i 200 ljudi za svaki već ranije pripeli odred. Nužno je da bar sto od ovih janjičara budu iz Anadolije kako bi oni zamenili, kada dođe vreme, komandire iz redova egipatskih vojnika. Takođe napominje da će biti potrebno 12.000 vojnika za ekspediciju iz Gaze i daje preciznu putanju kojom će se ići ka Egiptu.

Posle kratkog opisa Birket ul-Hadže (glava I), Džezzar u sledećem poglavlju (III) savetuje pomenutog vezira da pod raznim izgovorima daje bakšiš vojnicima kako bi imao njihovu podršku, pošto su Egipćani veoma prevrtljivi. I svi iz vezirove pratnje moraju biti uvek na oprezu i nositi oružje ispod odeće. Sem toga, sam vezir mora dobro poznavati mentalitet svih slojeva ljudi Egipta, a to jedino može čovek koji je duže vremena na raznim dužnostima boravio u Egiptu. Svoja iskustva mora čuvati kao najveću tajnu, a pisari moraju biti posebno poverljive ličnosti. Nekoliko meseci pre svog odlaska za Egipat treba da uputi nekoliko ljudi od poverenja iz Smirne kao trgovce koji će ga detaljno obavestiti o stanju u Egiptu, a ako slučajno budu otkriveni u svojoj misiji, treba novcem sve zataškati. Topove treba poslati tek po povratku Emir ul-Ĥâdža kako se ne bi izazvala pobuna beduina, duž puta na hadžiluk. Nakon ovih detaljnih uputstava Džezzar Ahmed paša u daljem tekstu (gl. IV) kaže da u Egipat gubernere stiže morem i da u Aleksandriji treba da ga pozdravi kethudâ (= glavni izvršni pomoćnik osmanskog administrativnog službenika) i sa pratnjom uputi za Kairo, dok njegov prtljag ide i dalje morem do Nila. Govoreći dalje o sedmodnevnom putovanju, o usputnim svečanostima i, najzad, o pompeznom ulasku u tvrđavu do gubernerove palate, autor ističe da se ne dozvoljava Egipćanima da ulaze u palatu sem u izuzetnim prilikama, niti opet gubernerova pratnja ima prava da se kreće Kairom sem službenim poslom. Na taj način je, zaključuje dalje autor, gubernere sa svim izolovan te nema prilike da upozna narod.

U sledećim poglavljima (V—VII), opisujući tok Nila od izvora do ušća, daje i podatke o provincijama, gradovima i selima s njegove obe strane. Ističe da je celokupno zemljište kultivisano, a da pored sela koja su obuhvaćena popisom (Tahrîr), koji je, kako primećuje u napomeni prevodilac, proveden u Egiptu između 1527. i 1576, postoje i manja sela koja su podizana posle ovog popisa, obično uz veća sela čijim posedni-

cima i plaćaju porez, i koja Egipćani nazivaju Kafr.

Dalji tekst (VII—XIII) sadrži podatke o gradovima udaljenim od Nila, kao i o provincijama: Buhejni, Aleksandriji, Port Suecu, Gálahijji, i o jezeru Mařarije. Za, manje-više, sve ove gradove dat je geografski položaj i kratak opis onog što je u njima najznačajnije, tj. opis luke, ako je grad na moru, tvrđava, cisterni itd. Za jezero Mařarije veli da se smatra produžetkom Mediterana, da stanovnici oko njega uglavnom trguju ribom i morskim pticama, a da takse koje plaćaju da bi imali pravo na lov spadaju u lične valijine prihode.

S posebnom pažnjom je opisan stari Kairo, Búlák i novi Kairo (gl. XIV—XV), gde daje i broj kuća, kupatila, i džamija, pa čak i opis »patala u mermeru i olovu«, koja se naziva Míkjas na špicu ostrva Róda usred Nila, a koja je sazidana da bi se menila razlika u dnevnom porastu Nila u vreme poplava. U XVI poglavlju ukratko je nabrojao devet kapija Kairske tvrđave da bi u sledećoj, tj. XVII, prešao na detaljan i opširan opis unutrašnjosti tvrđave. Prilikom opisivanja jedne od kapija tvrđave (Báb Karâ Mejdan) na čijoj se desnoj strani nalazi kameno postoje tzv. Mařtaba-i Hádž, on se zadržava i na opisu ceremonijala koji je vezan za ovo mesto. Naime, s ovoga postolja je vezir koji je bio guverner Egipta predavao Emir ul-Ĥádžu, pred polazak na hodočašće, godišnje darove u novcu za stanovništvo svetih gradova, kao i »Časni plašt« — Kisve-i Šerif, kojim je prekrivana Kaba. U jednoj dugoj primedbi prevodilac objašnjava da su Osmanlije nasledile od Mamluka obavezu slanja »Časnog plašta« u Meku, a da su osmanski vladari, pored već određenog zaveštanja za njegovu izradu, davali i posebne poklone u novcu kako bi se u ovaj Kisve-i Šerif utkale fine niti i dragulji. U samoj tvrđavi, kaže dalje Džezzâr Aĥmed Paša, nalazi se petsto kuća, jedno kupatilo, dve velike džamije, sto dućana, jedan drevni duboki bunar kao i Jusuf Kóškú, u kome se svake godine šije i veze novi Kisve-i Šerif. Na kraju opisa veli da je tvrđavu, kao i sve objekte u njoj, podigao Yúsuf Šalâĥ

el-Din, koji je došao iz Sirije, pokorio Egipat i vladao njime od 1171—1193. godine.

U daljem tekstu (gl. XVIII) izveštaja opisuje njegov sastavljač najuticajnije ličnosti Egipta. Pre svih dolazi Šejĥ ul Bekrî, koji svoje plemenito poreklo vodi od Abú Bakra, a ima mnogo rodaka, pratioca i para. On je tako cenjena ličnost da mu i sva ulemâ i Emiri ljube ruke. Posle njega po rangulu dolazi Šejĥ ul-Sádât, koji opet vodi poreklo od Alije i kome pripadaju iste počasti gotovo kao i prvoj ličnosti. Njih dvojica su tako moćni da u jednom danu mogu sakupiti 70—80.000 njima odanih ljudi i tako pomoći guverneru Egipta. Na trećem mestu tek dolazi Ulemâ Azhara, koja se deli na četiri sekte koje predvode četiri muftije.

Govoreći dalje (gl. XIX) o egipatskoj vojsci, ističe, pre svega, da su svi Sarrâci ili Jöldâši, i da svi potiču od Alije u Anadolije, Rumelije i sa ostrva. Opisujući prvo Sarrâce (gl. XXI), njihove uniforme, plate (= jedan zlatnik mesečno), godišnje sledovanje za uniformu, celo ustrojstvo uopšte, pa čak i način na koji su kažnjavani, veli da provedu po nekoliko godina u ovoj službi. Tek posle ovoga njegovu agamuku ukida mesečnu platu, daje dozvolu da nosi bradu i da bude pratilac nekog bogatog čoveka iz trgovačkog esnafa. Na taj način putuju svake godine u Džidu, trguju kafom i drugim artiklima i postepeno se bogate. U ove dve grupacije ima više od 100.000 ljudi. Pored njih, u Egiptu ima oko 40—50.000 magripskih trgovaca koji se iznajmljuju u slučaju potrebe za brojnijom vojskom i tada ih nazivaju Maĥrebi Askeri.

Glavu XXIII posvetio je autor arapskim plemenima u provinciji Egipat. Arapi su brojni, žive pod šatorima, služe se konjima i kopljima. Još iz doba Selima i njihova glavna dužnost je bila da budu Gafiri u jedinim provincijama, tj. stražari, i oni su od svakog sela primali određeni iznos kao nagradu za svoju službu. U tekstu je tačno precizirano na kojoj je teritoriji koje pleme vršilo ovu stražarsku službu.

Sem toga, arapska plemena su imala i dužnost da obezbeđuju hodočasnike duž njihovog puta na hadži-

luk. U slučaju da oni ne prime na sebe ovu obavezu, Emir ul-Hadž osigurava prolaze s vojskom. Po starom običaju ove nagrade za Arape sakupljali su emiri od pojedinih sela, ali su često to zloupotrebljavali, tj. prisvajali, što je dovodilo čak i do oružanih sukoba, pa i do intervencija Porte.

Posle ovih podataka o Arapima, Džezzar Ahmed Paša prelazi na opise uzurpatora (gl. XXV), među kojima se najviše ističu emiri i pensionisani oficiri azapskog i janjičarskog korpusa. Emira je bilo devet i smenjivali su se svake godine a sastavljač ih je sve pomenuo počev sa Šejh ul-Beledom. Pored ovih devet glavnih emira (emir je sinonim za bej, kako primećuje prevodilac), bilo je još 5—6, dakle ukupno 15. Prilikom postavljanja, novi bej daje guverneru 25 kesa kao Čeiz. Inače svaki od njih ima pravo na muziku i par bubnjeva koji sviraju, i kad su na dužnosti i kod kuće, a u paradama ih vuče šest pari konja iskićenih zlatom.

Kada neki emir kupi mladog roba, on prvo postaje *ič ođlan*, potom kad malo odraste postaje *džundi* (vojniki), a najbolje među njima bira za *kašife* (gl. XXVIII). Njihove plate su male i iznose tek trećinu ili četvrtinu emirске plate. Oni nemaju muziku, ali imaju pravo na doboše koji im sviraju samo kad su na službi, a ne i kad su kod kuće, što je slučaj sa emirima. U slučaju da ima 60—70 kašifa, a svega 36 mesta za njih, oni se onda naizmenično svake godine menjaju.

Iako se zovu janjičarima, ističe dalje autor u poglavlju XXIX, egiptatski janjičari se svojim principima i običajima odvajaju od janjičarskog korpusa u Istanbulu. Jedan od starenina može postaviti nekog od svojih robova za *küçük čavuşa* janjičarskog odreda. Kasnije, tj. posle godinu dana, on se unapređuje u *orta čavuşa* i, najzad, opet posle godinu dana za *baš čavuşa*. Kad završi ovaj staž, ostavljaju ga kod kuće sa godišnjom platom od 5 do 8 kesa. Posle pet do deset godina, ovoga nimalo zavidnog statusa, postaje *vakt kethudasi*, i taj položaj drži kao prethodne samo godinu dana. Kad se smeni i sa ovog položaja,

dobija nagradu od 40—50 kesa godišnje i ostaje kod kuće. Kad ostare, njihove plate postaju veće, a prirodno i rang, a najstariji od njih se zove *baš ihtijar*. U svakom odredu postoji samo jedan *baš ihtijar*, mada se svi nazivaju *odžak ihtijarlari* tj. veteranima korpusa.

Janjičarski aga se ne bira iz redova janjičara (gl. XXX), nego emiri postavljaju na to mesto jednog od *kašifa*. Njegov mandat je neodređen, često može trajati i po nekoliko godina. Dok god je na tom položaju, ima rang beja, i apsolutnu vlast da kažnjava, zatvara pa čak i ubija. Po smenjivanju sa dužnosti, ne uživa nikakvu penziju. U izuzetno retkim slučajevima, janjičarskom agi se i po smenjivanju sa dužnosti ostavlja rang beja.

Prelazeći na opisivanje ostalih odreda (gl. XXXI—XXXV): *azab*, *čavuş*, *muteferrika*, *täfenkčijan*, *genilijan ičerakise*, ističe sastavljač ovoga izveštaja da se poslednjih pet odreda zovu u Egiptu zajedničkim imenom *spahijan*. Zatim veli da su pripadnici ovih odreda bili plaćeni u gotovom novcu i bezuslovno pokorni guverneru Egipta.

U detaljnom izlaganju o prihodima koje su primali službenici (gl. XXXVI) počevši od emira pa do mutesellima, sastavljač *Nizamname* zaključuje da su sve isplate vršene u *Kise-i Misri* koja vredi 650 kuruša, a da je ukupna suma u ove svrhe dostizala broj od 10.180 kesa, a 525 osoba je bilo isplaćivano iz te sume. Govoreći o nagradama *ihtijara*, ističe da su oni bili dužni da valiji Egipta daju svake godine 240 kesa na ime *kuşufijje*, ali su time dobijali pravo da upravljaju svima carinarnicama izuzev carinarnice u Suecu, i odatle su ubrali prihod u visini 1.000 kesa. Prevodilac ovog izveštaja, prof. Shaw, je opširnom fusnotom objasnio koji su sve prihodi pripadali valiji, osim u tekstu pomenute kuşufijje.

Sledeće poglavlje (XXXVII) posvećeno je dužnostima koje očekuju novog guvernera, a to je, pre svega, da obustavi proizvoljno nametanje zemljišnih taksi od strane uzurpatora. Na osnovu jednog naređenja osvajača Egipta Selima I, mnoga sela koja su bila uništena trebalo je

da se obнове, a da se podignu brojna mala sela (= *kafr*), pa da se popišu i odredi im se godišnja taksa od 4 pare na jedan *feddan* (tj. površina zemljišta od 60 stopa širine i dužine) zemlje.

Međutim, ovo se sada zloupotrebljava i uzimaju se za istu površinu 4 zlatnika od čega za sebe najveći deo zadrže uzurpatori. Kao nužnu meru, Džezzar Ahmed paša predlaže da se za sakupljanje ovog poreza naimenuje službenik iz Istanbula koji će pod rukovodstvom valije i egipatskog kadije voditi nadzor, a isto tako da se izvrši revizija poreza, tj. da se odredi prema mogućnostima pojedinaca, kako bi sirotinja bila pošteđena ovih nameta. Ako bude kakvih ometanja, predvideti oštre kazne a u slučaju potrebe angažovati čak i vojsku. U izveštaju dalje sledi čak i tekst naređenja koje će biti javno pročitano na svim trgovima. Valija će takođe imenovati izvestan broj nadzornika koji će pratiti primenjivanje novih mera, a ako neko pokuša da izigra naređenje bežeći sa svoga poseda, njihova imanja treba predati državi, popisati ih i odrediti im godišnju taksu. Takođe se predviđa postavljanje carinika u carinarnicama kao i muteselima. Vojnika treba da bude dovoljno kako bi mogli da pruzmu posao odbeglih emira i kašifa od kojih se može očekivati da čak i napadaju sela. Sve takse inače treba sakupljati krajem svake godine, a kopije o novom popisu poslati Porti.

Govoreći dalje o obavezni seli da daju godišnju taksu od 670 kesa Emir ul-Hadžu (gl. XXXVIII), navode se i ostali njegovi prihodi, tj. carinska taksa od jednog zlatnika po ferdu (= mera za kafu) kafe koja iz Džide stiže u Suec. Međutim, Emir ul-Hadž je dužan da obezbedi 600 kamila kao i hranu za ceo karavan hodočasnika. Potrebne namirnice on treba da šalje po Arapima u tvrđave duž puta još na 3—5 meseci pre polaska. Sve ostale pripreme moraju biti gotove na mesec dana pre određenog roka. Kao pomoć ovom pokloničkom putovanju šalje Šejh ul-Humam iz Gornjeg Egipta 300 kamila i dosta namirnica kao svoj poklon.

Zatim se u tekstu (gl. XXXIX) opisuju pohod Emir ul-Hadža koga

prati 40—50 velikih topova, 15 malih i 200 članova lične pratnje, dok mu se iz svakog od već pomenutih sedam odreda dodeljuje po jedan komandir po imenu katar *serdar* koji vodi sa sobom 200 ljudi, ali troškove putovanja oni sami snose. Pored ovih, i 200 mladih ljudi sposobnih da nose oružje, poreklom iz Rumelije i Anadolije, željnih da idu na hodočašće, priključuju se ovoj grupi sa platnom od 1 zlatnika mesečno. Oni se nazivaju *Gurbanin tavana*. Hodočašće traje sto dana u odlasku i povratku. Svaka dva čoveka jašu jednu mulu naizmjenično. Siromašne hadžije iz Severne Afrike idu kopnom, jer nemaju para za brod i putuju po tri meseca do Egipta. Njih ima otprilike 300 i stižu dan pre ostalih hodočasnika u Meku, a kako su veoma skromni ljudi, to njihovo snabdevanje hranom ne predstavlja veliki teret Emir ul-Hadžu.

Posle ovog detaljnog izlaganja dužnosti Emir ul-Hadža, u narednom poglavlju (XL) opisuju se opremanje hodočasnika posle reorganizacije Egipta. Naime, Džezzar predlaže da se čehaja, guverner Egipta, odredi za Emir ul-Hadža. Da se obezbedi više topova kao i da se usputne tvrđave snabdeju hranom na nekoliko meseci ranije. Vođe arapskih plemena treba da garantuju bezbednost karavana a da ih zato Kethuda nagradi novcem i da im ukaže sve počasti.

Šejh ul-Humam, koji nasledno vlada mnogim selima Gornjeg Egipta ima uza se 4.000 vojnika Arapa, nikad ne napušta svoj kraj niti dolazi u Kairo, izlaže (gl. XLI) dalje Džezzar Ahmed paša. On je inače lojalan prema valiji i uredno plaća sve dažbine koje od njega traži blagajna. Njega nasleduju sinovi koji šalju valiji *mal-i hulvan* (= nasledne takse) da bi dobili u posed odevinu. Na ovoj teritoriji, primećuje pisac (gl. XIII), ne treba prve godine provoditi reforme, već druge, tj. kad se Emir ul-Hadž vrati sa hodočašća.

Sledeća poglavlja (XLIII—XLIV) opisuju način ubiranja žitarica koje se po drevnom običaju iz svakog sela toware u brodove na Nilu i šalju u carsko stovarište u starom Kairu. Jedinica kojom se merilo žito je *ardeb*, što odgovara težini od

130 oka, a 24 *ribve* (1 ribva = 2 litre) čine jedan ardeb, tako da od svakog ardeba tri ribve ostaju u stovarištu a ostalo se šalje dalje. Od ukupnog iznosa od 360.000 ardeba 44.000 daju se svetim gradovima a 14.000 valiji Egipta. U daljem izlaganju govori se detaljno koliko je pripadala ostalim funkcionerima administrativnog aparata Egipta uključujući i ulemu, pa se čak iznosi i koliko se davalo stanovništvu pogodnom požarima, poplavama i stradalom u brodolomima.

Posebno iznosi, dalji tekst (gl. XLV), prihode valije Egipta koji su se sastojali od onoga što su bili dužni da mu daju *ihitarani* janjičarskog odreda kao i od onoga što je primao od carinarnice u Suecu koja je bila pod njegovom direktnom kontrolom. Ove prihode ubirao je za njega njegov posrednik *šehir havalest* i oni su dostizali sumu od 350 kesa. Međutim, *šehir havalest* je prikupljao i ostale prihode valije koje je sve naveo sastavljač ovoga »statuta«, računajući i na prihode u naturi, da bi se posebno osvrnuo na objašnjenje jedne posebne stavke u ovim prihodima, a to je tzv. *mal-i hulvan* (gl. XLVI). Svaki novopostavljeni emir bio je dužan da za to postavljenje da valiji 25 kesa, a i svako upražnjeno mesto u selima dodeljivao je valija osobama koje su ga tražile s tim što je od njih uzimao taksu koja je odgovarala njihovoj trogodišnjoj zaradi, i ta se taksa nazivala *mal-i hulvan*. Ali reorganizacijom ovi prihodi će biti ukinuti, kako predlaže Džezzar Ahmed paša.

U sledećem poglavlju (XLII) primećuje, međutim, da su svi ovi prihodi s početka bili dovoljni valiji, ali da posle reorganizacije valija neće biti u stanju da učvrsti vlast bez 10.000 ljudi, jer navodno, najmanje polovina od njih treba da ode u unutrašnjost sa muteselimima. Sem toga, prema ranijem stanju stvari, valije se nisu mešale u politiku i policiju, međutim, ovom sistemom njima se dodeljuju i nove dužnosti, jer Egipat mora biti dobro štićen, a za provođenje novih mera potrebna je zaista velika suma novca.

Na kraju, u »Zaključku«, Džezzar Ahmed paša naglašava da novi va-

lija mora biti neobično ispravna ličnost, dobar administrativac, pouzdan i dostojanstven, ukratko ličnost koja će dosledno sprovesti predložene mere i na taj način sačuvati Osman-skoj Imperiji ovu daleku ali bogatu provinciju.

Za ono što sledi u knjizi posle prevoda same *Nizamname* može se reći da je od najveće praktične koristi. Pre svega, bogata bibliografija koja sadrži izvore na kojima počivaju glavna objašnjenja data uz prevod teksta, a koja su od najvećeg značaja za potpuno razumevanje ovog dokumenta, podeljena je na tri odeljka. U prvom odeljku su data glavna dela o osmanskoj administraciji, u drugom pomoćna dela o Egiptu pod osmanskom upravom, a u sledećem tj. trećem odeljku osnovni izvori o osmanskom Egiptu na arapskom turskom i francuskom jeziku.

Na koncu je profesor Shaw dao koristan i opsežan Index svih termina i lokaliteta, tako da se iz njega već vidi šta sve ovo važno i zanimljivo delo u sebi sadrži.

Najzad, može se reći da ovako znalački prevedena *Nizamname* tek sada može biti pouzdano uputstvo u verske, političke, finansijske, kulturne i društvene prilike osmanskog Egipta u XVIII veku i jednom širokom krugu naučnika koji ne znaju turski jezik.

Marija Đukanović

Bahriye Uçok, *Islam Devletlerinde kadın hükümdarlar*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Kürsüsü, Ankara 1965, 208 s.

Rijetka su djela koja tretiraju pitanje žena-vladara kroz istoriju, a pogotovo su rijetka djela koja govore o ženama vladarima u islamskim zemljama. Upravo zato monografija Žene-vladari u islamskim zemljama od Bahrije Uçok, profesora islamske povijesti na Teološkom fakultetu Univerziteta u Ankari, koja tretira pitanje žena-vladara u islamskim zemljama privlači posebnu pažnju. Djelo se sastoji od uvoda (3—19 str.) i 11 poglavlja.

Svako poglavlje obuhvata po jednu državu. U uvodu autor govori prvo o ulozi koju su igrale žene-vladari u evropskim zemljama, pa navodi Elizabetu I, Mariju i Anu u Engleskoj, Katarinu II u Rusiji i Mariju Tereziju u Austriji. Zatim je done-sena lista svih žena koje su vladale u evropskim zemljama: Vizantija, Španija, Škotska, Napolitanija, Dan-ska, Norveška, Švedska, Engleska, Rusija, Austrija, Portugalija i Holandija. Međutim, i na drugim kon-tinentima je bilo država u kojima su vladari bile žene. Tako su u da-lekom Vijetnamu upravljale dvije sestre Trung, na Havajima je u XIX st. kraljica bila neka Liliuikalani, a na prijestolju otoka Madagaskara izmijenjalo se u XIX st. nekoliko žena.

Na prostoru islamskog svijeta žena je, prije pojave islama, imala podređenu ulogu na svim poljima. U islamu žena počinje da se oslobađa te podređene uloge i da se uklju-čuje u javni život naročito kulturni i prosvjetni. Opće je poznato da je u istoriji islama bilo žena koje su se istakle kao književnici, naučnici ili pjesnici. Međutim, nije bila do-voľjno proučena i poznata uloga žena-vladara u istoriji islamskih država, naime, da su nekim od tih država često vladale žene. Uvodeći nas u izlaganje toga pitanja autor ukazuje da su žene u islamskim zemljama dolazila na vlast na tri načina: izborom, nasljedstvom ili silom.

U prvom poglavlju pod naslovom *Delhi Müslüman Türk Devletinde, Sultan Raziyye*, autor prikazuje vladavinu sultane Razije u musliman-sko-turskoj državi Delhi (25—38 str.).

Jedan od značajnijih vladara ove države bio je Šemsuddin İttutmuş (XIII st.). On je vršio osvajanja u Bengalu i Biharu. Bio je pravedan vladar, a pomagao je razvoj zanat-stva i nauke. Njegova dinastija se zvala Šemsije. Pošto je njegov sin Nasiruddin Mahmut koji je trebao da ga naslijedi umro, a ostali nje-govi sinovi nisu bili sposobni da preuzmu vlast, odredio je da ga naslijedi kći Razija 1236. godine. Kada je došla na vlast imala je mno-

štvo neprijatelja, protiv kojih se uspješno borila. Ona se često pojav-ljivala u narodu u muškom odijelu, ali se ponekad i javno pokazivala. Godine 1238. prenijela je prijestoni-cu u Delhi. Bila je jedna od velikih vladara-žena u islamskom svijetu. U Delhiju je osnovala medresu Nasir-riyye. Umrla je 19. šabana 637 (15. 3. 1240).

Drugo poglavlje (str. 43—66) pod naslovom *Mısır Sultani Şecerü'd-dür* (egipatska vladarka Şedžeruddur).

Ona je kronološki bila druga žena-vladar u jednoj islamskoj zemlji. Bila je žena misirskog vladara Melik Salih. Kada je on umro (1249. god.) naslijedio ga je sin Turhan Şah, ali je svega 70 dana, kasnije i on umro. Njegovom smrću se, ugasila vladavina Ejjubovića u Egiptu nakon 81 godine a započela vladavina Memluka čiji je prvi vladar bila Şedžeruddur (što znači grana bisera). Godine 1250. ona je postigla veliki uspjeh, kada joj je po-šlo za rukom da oslobodi tvrđavu Dimjat od Francuza. Tom pobjedom njen autoritet je naglo porastao. Şedžeruddur nikad nije sama odučiva-la o državnim poslovima, nego je sazivala savjet vezira s kojima je zajednički donosila odluke, a po-tom bi sama izdavala fermane. Ipak je bila prisiljena da pod pritiskom pristalica Turhan Şaha koji su se bili sklonili u Siriji napusti prije-sto. Po tom je umorena groznom smrću.

Poglavlje III pod naslovom *Kirman'da Kutluk Devleti'nde*. Turkan Hatun (Türkan Hatun u državi Kutluk u Kirmanu (str. 69—78) po-svećeno je Turkan-Hatuni četvrtom vladaru ženi u islamskom svijetu koja je vladala u državi Kutluk koja se nalazila u Kirmanu (Iran). Ona je bila kćerka Barak Hadžiba koji je 1222. godine osnovao državu Kirman ili Karahitay. Ona je upravljala državnom u svojstvu namje-snika od 1257—1282—3 godine. Bila je jedna od rijetkih vladara-žena koju je istorija zabilježila kao jako sposobnu. Interesantno je, napomi-nje autor, da veliki svjetski putnik Marko Polo koji je prolazio kroz Kirman, nije ostavio nikakva spo-mena o Turkan Hatun.

Poglavlje IV *Kirman'da Kutluk Devleti'nde. Safvetüddin Podişah Hatun* (Carica Safvetüddin Hatun u državi Kutluk u Kirmanu) (81—97 str.).

Bila je peta, uopće, od vladaražena u islamskom svijetu. Rođena je 1256. godine. Stupila je na prijesto 1292. godine pod imenom *Safvet-üd-dünya ve'd-ätn*. Istoričari, kažu da je bila pravedna i karakternatna žena i da je posjedovala mnoga druga lijepa svojstva. Pokazivala je sklonost prema učenjacima i trudila se da riješi njihove teškoće. Autor navodi da su njena prirodna ljepota, nježnost i visoki talenat postali ideali.

Mnogi pjesnici su je slavili u svojim pjesmama od kojih su neke donesene i u ovoj knjizi.

Poglavlje V. *Fars'ta Salgurlu Atabeyliġi'nde Ebeş Hatun* (Ebeş Hatun u kneževini Salgura u Perziji) (str. 101—114).

Ebeş Hatun je upravljala Salgurskom državnom u Perziji između 1264. i 1287. godine. Salguri su bili poseban dio Turkmena. Sungur sin Mevduta koji je potomak Salgura, podigao se 1147. godine (poslije ubistva jednog emira) protiv Seldžuka i proglasio nezavisnost u pokrajini Fars. Tako je osnovana država Salgura čiji je centar bio Širaz. Ebeş Hatun je bila vrlo mlada kada je stupila na prijesto. Ona u početku svoje vladavine nije živjela u Širazu nego se tamo preselila kasnije. Kada je napustila prijesto prestala je nominalna vlast Salgura u Perziji. Poslije 1325. godine neki emiri i mongolske valije su pokušali da proglase nezavisnost Perzije, ali im to nije pošlo za rukom. Perzija je postala nezavisna tek 1340. godine. Na kraju ovog poglavlja donesena je jedna pjesma Šejha Sadi-Širazi-ja, koja slavi ovu vladarku.

Poglavlje VI. *Küçük Luristan'da Hursitoġullari Devleti'nde Devlet Hatun* (Devlet Hatun u državi Huršida u Malom Luristanu) (118—121).

Između VI i XI stoljeća po hidžri na jugozapadu Irana, gdje su živjela plemena Lur osnovane su dvije države: Veliki Luri i Mali Luri-

stan, odnosno Beni Huršit (Huršit oġullari-Huršidi). Devlet Hatun je bila 14. vladar Huršida i došla je na prijesto 1316. godine. Država kojom je ona upravljala nije bila samostalna, nego je to bio atabeylik (knežina) velike carevine Ilhanida. Ona nije bila tako vješta i energična kao što su to bile Turkan-Hatun ili Sultan-Razija.

Poglavlje VII. *Ilhanlı Imperatorluġunda, Sultan Sati Bey Han* (Sultan Sati Bey Han u imperiji Ilhanija) (str. 125—135).

U XIV stoljeću muslimanskim dijelom Ilhanida u Mongolskoj carevini vladala je Sati Bey koja vuče porijeklo od Džingis-hana. Stupila je na prijesto 1338. godine. Prijesto je dobila zato što je posredovala između dva emira (Küçük Hasana i Büyük Hasana) koji su pokušali da podijele carstvo.

Poglavlje VIII. *Celayırlı (— Ilkamyan) Devleti'nde, Döndü Hatun* (Döndü Hatun u državi Dželajira) (str. 138—145).

I u istoriji naroda Dželajir, koji se potpuno turcizirao u carevinama Turkestan i Kipčak, bila je jedna žena vladar. To je Döndü (Tendu ili Töndü) Hatun. Mišljenja o njenom porijeklu su različita, pa je autor u svom radu naveo neka od njih. Ona je uspjela ujediniti sve dijelove države Dželajira koje su ranije bile razdijeljene i dovesti ih pod jednu upravu. Njenom sinu Uvejsu je pošlo za rukom da ponovo zauzme Bagdad i da upravlja ovom državom još 13 godina poslije smrti svoje majke.

Poglavlje IX. *Maldiv Adaları Sultanlıġında, Sultan Hatice, Sultan Meryem ve Sultan Fatma Dayin*. (Sultan Hatidže, Sultan Meryem i Sultan Fatma Dajin na Maldivskim otocima) (str. 49—152).

Jugozapadno od Hindustana nalazi se grupa otoka Maldiv od kojih je stvorena republika u okviru današnjeg Britanskog komonvelta. Centralni otok je Male i u njemu je upravni centar. Stanovnici se bave zemljoradnjom i ribolovom i svi su muslimani. Prvi muslimanski vladar ove grupe otoka bio je Ahmed Šenuraze još u XII stoljeću. Godine

1347. je stupila na prijesto ove države Sultan Hatidže i nakon 33 godine vladavine je umrla. Naslijedila je sestra Merjem, kćerka Dželaluddina Omera. Ona je upravljala do 1383. god., dakle, svega tri godine, a poslije nje je došla njena kći Melike Fatma Dajin koja je vladala do 1388. godine.

Poglavlje X *Kasim Hanliĝında, Sultan Fatma Bike*. (Sultan Fatma Bike u Kanatu Kasim) (str. 155—159).

Ovaj hanat koji se nalazi na području rijeke Oke jugoistočno od Moskve, osnovao je 1445. Ulug Muhamed. Godinu dana prije toga Ulug Muhamed je prodro u Moskvu i zarobio moskovskog kneza Vasilja. Da bi bili podmlreni ratni dugovi i naplaćeni porezi, na području moskovskog vojvodstva postavljeni su mnogi turski službenici, pa je tako u granicama tog vojvodstva nastao hanat na čijem je čelu bio Ulug Muhamedov sin Kasim. Godine 1679. na prijesto ovog hanata došla je Fatma Sultan Bike. U njeno doba autoritet države je počeo da slabi. Poslije 1681. godine više se ne spominje. Njenom smrću nestalo je i ovog hanata poslije 236 godina njegovog postojanja.

Poglavlje XI. *Sumatra'da Ace Sultanliĝında, Safiyetüddin Tac-ul-Alem Şah Nikayetüddin Nur Alem Şah, Zekiyetüddin Inayet Şah, Ziyetüddin Kemal Şah*. (str. 163—174).

Država Ace (engleski Achen, holandski Atjah) koja je osnovana početkom XVI stoljeća na sjeveru najvećeg indonežanskog otoka Sumatre, bila je u drugoj polovici XVI i prvoj polovici XVII st. vrlo jaka muslimanska država. Godine 1673. pala je pod vlast Holandije. Ovom državom upravljale su četiri žene. Prva od njih bila je Safiyetüddin Tadžul-Alem. Došla je na prijesto 1641. godine poslije smrti svog muža Iskendera Samija koji nije imao muškog nasljednika. Ona je upravljala državom 34 godine, a poslije njene smrti, 1675. godine emiri su izabrali za kraljicu Nikayetüddin Nur-Alem. Međutim, neki nisu bili zado-

voljni ovim izborom pa su se bili dogovorili da izaberu novog vladara, ali to im nije pošlo za rukom. Kada je 1678. godine umrla Nikayetüddin na njeno mjesto je izabrana Zekiyetüddin Inayet Şah. Neki Englez koji je 1684. došao u Ace, opisao je ovu kraljicu kao jednu četrdesetogodišnju ženu, a poznato je da je ona došla na prijesto kad je imala 35 godina. Vladala je 10 godina. Kad je umrla naslijedila ju je Ziyetüddin Kemal Şah. U njeno vrijeme uspostavljena je trgovina sa Englezima. Ona je umrla 1699. godine. Na kraju ovog poglavlja autor je dao kronološku listu vladara države Ace (1514—1873. god.).

Na kraju djela nalazi se indeks. Knjiga je opremljena sa nekoliko fotografija (neke su u boji), zatim geografskim kartama područja o kojima govori.

Fehim Spaho

Cengiz Orhonlu: *Osmanlı İmparatorluĝunda derbend teşkilatı*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No 1209. İstanbul 1967. str. XXIII + 175.

Pred nama je doktorska disertacija Cengiza Orhonlua odbranjena 1964. g. na Filozofskom fakultetu Istanbulskog univerziteta. Knjiga raspravlja o pitanju osiguranja i čuvanja saobraćajnih komunikacija uopće i važnih prolaza u Osmanskoj carevini. Interesantna je i značajna tim više što su se pitanja organizacija koje su obavljale važne funkcije u Osmanskoj imperiji tek u novije vrijeme sistematski počela proučavati. Sam autor u predgovoru govori da mu je cilj naučno osvijetliti kompletno pitanje čuvanja prolaza na svim stranama Turskog carstva dokle je god to moguće vremenski pratiti. Dakle, on se ne ograničava ni vremenski ni prostorno i sagledava ovo pitanje dokle god traje osmanska vlast. Do sada je o ovom pitanju pisano na osnovu raznih putopisa ili jednog-dva slučajno odabranog dokumenta. Osim toga ograničeno je na pojedina uska područja ili vremenski.

Knjiga sadrži predgovor, bibliografiju, uvod, sedam poglavlja, indeks imena i geografsku kartu poznatih derbenda.

U predgovoru (XI—XIII) autor izlaže cilj izučavanja ovog pitanja.

U opširnoj bibliografiji radova kojim se autor služio izdvojeni su ovim redom: arhivski izvori, objavljeni dokumenti, historije, putopisi, radovi koji tretiraju istu temu, studije o upravnom i poreskom sistemu kod Osmanlija i razna djela koja su na bilo koji način doprinijela rasvjetljavanju ovog problema.

U uvodu (1—7) autor iznosi sociološku strukturu Osmanskog carstva te navodi nekoliko zanimanja koja su imala specijalan tretman u upravnom i poreskom sistemu Carstva. Tu su u prvom redu derbendžije, mostari, rudari i kovači novca. Glavni zadatak derbendžija je bio osigurati nesmetan prolaz svim kolima i tovarnim životinjama. Da bi se transport odvijao nesmetano uvjet je bio sigurnost puta a pod ransportom se podrazumijevao prevoz svih vrsta robe i putnika. Živost transporta se naročito ogledala u vrijeme brzog prosperiteta Turskog carstva, u vrijeme izgradnje gradova i putova koji su predstavljali jedine komunikacije među gradovima. Zbog delikatnog zadatka koji su obavljali, derbendžije su bili povlašteni u poreskim obavezama.

Autor utvrđuje da su se derbendi razvili iz *ribata*, koji su građeni u vjerske svrhe i služili kao skloništa derviša. Kasnije se uloga *ribata* promijenila: ondje gdje je trebalo da služi za održavanje puta *ribat* je ostao u svojstvu derbenda, a gdje je i dalje imao funkciju skloništa derviša prozvao se *hankah* 'zavije ili tekija. Na manje opasnom ili bezopasnom mjestu gdje se ipak trebalo brinuti o putu postojale su *musafirhane*.

Sama riječ *derbend* (*der* — prolaz i *bend* — držati) pojavljuje se u osmanskim izvorima i prije XV ali se od tada potpuno ustalila u upotrebi. Uvjet da jedno mjesto dobije status derbenda bila je njegova lokacija na važnim prolaznim tačkama. Kako nije bilo policije u današnjem smislu riječi put sa osigura-

vali derbendžije. Derbend je morao biti utvrđen, a ako se u neposrednoj blizini derbenda nalazilo neko selo, ono je stavljano u službu derbenda.

U prvom poglavlju (8—13) autor se bavi pitanjem šta je to u stvari derbend i kakvi su bili uvjeti da bi jedno mjesto dobili status derbenda. Zatim govori o osnivanjima organizacije derbenda i historijatu njihova formiranja te napokon o vrstama derbenda.

Drugo poglavlje (32—69) posvećeno je pitanju pravnog položaja derbenda i poreskom sistemu koji se odnosio na zanimanja derbendžija, naimenovanja derbendžija i opis njihove službe u raznim krajevima Carstva; njihove dužnosti i granice njihova djelovanja.

U trećem poglavlju (70—94) pisac prikazuje društveno uređenje derbenda i iznosi opširno kakav je bio sastav posada u raznim krajevima pa kaže da su u Srbiji i Bugarskoj ulogu derbendžija vršili martolosi sa martolos-bašom na čelu. Poslije toga govori o formacijama koje su sve ulazile u sklop derbenda.

Četvrto poglavlje (95—110) prikazuje pitanje uspostavljanja derbenda kao metoda naseljavanja. Jedan od načina njihovog organizovanja bila je izgradnja tekija oko kojih bi se okupljali derviši, a kad bi se ovi naselili, naseljavao bi se i drugi svijet. Naseljavanje se vršilo i uspostavljanjem vakufa na određenim komunikacijama. Nije bio rijedak slučaj naseljavanja i uspostavljanje derbenda što je iziskivalo i podizanje pratećih objekata. Posebno pitanje koje se nadovezuje na ovo je raspodjela neiskorištene zemlje radi razvijanja poljoprivrede što je u isto vrijeme služilo i kao sredstvo za primamljivanje bezemljaša da se naseljavaju na novoosvojenim teritorijama.

Propadanje derbenda i pokušaj njihova reformiranja prikazano je u petom poglavlju (111—128). Ovdje se govori i o utvrđivanju hanova i derbenda u Anadoliji i o njihovoj reorganizaciji kao i o bezuspješnom pokušaju raspuštanja martolosa i pandura 1722. godine. Šesto poglavlje (129—137) govori o kontroli nad

derbendima; na koji su način bili nadzirani kako ne bi zloupotrebili svoju dužnost.

Posljednje sedmo poglavlje (138—149) prikazuje na koji je način organizacija derbenda poslije Tanzimatata predata novoformiranoj vojnoj upravi.

Na str. 151—175 dat je indeks imena i pojmova spomenutih u knjizi, a kao dodatak na kraju data je geografsko-historijska karta sa ucrtanim mjestima gdje su postojali derbendi za koje se moglo utvrditi tačno ime i lokacija.

U nauci postoji sasvim ograničen broj studija posvećenih pojedinim institucijama Osmanskog carstva. Posljednja, ali najznačajnija među njima je, mislim, ova monografija turskog historičara Cengiz Orhonlu-a. Polazeći od prvorazrednih izvora i konzultujući i svu ostalu građu i literaturu on je uspio da u ovoj monografiji svestrano i iscrpno prikaže jednu važnu društveno-ekonomsku instituciju. Tek kada dobijemo ovako temeljite prikaze i ostalih bar važnijih ustanova Osmanskog carstva biće moguće dati solidan prikaz istorije ovog carstva u cjelini.

Fehim Nametak

Bisera Nurudinović, *Bibliografija Jugoslovenske orientalistike — Bibliography of Yugoslav orientalistics, 1945—1960*. Orijentalni institut. Posebna izdanja, knj. VI, Sarajevo 1968. str. 242.

Od sedamdesetih godina prošlog vijeka počelo je zanimanje za orijentalne studije u našim zemljama.

Zavisno od vremena i prilika, u početku se radilo manje i sporije, a doonije intenzivnije i ozbiljnije. Rezultati toga rada rasuti su u raznim često vrlo rijetkim nepristupačnim publikacijama. Zato se odavno osjećala potreba za bibliografskim pregledom jugoslovenske orientalistike. Tog zadatka prihvatila se Bisera Nurudinović, viši bibliotekar Orijentalnog instituta u Sarajevu. Na planu zadataka te ustanove a uz materijalnu pomoć Republičkog

fonda za naučni rad, ona je prvo sabrala bibliografsku građu iz ovog područja za najnoviji i najznačajniji period. Rezultat tog rada je ova knjiga koja obuhvata rad na orijentalistici u Jugoslaviji od 1945. odnosno od oslobođenja do 1960. godine.

Knjiga ima ove glave: 1. Uvod na srpskohrvatskom i engleskom jeziku (s. 7—10); 2. Popis publikacija koje je autor konsultovao pri izradi knjige (s. 11—12); 3. Osnovni dio knjige (s. 23—229) koji sadrži bibliografsku građu raspoređenu na sljedeća poglavlja: Opći dio (s. 25—29), obuhvata bibliografske jedinice koje se po svojoj tematici ne mogu uključiti u uža poglavlja. Iza Općeg dijela slijede poglavlja: Arabistika (s. 30—95), Iranistika (s. 96—108), Turkologija (s. 109—167).

U ovim poglavljima građa je raspoređena na ove grane: a) Filologija, lingvistika i leksikografija; b) Književnost i istorija književnosti i c) Prevedi iz dotične književnosti raspoređeni na jezike: srpsko-hrvatski, slovenački, makedonski, albanski, turski, bugarski, češki, mađarski, rumunski, italijanski i razno. Od str. 168 do 176 prikazana je islamistika shvaćena tako da su u ovo poglavlje uneseni samo oni radovi koji su pisani sa naučnog stanovišta u naučne svrhe. Ova građa podijeljena je na: Islamsko pravo, Islamske institucije i Razno. Bibliografija istorije obuhvata str. 177—217. Ovdje je unesena samo ona građa koja tretira pitanja iz naše istorije osmanskog perioda, a koje je u cjelini i djelomično rađena na temelju osmanskih izvora. Posljednje poglavlje Umjetnost i kulturni spomenici (s. 218—229) obuhvata građu iz umjetnosti koja je nastala pod orijentalnim uticajem u našim krajevima. Uz pojedine radove navedeni su i njihovi prikazi i recenzije. Na kraju knjige (s. 230—242) dat je indeks imena autora, prevodilaca i recenzentata djela obuhvaćenih u ovoj bibliografiji kao i imena ličnosti koje se spominju u naslovima djela.

Ova knjiga predstavlja pouzdan priručnik koji će dobro doći ne samo užem krugu stručnjaka, koji se bave ovim pitanjima, nego i široj

javnosti koju interesuju dostignuća iz područja orijentalistike u Jugoslaviji. Isto tako će biti od koristi i stranim orijentalistima koji žele da dobiju uvid u jugoslovensku orijentalistiku jer su svi naslovi poglavja i bibliografskih jedinica dati u prijevodu na engleskom jeziku.

Orijentalni institut ima u svom planu i izradu bibliografije orijentalistike za raniji i najnoviji period.

Salih Trako

Englisharabic dictionary of political, diplomatic and conference terms
M. Mansour, M. A., Mc Graw-Hill
book company, Inc. New York, To-
ronto, London 1961, pp. XV + 353
+ 11.

Arapski jezik u poslijeratnom periodu doživljava snažan razvoj. Pored emancipacije arapskih naroda ispod strane dominacije, tome doprinosi i sve odlučniji kurs u borbi za svestraniji napredak. Jezik kao značajno sredstvo u životu naroda, dobija u tim nastojanjima posebno mjesto. Svakodnevno bogaćenje jezika novim pojmovima, koje donosi život i praksa u brojnim domenima ljudske aktivnosti, nameće arapskim filozofima neodložan zadatak da što prije utvrde adekvatne riječi i termine za potrebe savremenog čovjeka iz raznih oblasti ljudske aktivnosti i naučnih disciplina. Otud se arapska leksikografija u ovom periodu znatno obogatila novim rječnicima za svakodnevnu upotrebu i terminološkim rječnicima. Zahvaljujući činjenici da arapski jezik ima brojne morfološke forme sa iznijansiranim značenjima, savremeni filozofi kao stvaraoci moderne leksike najčešće su, upravo zbog toga, u povoljnijoj situaciji da iznađu određenu formu za nove pojmove. Ako su prethodno izvršena studijska ispitivanja u vezi s određivanjem novih riječi i termina i ako poslije toga dobiju određenu primjenu u životu, njima je time osigurana budućnost. Dosadašnji rad na ovom polju urodio je impozantnim brojem praktičnih i terminoloških rječnika. Rječnik profesora

Al-Mansoura predstavlja ozbiljan napor da se učini dostupnim politička i diplomatska terminologija našeg vremena.

Pored glavnog dijela (str. 2—327) Rječnik obuhvata i listu nacionalnih i međunarodnih organizacija i institucija (str. 328—337); listu naziva zemalja i njihovih glavnih gradova (str. 338—343) i na kraju listu titula i civilnih rangova. Rječnik ima 9.500 termina. Djelo je rezultat dugogodišnjeg rada autora i istovremeno prvi terminološki englesko-arapski rječnik ove vrste. Grada je crpljena iz postojećih rječnika na velikim svjetskim jezicima i iz materijala koji je bio dostupan autoru na arapskom jeziku.

U želji da što detaljnije obradi pojedine pojmove, autor je donio brojne fraze vezane za određeni pojam. Očita namjera autora je da svima koji su zainteresovani za rječnik ove vrste omogućiti da dobiju što potpuniju leksiku koja se upotrebljava u savremenom političkom i diplomatskom jeziku. Autor je u tom pogledu i uspio. To se posebno odnosi na izvjestan broj pojmova, koji su dati kompletno, kao što su: »diplomatic«, »minister«, »ministry«, »party«, »sittings«, »votes«.

Pored tih neosporno dobrih strana, koje Rječniku daju posebnu vrijednost, primjetili smo i izvjesne nedostatke.

U više slučajeva autor je za jedan pojam u engleskom dao dvije ili više riječi u arapskom, a da nije dao primjere, iz kojih bi se mogao uočiti pravi smisao i upotreba dotične riječi. Tako se čovjek malazi u nedoumici, koju od dvije ili više riječi da upotrijebi u konkretnom slučaju. Evo nekoliko karakterističnih slučajeva ove nejasnoće:

abandonment — hiğra, ihmāl, taħall
absorb — istaw'ab, indimāğ
allay — ab'ad, badda, hadda', saħkan
allocation — taħšiš, tawzil, i timād
allotment — hişsa, sahm, taqsim
aptitude — ġadāra, aħliyya, qābi-
liyya
assertion — itbāt, taşriħ, ta'qib
attention — iltifāt, tanbih, intibāħ
con — ġidd, biğ-ğidd, bi l-aks

conception — idrāk, istf'āb, taṣawwur

conjunction — inḍimām, ittiṣāl

consult — šawar, istašār, rada'a

resource — mawrid, mašdar

reputiate — nabaḡa, ankara, ta-barra'

Mišljenja smo da autor i pored najbolje volje i uloženog truda da što kompletnije obradi pojedine pojmove, nije uspio da ostane dosljedan postavljenom principu. To vrijedi za slijedeće pojmove: *army, class, law, movement, newspaper, opinion, relation, results, revolution, situation i throne*. Uz ove pojmove moglo se donijeti mnogo više fraza, nego što je doneseno u Rječniku.

U Rječniku nalazimo izvjestan broj pojmova, koji ni u kom slučaju nisu trebali dobiti mjesta, jer po svome značenju nemaju baš ništa zajedničko sa politikom i diplomatijom, kao što su riječi: *april, end(m), lake, on, several(a), south* itd.

S druge strane, bilo bi normalno da je još dosta riječi trebalo biti izvršteno u Rječnik, jer su vezane za savremeni jezik politike i diplomatije kao: *accredited, adherent, appeal, capitel, competent, compliment* itd.

U Rječniku ima nekoliko slučajeva u kojima je autor, po našem mišljenju, napravio grešku prilikom utvrđivanja odgovarajućeg značenja u arapskom za neke pojmove. Evo tih slučajeva:

adherence = tamasuk (privrženost)

apprehension = maḡāwif (strah, bojazan). (Autor je pogriješio kad tvrdi da gornji izraz označava plural od riječi ḡawf. Tačno je da je spomenuta riječ plural od riječi maḡāfa).

balanced = mutakāfi'

calendar = natlġa, (kalendar).

Ovaj izraz označava u egipatskom dijalektu zidni kalendar.

constructive = inšā'i (konstruktivan)

fair = mu'tadil (pravedan)

initiative = ibtikār (inicijativa).

Za pojam inicijativa Arapi imaju izraz mubādara.

inspiration = I'āz (inspiracija). Ovaj izraz u arapskom označava pojam »sugestion« (sugestija).

spontaneous = ḡātl (spontan). Arapi ovaj pojam izražavaju izrazom 'afwl, odnosno tilqā'i, kako je i autor spomenuo.

resettlement of refugees = tawfīn al-laġi'īn (naseľjavanje, nastanjivanje izbjeglica). Izraz tawfīn ne upotrebljava se u gornjem značenju. Smatramo da bi na ovom mjestu trebao biti upotrijebljen izraz »iskān«, odnosno »Iwā«.

Autor, čini se, da nije vodio dovoljno računa da na izvjesnim mjestima utvrdi pravi, odgovarajući izraz u svakodnevnoj upotrebi u pojedinim slučajevima. To se je moglo postići praćenjem arapske štampe i odgovarajućih publikacija. Mi smo zapazili slijedeće slučajeve u kojima je došlo do odudaranja prilikom određivanja odgovarajućeg značenja u arapskom jeziku.

first aid = is'āf awwal (hitna pomoć). U arapskom za ovaj pojam postoji riječ »is'āf«.

armed peace = salām musallaḡ (oružani mir). Sumnjamo da postoji ovakav izraz u arapskom.

artificial = iṣtinā'i (vještački, umjetni). Arapi upotrebljavaju riječ »ṣinā'i«.

quorum = al'adad al-kāfil in'iqāḡ al-ġalsa (kvorum). Na ovom mjestu upotrijebljen je opisni sklop, dok je sam autor na drugom mjestu (str. 242) donio adekvatan izraz an-niṣāb al-qānūnī.

autobiography = ġama aw sira ḡayāt al-kātib nafsiḡ (autobiografija), str. 34. Arapi za ovaj pojam upotrebljavaju izraz tarġama, odnosno sira ḡātiyya.

parade = mawkib (parada). Za ovaj pojam Arapi upotrebljavaju riječ »isti'rāḡ«, odnosno »'arḡ«, kako je i sam autor naveo.

restrictive provisions = aḡkām taqyidiyya (restriktivni propisi). U praksi se upotrebljava izraz taqašufiyy u značenju restriktivni.

Muhamed A. Mujić